

UiT

NORGES
ARKTISKE
UNIVERSITET

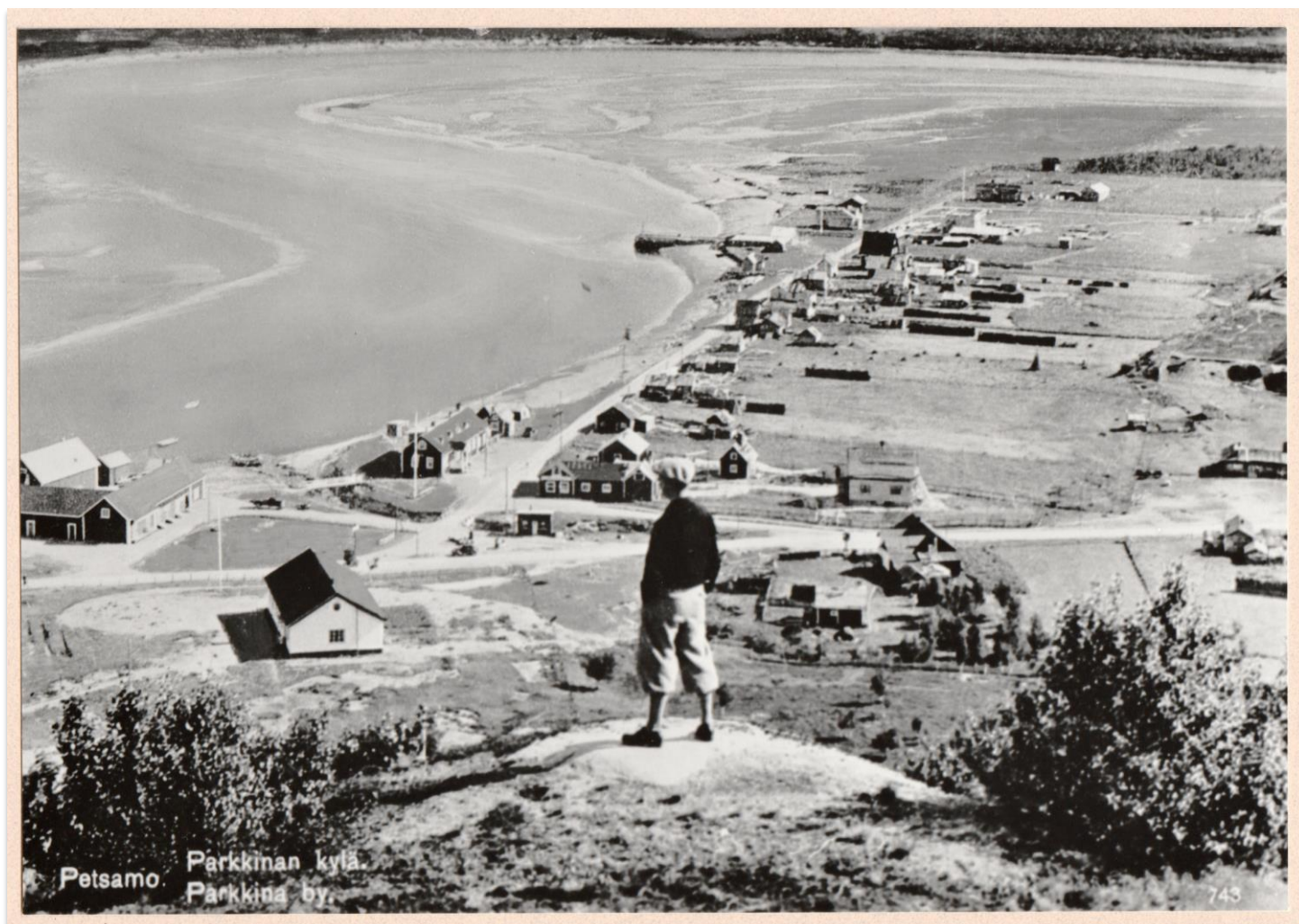
Institutt for historie og religionsvitenskap

Petsamos store spionsak

- *En spionbevegelse i Petsamo avslørt årene 1938-1939*

Ida Pedersen

- *Masteroppgave i historie - mai 2015*

Forord

Petsamos store spionsak er et emne som ble introdusert meg av min egen familie som selv stammer fra Petsamo. I min familie har det blitt fortalt at min tippoldefar Osip Kostin døde som følge av mishandling under avhør i forbindelse med spionsaken. Hendelsen ble aldri oppklart, noe som fikk meg interessert i å forske nærmere på spionsaken.

Takk

Takk til familie og venner som har hatt tålmodighet til å lese mine tekster og kommet med gode kommentarer og tilbakemelding på oppgaven. Jeg vil også takke for råd og tips fra forskere og akademikere i Finland som har vært så vennlig og svare på min korrespondanse om Petsamos store spionsak. Takk også til veileder Jens Petter Nielsen for all hjelp i oppgaveskriving.

Innholdsfortegnelse

1. Innledning

1.1. Innledning.....	1
1.2. Kort om spionsaken.....	2
1.3. Metode.....	5
1.4. Arkivmateriale.....	8
1.5. Litteratur om emnet.....	10

2. Finland og Petsamo

2.1. Finland i mellomkrigstiden.....	15
2.2. Petsamo.....	19
2.3. Trafikk over grensen.....	22
2.4. Valpo - Valtiollinen Poliisi.....	25

3. Petsamos store spionsak

3.1. Spionsakens 1. fase -Iivari og Uula Vesterelve.....	27
3.2. Spionsakens 2. fase – Spioner på havet.....	30
3.3. Spionsakens 3. fase.....	32
3.4. Den 1. rettsaken.....	34
3.5. Arrestasjonen av Uula Haltta leder til den store arrestasjonsbølgen.....	38
3.6. Den 2. rettsaken.....	42
3.7. Torturpåstandene.....	46
3.8. Dommene i den 2. rettsaken.....	51

4. Valpo i Petsamo54

5. Grensevakten i Petsamo

5.1. Telefonlinjemysteriet i Petsamo.....	55
5.2. Grensevakten	60
5.3. Fest og fyll under kaptein Pajakkas ledelse.....	61

6. Alkohol og molotovcocktails	
6.1. Alkohol i de sosiale kretsene i Petsamo.....	66
6.2. Martti Siltala – ”beskyttede hjem”.....	68
6.3. Molotovcocktails i Petsamo.....	69
6.4. Radiosiffer og hemmelige dokumenter.....	69
6.5. Skyddskårsorganisationens hus i flammer.....	71
7. Kaptein Pajakka og feldwebel Siltala	
7.1. Kaptein Pajakka blir arrestert og avhørt.....	72
7.2. Kapteinens avhør ender brått.....	74
7.3. Gransking av Pajakkas død.....	77
7.4. Andre teorier om Pajakkas død.....	81
7.5. Siltalas arrestasjon, avhør og død.....	83
8. Spionasje i Norge.....	85
9. Drøfting og konklusjon	
9.1. Anstrengte forhold.....	91
9.2. Spionvirksomhet i Petsamo.....	94
9.3. Motiver for spionasje.....	96
9.3.1. Familie.....	96
9.3.2. Alkohol og penger.....	98
9.3.3. Kunnskap om Petsamo.....	100
9.4. En kaotisk spionsak.....	101
9.5. Grensevakten.....	103
9.6. Konklusjon.....	106
9.7. Epilog.....	108
Litteratur og arkivmateriale.....	109
Gloser.....	116
Personregister.....	117
Vedlegg.....	118

1 Innledning

1.1 Innledning

I denne oppgaven kommer jeg til å se på en spionbevegelse som ble avslørt i Finland rett før Vinterkrigen. Dette var en hendelse som til store deler utbredte seg i Petsamo (Petsjenga) len i Nord-Finland. Petsamo grenset til Sovjetunionen og var et område Finland hadde et forholdsvis kortvarig eierskap til. Området hadde derfor et interessant samfunnsmessig ståsted både kulturelt og politisk. I oppgaven kommer jeg til å se generelt på Petsamos historie og områdets stilling i det finske samfunnet, men hovedfokuset kommer jeg til å sette på spionbevegelsen som ble avslørt like før Finland ble revet med i 2. Verdenskrig.

Problemstillingen min i denne oppgaven er todelt, der den ene delen går ut på å forske hvilke bakgrunnsfaktorer som kan ha påvirket utviklingen av Petsamos store spionsak. Den andre delen går ut på å forske til hvilken grad det faktisk forekom spionasje og om det lå en troverdig grunn bak anklagene mot de innblandede i saken. Spionsaken blir ansett for å være usedvanlig omfattende med tanke på hvor mange som ble arrestert, avhørt og dømt. Jeg kommer til å gå nærmere inn på hvem som var involvert, hendelsesforløpet og hvordan saken ble håndtert i retten.

Petsamo ble innlemmet i Finland som følge av en finsk-russisk fredsavtale i 1920, den såkalte Tartu-traktaten. Traktaten ga personer som var fylt 18 valget mellom å bli værende på finsk område, eller flytte til den russiske siden av den nye grensen.¹ De som ble værende i Finland ble innvilget finsk statsborgerskap, men i realiteten var befolkningen en samling av ulike nasjonaliteter og etnisiteter. Befolkningen besto av blant annet skoltesamer, finner, nordmenn, russere og karelere.

Den nye grensen mellom Finland og Russland stoppet ikke trafikken mellom landene, og ettersom det var lett å krysse grensene, var det i en periode flyt av personer til og fra Petsamo. Trafikk mellom Nord-Norge og Petsamo var heller ikke uvanlig, der petsamobeboere dro til Norge i leten etter arbeid og nordmenn kom til Petsamo som turister. Økonomiske årsaker, så vel som familietilknytninger i nordområdene, fikk folk til å røre på seg. Siden det fantes både

¹ Samuli Onnela i Vahtola og Onnela (red) 1999, s. 103. Turjanmeren Maa.

jobb og slekt i forskjellige land behersket mange petsamobeboere flere språk.² Dermed var Petsamo et interessant møtepunkt med kulturelle, sosiale og økonomiske forgreninger til både Finnmark og Russland.

I løpet av de 20 årene Petsamo tilhørte Finland begynte en stadig økende mistillit mot Sovjetunionen å tre fram i det finske samfunnet, og det politiske klimaet ble stadig mer anti-kommunistisk og anti-sovjetisk. Etter hvert ble det på finsk side innført strengere regime ved grensen mot Russland, noe som gjorde grensepasinger mot øst vanskeligere. Dette påvirket også overvåkingen av grenseområdene, som ble mer omfattende. Etterretningsavdelingen *Valtiollinen Poliisi* (heretter omtalt som Valpo)³, så i lang tid på grenseområdene med mistenksomhet. Avdelingen hadde som oppgave å overvåke indre politiske trusler som kunne være truende for det finske samfunnet. Til å begynne med var det kommunistene som i første rekke ble ansett å utgjøre denne trusselen. Farget av denne holdningen mot Russland, ble også Petsamo mistenkeliggjort, og i mellomkrigstiden ble Petsamo og dets befolkning sett på, ikke bare som en gave, men også som en byrde.

Etter 2. verdenskrig mistet Finland Petsamo igjen fra landets grenser og det kom i 1944 på nytt under russisk styre. Dette var et av vilkårene i den finsk-russiske fredsavtalen som gjorde en ende på de konfliktfylte årene. Petsamobefolkningen måtte forlate sine hjem og etablere seg på nye steder i Finland.

1.2 Kort om spionsaken

Den store spionsaken i Petsamo var en hendelse på slutten av 1930-tallet der et stort antall personer ble arrestert mistenkt for spionasjevirksomhet i Finland til fordel for Sovjetunionen. Både kvinner og menn ble arrestert i denne prosessen, de fleste i fylket Petsamo hvor de var fastboende. Enkelte personer ble også pågrepet utenfor Petsamos grenser, de fleste i Nord-Finland. Disse menneskene ble mistenkt for å ha deltatt i spionasjevirksomheten eller for ha andre tilknytninger til spionasjen, og i løpet av årene 1938-1939 ble det i sin helhet arrestert

² Dette kan blant annet sees i avhørprotokollene i Petsamos store spionsak der de arrestertes familiegrenner, etnisitet og språkkunnskaper ble kartlagt. (f. eks. Pekka Agijeff avhørprotokoll nr. 107/39, Matti Piera Haltta avhørprotokoll nr.73/39. Pva 1310, EK-Valpo I. KA)

³ På norsk: statspolitiet. Avdelingen ble etablert i 1919 og fram til 1937 opererte den under navnet *Etsivä Keskuspoliisi* (detektiva centralpolisen), i 1937 skiftet avdelingen navn til *Valtiollinen Poliisi*, Valpo. Detektiva centralpolisen hadde som oppgave å overvåke indre politiske trusler som kunne være truende for det finske samfunnet. Matti Lackmann i Simola og Salovaara (red) 1994, s. 11; 21-22. Turvallisuuspoliisi 75 vuotta.

over 80 personer.⁴ De arresterte var fra over 19 forskjellige bygder i Petsamo og var av flere ulike etnisiteter og nasjonaliteter. I Petsamo utgjorde en stor del av de pågrepne en blanding av finlendere, tidligere russiske statsborgere og karelere. Det var også en betydelig andel skolte-, sjø- og reindriftssamer som ble pågrepet.

Navnet *Petsamos Store Spionsak* kan sees på som en fellesbetegnelse for en rekke sammenhengende hendelser gjennom en periode på flere år. Alle disse større og mindre hendelsene utgjør sammen saken som ble kjent som *Petsamos store spionsak*, eller som den blir kaldt på finsk: *Petsamon suuri vakoilujuttu*. Spionsaken startet i 1938 med arrestasjonen av den russiske Uula Vesterelve som kom for å besøke sin familie på finsk side av grensen. Hans arrestasjon ledet til pågripelsen av flere andre petsamobeboere som ble dømt for spionasje i 1938. Spionhendelsene fra 1938 forgrener seg til året etter, og i spionsaken har det i mange tilfeller blitt lagt mest vekt på hendelsene som skjedde på slutten av 1939. Dette er det som i mange tilfeller blir ansett for å være *den store spionsaken*.⁵

Det er ikke uten grunn at det i spionsakens utredelser har blitt satt mest vekt på høsten-vinteren 1939. Dette var det året da spionsaken på ordentlig begynte å eskalere, og over 70 personer⁶ ble arrestert og tatt inn til avhør. De arresterte ble ført til Kemi, i Nord-Finland, hvor sakens etterforskning ble administrert og de fleste avhørene ble utført. I løpet av oktober 1939 ble det under etterforskningen av saken avslørt at Petsamos egen grensevakt var involvert i spionasjen og flere underoffiserer ble pågrepet og ført til politiet i Kemi. De fleste arresterte ble beskyldt for å ha krysset grensen ved flere anledninger for å møte russerne i en grensevakthytte i Leijärvi. Etter hvert ble også lederen for grensevakten, jegerkaptein Jalmari Pajakka⁷ arrestert. Han ble mistenkt for å ha overlevert militære hemmeligholdte opplysninger til Sovjetunionen. Enkelte av de arresterte utpekte han for å være en slags lederskikkelse for spionbevegelsen i Petsamo. Dette virker å ha vært Valpos offisielle mening om saken, til tross for at kaptein Pajakka aldri rakk å bli stilt for retten og heller aldri innrømmet skyld i saken.

Etter rettsprosessene ble det til slutt dømt 22 personer for spionasje i 1940.⁸ I følge avhørprotokollene ble de fleste andre sluppet fri i løpet av 1939. Erno Paasilinna mener for

⁴ Hagelberg, Juha, *Petsamos Suuri Vakoilujuttu*, 1998: 01. Se også vedlegg 2 i hans masteroppgave, liste over arresterte i spionsaken året 1939.

⁵ Kuusikko, Kirsi, *Laiton Lappi, Laitos Petsamo*, 1996: 326.

⁶ Listen viser oversikt over de arresterte og hvilken etterforsker som utførte avhørene av dem. Listen er datert 30.11.39, rapport nr. 2258. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

⁷ Kaptein Jalmari Pajakka het opprinnelig Jalmari Id, men byttet senere etternavn.

⁸ Uola, Mikko 2010, *Vallankumouksellisista, vakoilijoita ja aseveljiä, myyttejä ja tosiasioita Lapin historiasta 1910-luvulta 1940-luvulle*: 264-265. Også i Vaasa hovrätts dokumenter, Vaasa hovrätts beslutninger 1937-1944, Db:3 virkasyytejuuttujen päätökset, VMA.

øvrig at 15 av de arresterte ble holdt i skyddsförvar⁹ under krigen.¹⁰ De dømte ble beskyldt for å ha overlevert sensitiv informasjon om Finland til et fremmed land. Dette skal de ha gjort ved å samle informasjon i Petsamo og i andre deler av Finland for så å krysse den finsk-sovjetiske grensen for å levere informasjonen til en eller flere kontaktmenn på den andre siden.

Rettsprosessen og dommen virket tilsynelatende enkel, men i virkeligheten hadde Valpo begynt å slite med håndteringen av spionsaken. Etter hvert havnet avhørerne i Kemi i trøbbel da personer som tidligere hadde tilstått spionvirksomhet, begynte å trekke sine tilståelser tilbake. I flere tilfeller henviste de anklagede at de hadde blitt tvunget eller villedet til å tilstå, og det begynte å spre seg rykter om etterforskningens karakter og avhørsmennenes metoder. Påstander om at både tortur og tvang var blitt brukt under avhør kom fram i lyset og disse påstandene ble til slutt lagt fram for Vaasa Hovrätt¹¹ hvor rettssakene ble avviklet.

Om man ser på spionsaken i sin helhet kommer det lett til syne hvor kaotisk selve saken var. Det samme gjelder også hendelsesforløpet under etterforskningen av saken. Det finnes en del elementer i spionsaken som er svært utydelige og dette har skapt en del mystikk rundt emnet. Noen mener det var et uvanlig stort dødstall under og etter etterforskningen av saken. Flere menn tilknyttet grensevakten og militæret døde under etterforskningen av spionsaken, og i 1938 begikk én mistenkt selvmord før han ble avhørt.¹² Blant de døde finnes også de to hovedmistenkte, Petsamos grensevaktkaptein Jalmari Pajakka som ble skutt under avhør 4. november, og feldwebel¹³ Martti Siltala som døde av forgiftning 14. november 1939. I Petsamo var feldwebel Siltala og kaptein Pajakka ofte i hverandres selskap enten det gjaldt drikkelag eller grensevaktarbeid.

Kaptein Pajakka ble truffet av et vådeskudd under et avhør med Valpo-etterforskeren Sulo Auer i Kemi. Under avhøret skal det ha brutt ut en krangel mellom mennene noe som tilspisset seg da avhøreren Auer trakk fram sitt våpen og skjøt kapteinen ved et uhell.

⁹ Politiet kunne holde personer ansett å være en risiko for landets sikkerhet under arrest på ubestemt tid, uten tiltale og uten dom. Denne framgangsmåten var kun gyldig under krigstilstand. På finsk: turvasäilö. Statsrådets Kansli publikasjonsserie 4/2004, s. 21. <http://vnk.fi/julkaisukansio/2004/j05-heikki-ylikankaan-selvitys/pdf/fi.pdf>. Se også Sana 2003: 101.

¹⁰ Paasilinna, Erno *Maailman Kourissa, Historiaa ja muistoja Petsamosta*, 1983: 231.

¹¹ Hovrätten, den andre rettsinstansen i det finske rettssystemet. Tingrett (käräjäoikeus) ligger under Hovrätten og dømmer i første instans. Högsta domstolen ligger over Hovrätten, og er Finlands høyesterett. Enkelte landssvik og høyforræderi-saker blir behandlet direkte i hovrätten som første rettsinstans. Saken kan evt. Ankes videre til Högsta domstolen. Dette var tilfellet med Petsamos store spionsak. (Encyclopædia iuridica fennica, 1999, C-serie N:o 30, spalte 627-628; 767-768).

¹² Iivari Vesterelve hoppet over bord i det han og flere andre mistenkte ble transportert med skip for avhør i Kemi. Hagelberg 1998: 18; Kuusikko 1996: 323.

¹³ Feldwebel er en underoffisersgrad i det finske militæret. På finsk: vääpeli. På svensk: fältväbel.

Feldwebel Siltala døde av forgiftning fra blyvann¹⁴ som han fikk som medisin til behandling av sår.¹⁵ Siltalas helse ble dårlig i fangenskap og han ble transportert til sykehuset i Kemi hvor han senere døde.

Disse dødsfallene vil jeg behandle i større detalj senere i oppgaven. Det er likevel lett å se for seg hvorfor denne saken har blitt omdiskutert. Den er nesten blitt en spenningsroman, der det i flere tilfeller nærmest spekuleres mer enn det henvises til reelle fakta.¹⁶ Utfallet og konklusjonen på spionsaken har interessert mange i ettertid, og i mangel av tilfredsstillende svar har det dukket opp flere teorier opp gjennom årene. Enkelte forskere har lagt fram påstander om at spionsaken var en konspirasjon på høyeste politiske nivå i Finland.¹⁷

1.3 Metode

Petsamos spionsak har i de fleste bøker blitt framstilt som en gåte som mest sannsynlig aldri blir fullstendig løst. Dette tar jeg i betraktning i håndteringen av emnet. Det er flere aspekter ved saken som ikke er spesielt tydelige, og enkelte dokumenter relatert til spionsaken er rett og slett kaotiske, og ikke lett å tolke. Flere dokumenter omtaler også hendelser, steder, arbeidstitler og personer med den antagelsen at leseren allerede vet hva det er snakk om, ettersom noen dokumenter er intern korrespondanse mellom Valpos menn, politiet, advokater, dommere, embedsmenn og militær personell. Dermed har en del tid blitt dedikert til å utforske hvilke personer det var snakk om, hvilke jobber de hadde, hvilken rolle de spilte i spionsaken og hvordan de var tilknyttet saken generelt.

Flere forskere har lagt fram sine teorier om spionsaken og mange har kommet fram til konklusjoner som ligner hverandre. De fleste forfattere mener det finnes sterke bevis for at det foregikk spionasje i Petsamo og at grensevakten var involvert i aktiviteten.¹⁸ De har basert sin forskning på avhørsmateriale og andre dokumenter relatert til emnet for å kunne skape et helhetlig bilde av hva som foregikk i Petsamo. Originalkildene fra spionsaken er gode kilder for informasjon og oppklarer langt på vei hva spionsaken gikk ut på, men materialet må likevel underkastes en kildekritisk granskning.

¹⁴ Blyvann er en vannblanding med 1 del blyeddik til 49 deler vann. Dette ble tidligere brukt som medisin mot omslag etter støy, eller ved overflatesår. Bly kan absorberes fra store sårflater i mengder som kan gi blyforgiftning. (Store norske leksikon, 2009, 24. juni. Hentet 6. oktober 2014 fra <https://snl.no/blyvann>.)

¹⁵ Etterforskningsprotokoll nr. 119. Redegjørelse av feldwebel Siltalas dødsårsak, s. 2-5. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

¹⁶ Blant annet Hagelberg 1998: 89-90; Paasilinna 1983: 522.

¹⁷ Paasilinna 1983: 522. Pryser, Tore, *Tyske hemmelige tjenester i Norden*, 2012: 170.

¹⁸ Uola, Mikko, *Petsamo 1939-1944*, 2012: 56. Kuusikko 1996: 320; Paasilinna 1983: 221.

Det finnes ikke fullstendig enighet hvorvidt avhørsprotokollene i saken er pålitelige kilder å basere sin forskning på, og enkelte forskere setter spørsmål ved avhørsprotokollenes verdi som kilder til en objektiv sannhet i saken.¹⁹ Flere av de tiltalte i spionsaken nektet for at de hadde vært oppriktige når de kom med sine bekjennelser og mente avhørsmennene hadde brukt voldelige metoder få å fremme tilståelser. Det ble helt fra starten av sådd tvil om disse påstandene stemte, og i dag er det ikke alle forskere som tror at det faktisk ble brukt vold. Blant annet mener Mikko Uola at påstandene om tortur mest sannsynligvis var et komplott fra de dømtes side.²⁰ Om avhørsprotokollene og annet originalmateriale i spionsaken kan brukes som objektive kilder er noe jeg kommer til å drøfte i oppgaven. En framstilling av en hendelse er i følge Knut Kjeldstadli objektiv vis den er saklig, ikke misvisende, upartisk og verdifri.²¹ Jeg mener mye av originalkildene i spionsaken ikke oppfyller disse kriteriene, noe jeg kommer til å drøfte senere i oppgaven. Uansett om torturpåstandene var sanne eller ikke, hadde de en enorm innvirkning på spionsaken.

Enkelte aspekter ved spionsaken er det ikke lenger mulig å få fullstendig svar på, med tanke på at de som var involvert i spionsaken og kanskje hadde svarene en gang, har gått bort for lengst. Jeg forsøker likevel å konstruere et bilde av hva som foregikk i Petsamo gjennom bruken av originalkilder og litteratur relatert til saken, og gjør mitt beste med den viten at dette bildet kommer til å mangle enkelte biter. Ved å trekke fram ulike hendelser og personer knyttet til spionsaken forsøker jeg å drøfte spionsaken i sin helhet. Jeg kommer også til å drøfte hvorfor denne spionsaken ble så omfattende som den gjorde, og om det var spesielle kulturelle faktorer som avgjorde hvor mange som ble arrestert, hvem som ble arrestert og hvem som til slutt ble dømt i saken.

For å kunne drøfte hvorfor spionsaken fikk et slikt omfang i Petsamo har jeg viet et underkapittel til Finlands politiske klima i mellomkrigstiden før jeg i oppgaven går nærmere inn på selve spionsaken. På denne måten ønsker jeg å gi et klarere bilde av hvilke politiske og kulturelle faktorer som kan ha spilt inn i utviklingen av saken. Jeg kommer også til å se nærmere på hvilken måte det finske folket og styresmaktene forholdt seg til Petsamo og dets beboere. Siden grensevakten ble gjenstand for mistanke kommer jeg til å ta disse opp i et eget underkapittel. Jeg kommer også til å se nærmere på etterretningsavdelingen Valpo som spilte en viktig rolle i håndteringen av spionsaken.

¹⁹ Hagelberg 1998: 12.

²⁰ Uola 2010: 268.

²¹ Kjeldstadli, Knut, *Fortida er ikke hva den en gang var*, 1999: 305.

Jeg velger å dele opp spionsaken i tre deler, der jeg går gjennom hendelsene etter beste evne. Dette kan være en smule komplisert ettersom det ikke er fullstendig enighet om hva som egentlig skjedde, og spionhendelsene i mange tilfeller forgrener seg fra en del til en annen. Innenfor historieskrivingen har det blitt drøftet om det i det hele tatt er mulig å framstille et saksforhold objektivt, og om ikke erkjennelse er en fundamentalt subjektiv prosess.²² Tilhengerne av den relativistiske retningen argumenterer for at det ikke finnes én sann «stor fortelling» om hvordan ting «egentlig» var i verden. Man kan likevel forsøke å belyse fortiden ved hjelp av mange «små» fortellinger om hvordan ting hang sammen. Dette synspunktet mener Kjeldstadli svikter fordi hvis man ikke klarer å stille opp med kriterier for hvorvidt noe er sant eller falskt, blir det for lett å argumentere for at historiske hendelsen i virkeligheten aldri skjedde.²³

På den andre siden av spekteret finnes en retning innenfor historieforskningen som postulerer at det finnes én bestemt, verdifri og upartisk versjon av hvordan det var i fortida, såkalt «absolutisme».²⁴ Hittil har de fleste publikasjoner om spionhendelsen konkludert med at man aldri kommer til å finne svar på hva som foregikk i Petsamo, og sånn sett blir det vanskelig å finne et objektivt svar. Jeg kommer til å forsøke på en mest mulig objektiv måte å framstille hva som *kan* ha skjedd, og gjennom empiriske studier drøfte hva som *ikke* kan ha skjedd.

Oppgaven kommer til å støtte seg på arkivmateriale og tidligere publisert litteratur om emnet. Mye av litteraturen som har blitt skrevet om denne saken baserer seg på det samme arkivmaterialet jeg selv har fått tilgang til. Mesteparten av arkivmaterialet befinner seg i arkiver i Finland og for å få tilgang til originalmaterialet har jeg tilbrakt mye tid i landet ettersom det ofte er lettere og billigere å oppsøke arkivmaterialet enn det er å få det tilsendt til Norge. I de tilfeller der jeg selv mangler originalkilden, har jeg basert meg på studier som har støttet seg til den. Universitetsbiblioteket i Tromsø har et godt utvalg av finske bøker som omhandler Finlands historie, og det som de har manglet har blitt fjernlånet fra Finland. Mesteparten av litteraturen og arkivmaterialet er på finsk, men enkelte publikasjoner og dokumenter er skrevet på svensk. Jeg har også hatt nytte av den norske historikeren Tore

²² Kjeldstadli 1999: 304-305.

²³ Kjeldstadli 1999: 304-305.

²⁴ Kjeldstadli 1999: 305.

Pryzers bøker, blant annet *Tyske hemmelige tjenester i Norden*, som diskuterer den tyske etterretningstjenesten Abwerhs²⁵ rolle i Petsamo.

Flere av bøkene jeg benytter i denne oppgaven er publisert kun på finsk og i de tilfeller jeg refererer til en norsk tittel på disse publikasjonene, er dette noe jeg selv har oversatt for å gi leseren et generelt bilde av hva boken handler om. Jeg har også etter beste evne prøvd å forklare og oversette finske begrep og konsepter til norsk eller svensk. Enkelte begrep er lettere tilgjengelig på svensk ettersom det er Finlands andre offisielle språk, og derfor har jeg valgt å benytte de i oppgaven.

Petsamos store spionsak har i ettertid vært et sensitivt emne, og tiett om i lengre perioder. Likevel mener jeg det er sunt å sette lys på hendelsene som skjedde i Petsamo og at det er nødvendig å skrive åpent om emnet. Enkelte forfattere som har skrevet om Petsamos store spionsak har valgt å anonymisere de innblandede enten delvis,²⁶ eller fullstendig.²⁷ Det finnes likevel flere forfattere som har identifisert de innblandede i saken og blant annet Juha Hagelberg omtalte de fleste med navn i sin masteroppgave allerede i 1998.²⁸ Spionsaken er mye omtalt i ulike bøker og det ligger ikke lenger tvil om hvem de involverte i saken var. Flere forfattere har omtalt saken på en svært åpen måte, for eksempel historikeren Mikko Uola.²⁹ Dermed mener jeg det ikke er nødvendig med anonymisering av de innblandede i saken.

1.4 Arkivmateriale

Det meste av arkivmaterialet brukt i denne oppgaven har vært tilgjengelig på riksarkivet i Helsinki³⁰ hvor det ligger fire esker som omhandler spionsaken. Disse eskene inneholder mapper med alt fra avhørsprotokoller til notater, personlige meldinger og rapporter som ble produsert under etterforskningen av spionsaken i 1938-1940. Enkelte av disse papirene stammer fra årene etter at spionsaken ble ferdig behandlet i retten.

²⁵ Den tyske militære overkommandos etterretningstjeneste 1919-1945. Abwerhs rolle var blant annet aktiv spionasje, sabotasje, kontraspionasje og sikkerhetstjeneste. Abwerh. (2012, 20. juni). I Store norske leksikon. Hentet 16. januar 2015 fra <https://snl.no/Abwehr>.

²⁶ Blant annet Varjo, Veijo, 1980, *Miehet Pimeästi*: 233.

²⁷ Kuusikko 1996: 323.

²⁸ Hagelberg, Juha, *Petsamon suuri vakoilujuttu 1939*, 1998.

²⁹ I boken *Vallankumouksellisia, vakoilijoita ja aseveljiä* (2010) og boken *Petsamo 1939-1944* (2012).

³⁰ Kansallisarkisto/KA.

I Riksarkivet i Helsinki oppbevares også arkivet til etterretningsavdelingen Valpo. I Valpos arkiver har jeg blant annet sett gjennom dokumenter relatert til andre spionsaker i Finland i årene 1910-1940.³¹ Jeg har også tatt i bruk en mappe som inneholder rapporter og dokumenter som informerer om forholdene i grenseområdene i Finland 1910-1940.³² I samlingen *Utførte handlinger i relasjon til krig 1910-1940* finnes det en mappe over hvilke rykter som spredte seg i Finland i perioden. Valpo holdt øye med hva folk snakket om, og i mappen *rykter og agitasjon* finnes det dokumenterte rykter som spredte seg om Petsamos spionsak.³³

I disse mappene finnes det rapporter fra andre spionhendelser og spionmistenkte i Finland, mistenkelig virksomhet i grenseområdene og ulovlige grensekryssinger til og fra Russland. Jeg har sett gjennom disse mappene både for å kunne få et generelt bilde av spionsaker og spionmistanke i Finland, og i søken etter dokumenter som inneholder informasjon relevant for Petsamos store spionsak. Det er enkelte dokumenter som har vist seg å være relatert til emnet.³⁴

I disse mappene finnes det dokumenter som knytter spionasjen i Petsamo til spionasje i Nord-Norge. På riksarkivet i Oslo finnes det norske dokumenter som viser til samme sak. Dokumentene viser at den store spionsaken i Petsamo til en viss grad ble diskutert og etterforsket også her i landet i 1939-1940. De norske offiserene Odd Lindbäck-Larsen og Karl A. Marthinsen begynte å etterforske saken da kvenen Arne Gunnari fra Bugøynes i Finnmark tilsto at han var spion i russisk tjeneste. Dette kommer fram i en korrespondanse mellom offiserene, utenriksavdelingen og politimesteren i Senja.³⁵ Dette er et aspekt ved spionsaken som få finske publikasjoner har tatt i betraktning, og jeg har forsøkt i min oppgave å sette litt mer lys på denne forgreningen av spionsaken. Jeg har likevel hatt hovedfokus på det finske arkivmateriale, for at jeg har prioritert å belyse spionsaken slik den utspilte seg i Petsamo.

Spionsaken ble ført i Vasa Hovrätt og dokumenter fra rettssakene og rettsbeslutningene befinner seg i Vaasa landsarkiv.³⁶ Det framkommer i disse dokumentene hvem som ble dømt for hva og hvilken straff de fikk. Jeg har også funnet en del materiale i Forsvarshögskolans

³¹ Mappen 2918 Vakoiluasiat 1910-1940. KA.

³² Mappen 2759 Rajaolot 1910-1940. KA.

³³ Mappe over rykter rundt Petsamos store spionsak. Ryktene gikk blant annet ut på at oberst Oiva Willamo arbeidet for russerne og at han var blitt arrestert i forbindelse med spionsaken (i følge Valpos dokumenter sto Willamo i virkeligheten utenfor spionmistanke). Huhuja- kiihoitus mappi, 2939 Sodat ja niistä johtunut toiminta 1910-1940. KA.

³⁴ Blant annet et utdrag av en norsk avhørsprotokoll der det kommer fram at en tidligere petsamobeboer med navn Edward Gowro ble mistenkt for å ha vært del av den store spionsaken i Petsamo i 1944. Denne avhørsprotokollen ble gitt til den finske Valpo-representanten Urho Piha i det han besøkte Kirkenes. Rapporten er datert 28.01.44, Petsamo, signert av Urho Piha. 2918 Vakoiluasiat 1910-1940. KA.

³⁵ Materiale i FO Sikkerhetsstaben, Personalsikkerhetskontoret, eske 46, Riksarkivet i Oslo.

³⁶ Vaasan maakunta-arkisto, VMA.

krigshistoriska institution³⁷ i Helsinki. I deres arkiv kan man finne kopier av avhørsprotokoller og rettsdokumenter knyttet til spionsaken. Jeg har i tillegg sett gjennom Kemi politis dokumenter i Uleåborgs landsarkiv og funnet politiattester og andre dokumenter som omhandler involverte i spionsaken.³⁸

1.5 Litteratur om emnet

Som tidligere nevnt skjedde Petsamos store spionsak under opptakten til og delvis under selve Vinterkrigen. I Finland er interessen for krigslitteratur fortsatt stor, og det har blitt publisert mange bøker om Vinterkrigen, fortsettelseskrigen og 2.verdenskrig i sin helhet. Til tross for at Petsamos store spionsak til en viss grad er knyttet til krigen, er det et emne som ikke er allment kjent. Den omtales som regel ikke i generelle historiebøker om krigen eller om Finlands allmenn historie, men er likevel et emne som har fascinert mange interesserte i ettertid. En del forfattere har tildelt spionsaken et eller flere kapitler i sine publikasjoner. Den første boken der spionsaken blir nevnt kom ut så tidlig som 1943.³⁹

I Finland har Juha Hagelberg skrevet en masteroppgave om spionsaken ved Universitetet i Oulu (Uleåborg). I den har han gått nøye gjennom arkivmaterialet som var tilgjengelig på slutten av 1990-tallet. Han hevder at flere dokumenter tilknyttet saken fortsatt ble hemmeligholdt mens han skrev oppgaven sin, og som eksempel tar han blant annet Vaasa Hovrätts rettsprotokoller som han mente var hemmelighetsstemplet fram til 2013.⁴⁰ Hagelberg mener også dokumenter og avhørsprotokoller tilknyttet spionsaken har forsvunnet eller er blitt tilintetgjort i ettertid. Det er flere som nevner dette, blant annet forfatteren Veijo Varjo.⁴¹ Hagelberg skriver at han ikke ser på avhørsprotokollene fra saken som pålitelige kilder, ettersom de mest sannsynlig allerede i 1939 ble forfalsket, videre påstår han at flere av dokumentene motstrider hverandre.⁴² Derfor velger Hagelberg delvis å tolke det som, i følge ham, står skrevet mellom linjene.

Forfatteren med pseudonymet Veijo Varjo skrev om spionsaken på 1980-tallet. I boken *Miehet Pimeästi* (Menn fra mørket) setter Varjo fokus på hvorfor så mange merkelige og

³⁷ Maanpuolustuskorkeakoulun sotatieteen laitos.

³⁸ For eksempel en gransking om torturpåstander i etterforskningen av spionsaken. «V. Mäkinen selvitys» Kemin Poliisilaitos. Rikososasto. Poliisitutkintapöytäkirjojen konseptit 1940. Cb:8. OMA. Og D:27 rikosilmoitusdiaari (1939-1939). Kemin poliisilaitoksen rikososaston arkisto. OMA.

³⁹ Tigerstedt, Örnulf, *Statspolisen slår till, Kampen mot Sovjetspionaget i Finland 1919-1939*, 1943.

⁴⁰ Hagelberg *Petsamon suuri vakoilujuttu 1939*, 1998: 12-13.

⁴¹ Varjo 1980: 235.

⁴² Hagelberg 1998: 12.

ulogiske tiltak ble gjort under etterforskningen av spionsaken. En person som ofte blir trukket inn i spionsaken, men likevel blir ansett å stå litt utenfor, er oberst Oiva Willamo. Han var leder for Lapplands grensevakt i Rovaniemi, som Petsamos grensevakt var underlagt. Varjo mener det var svært spesielt at oberst Willamo utnevnte kaptein Salmelo som leder for grensevakten i Petsamo etter Pajakkas arrestasjon. Det hadde kommet fram i mange avhør at også Salmelo hadde tilknytning til spionasje i området.⁴³ Kaptein Salmelo ble for øvrig ikke lenge i sin stilling, men skjøt seg selv i begynnelsen av desember 1939. Varjo skriver i boken at han opplevde å møte frykt hos personer han kontaktet når han forsket på emnet.⁴⁴

Erno Paasilinna skrev også om spionsaken på 1980-tallet. Han skriver, på samme måte som Varjo, at han ble møtt med frykt da han forsket på emnet, og folk rådet ham å holde seg unna. Erno Paasilinna har publisert en rekke bøker om Petsamo, og har viet et par kapitler i to av sine publikasjoner til spionsaken. Paasilinna er muligens den eneste som skriver om dødsfallene som rammet de sivile arresterte etter skadene han mener ble påført dem under avhørene i Kemi. I boken *Maailman kourissa - historiaa ja muistoja Petsamosta* (I verdens neve - historie og minner fra Petsamo) skriver han blant annet om Osip Kostin som døde av indre blødninger og Matvei Kuvasin (Kubatsin) som hengt seg selv etter løslatelsen.⁴⁵ Paasilinna publiserte sine verk på 1980-tallet og hadde ikke tilgang til den delen av arkivmaterialet som var hemmelighetsstemplet. Han baserte sine studier delvis på muntlige kilder, blant annet intervjuene han foretok av de tiltaltes familier. Om dødsfallene i realiteten hadde noen tilknytninger til spionsaken er det ingen som har gjort en grundig forskning på.

Tore Pryser som er professor i historie ved høyskolen i Lillehammer skriver i boken *Tyske hemmelige tjenester i Norden, spionsaker og aktører 1930-1950* at spionorganisasjonen i Petsamo trolig hadde forgreninger til Finnmark. Han mener det tidlig ble innledet et samarbeid mellom de finske og tyske hemmelige tjenester og at partene arbeidet med et felles mål, nemlig å sette en stopper for sovjet-russisk spionasje. I mellomkrigstiden arbeidet finsk etterretningstjeneste aktivt mot russerne og et brennpunkt for etterretningstjeneste var Petsamo i Finland. Petsamos geografiske plassering, isfrie havn og nikkelgruver gjorde området til et viktig strategisk punkt for tyskerne.⁴⁶

Da tyskerne okkuperte Norge i april 1940 innledet de et samarbeid med finsk etterretningstjenester og en finsk etterretnings-offiser som kom i kontakt med tysk e-tjeneste var Harri

⁴³ Varjo: 258.

⁴⁴ Varjo 1980: 235.

⁴⁵ Paasilinna, Erno, 1983, *Maailman kourissa. Historiaa ja muistoja Petsamosta*: 231.

⁴⁶ Pryser 2012: 170.

Paatsalo (tidligere kjent som Harri Broms, etter krigen som Harri Paarma) som i følge Pryser arbeidet tett med tyske e-tjenester. Den tyskvennlige e-offiseren Harri Paatsalo utga selv en bok om spionasje i 1970. I boken *Salaista tiedustelua napapiirillä 1939* (Hemmelig etterretning ved Polarsirkelen 1939) skriver Paatsalo overfladisk om spionsaken, og fokuserer mest på oberst Willamos reaksjoner på spionskandalen.⁴⁷ Paatsalo kom i kontakt med oberst Willamo gjennom sitt arbeid. Forfatteren Varjo mener Paatsalo trolig visste mer om spionsaken enn han var villig til å medgi.⁴⁸

Historikeren Oula Silvennoinen skriver også detaljert om etterretningssamarbeidet mellom Tyskland og Finland under krigen. I boken *Salaiset aseveljet* (Hemmelige våpenbrødre) skriver han at det tyske sikkerhetspolitiet raskt tok kontakt med det finske etter å ha okkupert deler av Nord-Norge. Silvennoinen tar opp et emne som har preget både Valpo som avdeling siden dets opprettelse, og spionsaken siden 1939, nemlig bruken av tortur. I flere publikasjoner om den store spionsaken drøftes bruken av tortur under avhørene, men man har likevel få konkrete bevis på at dette faktisk skal ha skjedd under etterforskningen av saken. Silvennoinen drøfter bruken av tortur innen Valpo og han forklarer at selv om tortur innen avdelingen aldri var en offisielt godkjent metode var dette en praksis som ikke var helt ukjent for etterretningstjenesten.⁴⁹

Mikko Uola er en journalist og forsker med doktorgrad i statsvitenskap og er dosent i politisk historie. I boken *Vallankumouksellisia, vakoilijoita ja aseveljiä* (Revolusjonære, spioner og våpenbrødre) forklarer han at hans mål med dette verket har vært å avdekke hva som er myter og hva som er fakta i nord-finsk historie. Han gjengir hendelsene i Petsamos spionsak i et eget kapittel, og avdekker det han mener er myter og usanne fakta knyttet til hendelsen. Uola skriver blant annet at 80-talls forfatter Erno Paasilinnas publikasjoner om spionsaken ikke er pålitelige, fordi han baserer seg for mye på spekulasjoner – og i noen tilfeller kanskje bare ren fantasi.⁵⁰ Uola omtaler spionsaken også i boken *Petsamo 1939-1944*.

Til tross for at Petsamos spionsak i retten ble ansett å være avsluttet, sto mange av de involverte utilfreds med utfallet. Uola skriver at det på 1960- og 1970- tallet spesielt var tre menn som viste interesse for å forske på Petsamos store spionsak. Disse var etterretningsoffiseren Harri Paatsalo, oberstløytnant⁵¹ Matti Tiitola og den tidligere

⁴⁷ Paarma, Harri, 1970, *Salaista tiedustelua napapiirillä 1939*: 26.

⁴⁸ Varjo 1980: 237.

⁴⁹ Silvennoinen, Oula, 2008, *Salaiset Aseveljet, Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933-1944*: 64.

⁵⁰ Uola 2010: 255.

⁵¹ På finsk: everstiluutnantti. På svensk: överstelöjtnant.

etterforskeren for det Detektiva centralpolisen (Valpo) Ali Alava. Disse mennene hadde alle en tilknytning til spionsakens hendelser og personer som hadde vært involvert i saken. Matti Tiitola tjenestegjorde i Petsamos grensevakt da spionasjen ble avslørt på slutten av 1930-tallet. Han har skrevet et upublisert manuskript om spionsaken som jeg ikke har hatt tilgjengelig. Juha Hagelberg har for øvrig brukt denne i sin oppgave, noe jeg har dratt nytte av.

Uola skriver at disse mennene hadde den fordelen i sin granskning av saken at de kunne intervjuer tidsvitner som var direkte involvert i spionsaken. Men det virker som om deres arbeid til dels ble hindret av at de ikke var villige til å dele informasjon seg i mellom, og tviholdt på fakta de selv hadde fått tak i. Alava og Paarma døde før de fikk ferdigført arbeidet sitt, og heller ikke Matti Tiitola kom fram til en endelig konklusjon. Uola påpeker likevel at de ikke hadde tilgang til det hemmelighetstemplede materialet til Valpo, og har dermed kommet fram til noen ukorrekte konklusjoner. Hemmelighetsstemplingen av materialet skapte en rykteflom som ga spionsaken sitt mystiske preg som det fortsatt bærer på i dag. Uola fortsetter med at det i finske publikasjoner sjeldent blir lagt vekt på de mange nordmenn som var involvert i Petsamos store spionsak. Uola kritiserer likevel Tore Pryser, og skriver følgende:

«Den norske forskerens opplysninger om spionsaken i Petsamo er såpass vage og upålitelige at det ikke er mulig å anslå særlig mye om hvilke Norge-forbindelser de finske spionene muligens hadde.»⁵²

Kirsi Kuusikko er professor i forvaltningsrett på universitetet i Lappland. I sin bok *Laiton Lappi, laiton Petsamo* (Ulovlige Lappland, ulovlige Petsamo) går Kuusikko gjennom kriminal-saker i Petsamo i den perioden området tilhørte Finland. Hun går også gjennom spionasjeanklagene i Petsamo og oppsummerer kort hendelsesforløpet. Kuusikko identifiserer ikke individene med navn, og skriver selv at hennes mål ikke har vært å velge side for eller mot noen av partene i saken. Hun har basert sin forskning på materialet som var tilgjengelig på 1990-tallet, der i blant arkivmateriale og avisutklipp.

Örnulf Tigersedt var trolig den første til å omtale spionsaken i et trykket verk. Han skriver i boken *Statspolisen slår til* som ble publisert under den finske fortsettelseskrigen i 1943 at han

⁵² Egen oversettelse. ”Norjalaistutkijan tiedot Petsamon vakoilujutusta ovat siinä määrin epämääräiset ja epäluotettavat ettei niiden perusteella ole mahdollista päätellä kovinkaan paljon suomalaisvakoilijoiden Norjalyhteyksistä.” Uola 2012: 558, note 116.

hadde fått fri tilgang til statspolitiets arkiver. I følge han, baserer verket seg i stor grad på Valpos daværende arkiver, som han skriver ikke tidligere var blitt åpnet for forskning i like stor grad.⁵³ Han skriver kort om spionsaken og mener blant annet at de fleste beboerne på Fiskerhalvøya hadde temmelig klare sovjetisk og kommunistiske sympatier.⁵⁴ Han fortsetter med at det i 1938 ble tydelig at en stor spionliga fantes i Petsamo etter at «...bolsjevikerna med lock och pock förtsått att vinna dessa okunniga människor för sina syften.»⁵⁵ Han nevner at det året etter kom fram at grensevakten var involvert i denne spionasjen, men fortsetter med at han verger seg for å gå nærmere inn på emnet ettersom det ville berøre en død manns ære. Han spesifiserer ikke hvem han sikter til, men om man ser på spionsaken i sin helhet var det ikke mangel på døde menn tilknyttet spionsaken. Tigersedt oppsummerer spionsaken med å konstatere at den var en dyster og i stor grad uklar affære.⁵⁶

Jukka Rislakki er journalist og faglitterær forfatter. I boken *Erittäin salainen, vakoilu Suomessa* (Topphekelig, spionasje i Finland) framstiller han etterretningsarbeidet i Finland fra selvstendigheten fram til 2. verdenskrig. Rislakki går ikke dypere inn i spionsaken, men skriver kort om hendelsene i Petsamo i en fotnote om Harri Paatsalos (Paarma/Broms) etterretningsreiser i området. Rislakki forteller om Paatsalos etterretningsreiser mens Paatsalo leder for etterretningstjenesten i Rovaniemi, men er likevel en smule feilinformert når det gjelder spionsaken. Han skriver nemlig at bare et titalls mennesker ble arrestert og kun én dømt.⁵⁷ I realiteten var det i sin helhet over 80 mennesker som ble arrestert i løpet av 1938-1939, og 27 av disse dømt.

Boken *Turjanmeren Maa, Petsamon Historia 1920-1940* (Landet ved Kola havet, Petsamos historie 1920-1940) er redigert av Jouko Vahtola og Samuli Onnela.⁵⁸ Verket er en antologi med flere artikler om Petsamo politiske og sosiale historie. Tidligere nevnte Hagelberg og Kuusikko har begge bidratt med artikler i denne boken som omtaler alt fra Petsamos natur, befolkningshistorie, religion, lov og forbrytelser, og Petsamos store spionsak. Jeg har brukt flere av artiklene i oppgaven, blant annet Ali Pylkkänens artikkel om grensevakten i Petsamo.

⁵³ Tigersedt 1943: 9.

⁵⁴ Tigersedt 1943: 313.

⁵⁵ Tigersedt 1943: 314.

⁵⁶ Tigersedt 1943: 314.

⁵⁷ Rislakki, Jukka 1982: *Erittäin salainen. Vakoilu Suomessa*: 237.

⁵⁸ *Turjanmeren maa, Petsamon historia 1920-1944*. Jyväskylä, Gummerus Kirjapaino Oy.

2 Finland og Petsamo

2.1 Finland i mellomkrigstiden

I mellomkrigstiden gjorde Finland sitt beste for å stabilisere samfunnet etter den blodige borgerkrigen som herjet landet i 1918. Da Finland ble selvstendig i desember 1917, klarte ikke det nylig frigjorte landet å skape forsoning blant samfunnets sterkt uenige politiske og sosiale grupperinger. Enkelte grupperinger i landet var også smånervøse over at det etter selvstendighetserklæringen fantes omtrent 40 000 russiske soldater stasjonert i landet.⁵⁹ Finland hadde på dette tidspunktet ikke eget militære, og dermed ble «beskyttelsesstyrker» (suojeluskunnat) dannet for å opprettholde ro og orden i landet, som var delt i svært uenige politiske leirer. «Beskyttelsesstyrkene» ble senere til de «hvite» styrkene i borgerkrigen.

Jukka Nyssönen skriver at borgerkrigen var resultat av en moderniseringskrise, som førte til en oppløsning av det finske samfunnet.⁶⁰ Historieprofessor Heikki Ylikangas mener hovedgrunnet for konflikten var striden mellom eierne og arbeiderne.⁶¹ Landet ble splittet i to leirer, der de «hvite» besto av blant annet intelligentsiaen, embedsmenn, gods- og fabrikkeiere og bønder. Uenigheter i samfunnet tente gnisten til å danne en motpart til de «hvite» beskyttelsesstyrkene. Denne motparten ble kjent som de «røde» som stort sett var sammensatt av landarbeidere, industriarbeidere og husmenn.⁶² De «røde» styrkene fikk en viss oppslutning av de russiske styrkene som allerede fantes i landet, en allianse som ble sett ned på av de «hvite». Denne alliansen ble av samtidens «hvite» aviser stemplet å være landssvik, og som å samarbeide med Finlands verste fiende.⁶³ «De hvite» fikk på sin side militær hjelp av Tyskland. Borgerkrigen var kort og varte litt over tre måneder: fra slutten av januar til 16.mai 1918.

Ylikangas legger vekt på at det ikke var kommunistene som startet opprøret i Finland ettersom det finske kommunistpartiet først ble dannet etter borgerkrigen, i Moskva. Det var det gamle sosialdemokratiske arbeiderpartiet som tok et oppgjør med samfunnet. Han fortsetter med at opprøret ofte feilaktig blir sammenlignet med bolsjevikrevolusjonen i

⁵⁹ Suomi-facta 2002: 204.

⁶⁰ Jukka Nyssönen i Yurchenko og Nielsen (red) 2005: 198. In the North My nest is made. Studies in the History of the Murman Colonization 1860-1940.

⁶¹ Ylikangas, Heikki, 2007, *Suomen historian solmukohdat*: 219.

⁶² Ylikangas 2007: 218

⁶³ Silvennoinen 2008: 70-71.

Russland 1917. I realiteten mener han det finske opprøret minner mer på de tyske sosialistenes Novemberrevolusjon i 1918.⁶⁴

Begge partene i konflikten tok loven i egne hender og utøvde terror mot mennesker som tilhørte «feil side» av kampen. I mange tilfeller var ofrene for denne terroren mennesker som sto utenfor konflikten og ikke deltok aktivt i selve krisen – disse menneskene døde som følge av en politisk utrensning⁶⁵ og hevnaksjoner. Borgerkrigen krevde mer enn 30 000 finske statsborgeres liv, noe som var rundt 10 000 mer enn Vinterkrigen.⁶⁶ Konflikten endte med seier til de «hvite», men splittelsen i landet ble ikke leget før omtrent 20 år etter, da Russland angrep Finland i slutten av november 1939. Det blir sagt at Vinterkrigen forente det finske folket mot en felles fiende.⁶⁷

I følge Ylikangas hadde borgerkrigen spesielt tre konsekvenser for det finske samfunnet.⁶⁸ For det første førte de «hvites» seier til at den politiske makten ble konsentrert til de som hadde støttet denne parten av konflikten. De «røde» tilhengerne ble skjøvet bort fra politisk makt, dette til tross for at Det sosialdemokratiske partiet igjen fikk lov å være aktiv i parlamentet i 1919. Det radikale aspektet ved partiet forsvant og det la seg på en mer moderat linje.⁶⁹

Det andre resultatet av borgerkrigen var at det skapte en radikalt venstrepolitisk bevegelse innad i Finland. Det finske kommunistiske partiet SKP (Suomalainen kommunistinen puolue) ble dannet i Moskva i 1918 av radikale «røde» ledere som hadde flyktet fra Finland. Dannelsen av det kommunistiske partiet var i følge Ylikangas til dels drevet fram av en sterk bitterhet etter borgerkrigen, der de «røde» ofte fikk store deler av skylden for terroren.⁷⁰ De «hvites» terror kom først fram i lyset på 1960-tallet.

Partiet var ikke offisielt lovlig i Finland, men påvirket likevel landets politiske klima i det skjulte. Gjennom det nylig dannede venstreradikale partiet Finlands Sosialistiske Arbeiderparti STTP (Suomen sosialistinen työnväenpuolue) kunne det finske kommunistpartiet operere fra Moskva. Det at Lenins bolsjevikregime støttet det finske kommunistpartiet skapte bekymring hos de høyreorienterte partiene. STTP levde et kort liv og i 1923 ble partiet avviklet og flere av dets ledere og medlemmer ble arrestert for

⁶⁴ Ylikangas 2007: 220.

⁶⁵ Ylikangas 2007: 227.

⁶⁶ Ylikangas 2007: 211.

⁶⁷ Suomi-facta 2002: 204.

⁶⁸ Ylikangas 2007: 218-219.

⁶⁹ Sana, Elina 2003, *Luovutetut, Suomen ihmislouvutukset Gestapolle*: 58.

⁷⁰ Ylikangas 2007: 219.

landsforræderi. Til sammen ble over 200 mennesker pågrepet og om lag 180 av disse satt i arrest.⁷¹

Den tredje konsekvensen av borgerkrigen var at den skapte stor splittelse i landet. Ylikangas skriver at krigen skapte et dypt traume hos den finske befolkningen, så dypt at man den dag i dag har problemer med å forholde seg til den.⁷² Han viser til at man først i nyere tider har begynt å kalle krigen en borgerkrig, før kalte man gjerne krigen en «frigjøringskrig» (vapaussota). Denne betegnelsen legger vekt på at krigen ble utkjempet for å bli kvitt russisk innflytelse i landet, eller at den ble utkjempet for å dempe kommunismen som politisk trussel i samfunnet. Krigen har for øvrig flere navn, og har også blitt omtalt som «klassekrigen» (luokkasota), «Finlands krig 1918» (Suomen sota 1918)⁷³ og «broderkrigen» (veljessota).⁷⁴

Bitterheten mot de «røde» ble i følge Silvennoinen bare sterkere etter borgerkrigen.⁷⁵ Han skriver at den konkrete «røde» trusselen etter krigen forandret seg til en vag forestilling om noe som truet Finland utenfor finske grenser. Denne trusselen kom først og fremst fra Sovjetunionen og bolsjevismen. Fra slutten av 1920-tallet presset høyrepolitiske partier for å gjennomføre en systematisk utryddelse av kommunismen i landet, og flere kommunistiske ledere ble arrestert og dømt til tukthus⁷⁶ og fengsel. Til tross for forfølgelsen klarte den venstreradikale arbeiderbevegelsen å etablere en egen presse, både gjennom lovlige aviser i Finland, og undergrunns utgivelser. I det skjulte var om lag 2000 mennesker medlemmer av SKP.⁷⁷

Radikale partier oppsto ikke bare på venstresiden i mellomkrigstidens Finland. Spesielt under 1930-tallets nedgangstid kunne man se en økning av den høyrepolitiske leirens aggressivitet i sin motstand mot kommunisme. En av disse politiske bevegelsene var Lappo-bevegelsen som var en svært anti-kommunistisk politisk rørelse. Lappo-bevegelsen hadde sin levetid i årene 1929-1932, og oppsto i byen Lappo (Lapua) hvor en folkemengde rev de røde skjortene av sosialistiske ungdommer i november 1929.⁷⁸

⁷¹ Sana 2003: 58.

⁷² Ylikangas 2007: 219.

⁷³ Suomi-facta 2002: 205.

⁷⁴ Matti Lackman i Matti Simola og Jukka Salovaara (red) 1994, s. 14. Turvallisuuspoliisi 75 vuotta 1919-1994.

⁷⁵ Silvennoinen 2008: 71.

⁷⁶ Tukthus var en strengere form for straff enn fengsel. Personer dømt til tukthus måtte arbeide for staten. Det fantes tre grupper tukthus klasser: 1. tvangsklasse, 2. kunnskapsklasse og 3. prøvetidsklasse. Klassene hadde forskjellige restriksjoner på fangene, fra strengere til mildere. Alle tukthusdømte begynte i 1.klasse, og arbeidet seg opp derfra med god oppførsel. Fengsler måtte opprettholde egne tukthusavdelinger. På finsk: kuritushuone. 3 Luku. Kuritushuone-rangaistuksesta. <http://www.mlang.name/arkisto/rang-as-1889.html>

⁷⁷ Sana 2003: 59.

⁷⁸ Suomi-facta 2002: 298.

Som ideologisk bakgrunn hadde lappobevegelsen de «hvite» fra borgerkrigen og bevegelsen hadde som formål å begrense den kommunistiske innflytelsen i det finske parlamentet (eduskunta), i pressen og på arbeidsplassen. Historikeren Pentti Virrankoski skriver at de mest radikale Lappo-tilhengerne tenkte på samme måte som de «hvite» utøverne av terror under borgerkrigen: Ettersom kommunistene var landsfiender hadde man rett til å tukte de til tross for at dette stridde mot loven.⁷⁹ Bevegelsen demonstrerte sine politiske meninger på mange måter, blant annet ved å ødelegge venstresidens boktrykkerier og angripe arbeidermøter. Bevegelsen hadde som vane å kidnappe og mishandle kommunister og sosialister, og skysse de til Russlands grense der de tvang vedkommende over den. I noen tilfeller endte en slik kjøretur med døden.⁸⁰

Lappobevegelsen skapte mye uro i samfunnet, og til slutt la det finske parlamentet fram en del av lovforslagene bevegelsen krevde. I 1930 ble de såkalte «kommunistlovene» gjort gyldig, noe som gjorde all offentlig kommunistisk politisk aktivitet og handling ulovlig. Ved hjelp av disse lovene skulle man forhindre kommunismen og sosialismen i å påvirke finsk politikk «for å redde landet fra en farlig innenrikspolitisk krise».⁸¹ Lappobevegelsen ble etter hvert så radikalisert at den begynte å miste tilhengere og popularitet. I 1932 utførte medlemmer av lappobevegelsen et mislykket statskupp, noe som førte til at organisasjonen selv ble avvirket og erklært ulovlig av det finske parlamentet.

Finland hadde et anstrengt forhold til kommunismen i mellomkrigstiden. Dette var til dels drevet fram av frykten for en ny indre krise på størrelse med borgerkrigen, og til dels for at Finland slet med Russland som et sikkerhetspolitisk problem. 1930-tallets forsøk på å skape et mer stabilt samfunn var drevet fram av sikkerhetspolitiske grunner⁸², og på denne tiden hersket det en dyp mistro mellom Finland og Russland.⁸³ Den finske pressen kritiserte åpent Sovjetunionen og forholdet landene i mellom var kjølig. I 1932 signerte Finland og Russland en ikke-angrepsavtale på initiativ fra Sovjetunionen, men andre tilnærminger fra landet ble oppfattet som et forsøk på å knytte Finland tettere under Sovjetisk kontroll, og dermed ble de avvist.

⁷⁹ Virrankoski, Pentti 2012, *Suomen Historia. Maa ja kansa kautta aikoje*: 340.

⁸⁰ Ylikangas 2007: 237; Virrankoski 2012: 340.

⁸¹ Sana 2003: 60.

⁸² Virrankoski 2012: 359.

⁸³ Meinander, Henrik 2011, *A History of Finland*: 147.

Finland prøvde å etablere nærmere samarbeid med andre av Sovjetunionens naboland, uten å lykkes. Landet prøvde også å vinne støtte fra Folkeforbundet,⁸⁴ men uten hell. Da den europeiske politiske krisen stadig ble verre, begynte Finland å lete etter trygghet og stabilitet i nøytralitet, men dette skapte heller ingen solid sikkerhet. I følge Virrankoski så Stalin på nøytrale land som «fiender».⁸⁵ Etter hvert begynte de politiske spenningene i Europa også å merkes i Finland, og forholdet til Russland og det russiske ble ytterligere anstrengt.

2.2 Petsamo

I finsk litteratur har Petsamo ofte blitt beskrevet som Finlands «østlige arm», dette med tanke på at Finland selv blir sett på som en kvinne på kartet. En slags nostalgisk mentalitet omringer ofte dette tapte området i Finland, som nå til dags bare har én arm, nemlig den i vest, som på norsk kalles Finskekilen (Enontekis sogn). Petsamo var et område på litt over 10,000 km² som i 1920 ble avstått av Sovjet-Russland og innlemmet i Finland som følge av en fredsavtale mellom landene, den såkalte Tartu-traktaten.⁸⁶

Innlemmelsen av Petsamo ble tatt i mot med iver, og til å begynne med ble området sett på som en positiv gevinst for hele landet. Blant befolkningen i Petsamo fantes det ikke fullstendig enighet om hvilket land de ville tilhøre ettersom befolkningen besto av blant annet skoltesamer, sjøsamer, finner, karelere, russere og nordmenn. Det fantes grupperinger som lente seg til hvert sitt land: Norge, Finland og Russland. Under Petsamo-forhandlingene la ikke Finlands representanter vekt på hva Petsamos befolkning selv ønsket. Det var i følge Pekka Kaarninen for mange meninger om saken til at den finske delegasjonen kunne ta til hensyn alle.⁸⁷ På denne tiden hadde ikke finlenderne flest kjennskap til Petsamo og dets beboere. Man hadde heller ikke kunnskap av petsamobefolkningens politiske meninger, eller hva de synes om å bli del av sitt nye moderland, Finland.⁸⁸ Isteden la man vekt på økonomiske aspekter som støtte for Finlands krav på området.

Petsamo var et smalt landområde mellom Øst-Finnmark og Sovjet-Russland, og området åpnet en passasje til Barentshavet som Finland ellers ikke hadde, noe den finske eliten satte

⁸⁴ En verdensomfattende sammenslutning av stater med formål å skape stabilitet i verden og utvikle samarbeid mellom folkene. Folkeforbundet ble opprettet i 1919 etter 1.verdenskrig og oppløst etter 2. verdenskrig. (Store norske leksikon, Folkeforbundet. 2009, 9.november. <https://snl.no/Folkeforbundet>.)

⁸⁵ Virrankoski 2012: 358.

⁸⁶ Jukka Nyysönen i Yurchenko og Nielsen (red) 2005: 197. In the North my nest is made. Studies in the History of the Murman Colonization 1860-1940.

⁸⁷ Pekka Kaarninen i Vahtola og Onnela (red) 1999, s. 72. Turjanmeren Maa.

⁸⁸ Pekka Kaarninen i Vahtola og Onnela (red) 1999, s. 74. Turjanmeren Maa.

stor pris på. I 1921 var folketallet i Petsamo på litt under 1500 mennesker.⁸⁹ Etter hvert begynte man å investere i veier, havner og gruver, noe som skapte arbeidsplasser og lokket nye beboere til området. I Liinahamari ble det bygget hotell som ble ferdig i 1931. Det samme året var det et uvanlig godt fiskeår for sild i Petsamofjorden, noe som lokket til seg mennesker fra andre fylker i nedgangstidens Finland. I 1944, mot slutten av den finske regjeringstiden i Petsamo, var folketallet økt til om lag 5000.

Onnela skriver at det fantes et utslag av mange forskjellige typer bygder i Petsamo. Bygdenes utvikling ble påvirket av hvor de lå geografisk i Petsamo og de ble utseendemessig påvirket av hvilket folk og hvilken etnisitet som bodde der. Det fantes blant annet skoltbygder, reindrifftsbygder, sjøsamiske bygder og gruvebygder. I hver bygd kunne man også finne jordbruk. Husholdene i bygdene hadde vokst seg store, og flere titalls mennesker kunne bo under samme tak.⁹⁰ Onnela fortsetter med at det ofte kunne bo folk fra forskjellige fylker i samme hus, fordi Petsamo trakk til seg mennesker fra hele Finland.

De som til slutt ble dømt i spionsaken var blant annet fra bygdene Kaakkuri, Maattivuono, Trifona og Lapinkylä. Blant de dømte var det i tillegg én underoffiser fra Rovaniemi og en kjøpmann fra Oulu i midt-Finland. Kaakkuri hadde i 1939 et folketall på 189, Maattivuono på 76, Trifona på 315 og Lapinkylä på 74.⁹¹

På slutten av første verdenskrig ble Petsamo behandlet som et slags ingenmannsland der militære styrker fra ulike nasjonaliteter etter tur opererte.⁹² De siste årene av krigen ble Petsamo okkupert av russiske «røde» og «hvite», den engelske Murmansklegionen, og to ekspedisjoner ledet av finner i 1918 og 1920. De finske ekspedisjonene ble organisert for å markere Finlands interesse for området, men i begge tilfellene måtte styrkene trekke seg ut av Petsamo. På denne tiden reagerte befolkningen i Petsamo enten med frykt eller med støtte avhengig av hvilke styrker som okkuperte hvilket område.

Kuusikko skriver at som følge av flere kaotiske år hadde det ikke eksistert noen sterk administrasjon som kunne opprettholde lov og orden i Petsamo.⁹³ Da Petsamo ble en del av Finland brakte dette finsk myndighet og orden til området. Kaarninen skriver at i tiden før Petsamo ble en del av Finland, fantes det kun et russisk lokalstyre, der bygdemøter og

⁸⁹ Samuli Onnela i Vahtola og Onnela (red) 1999, s. 107. Turjanmeren Maa.

⁹⁰ Samuli Onnela i Vahtola og Onnela (red) 1999, s. 120. Turjanmeren Maa.

⁹¹ Samuli Onnela i Vahtola og Onnela (red) 1999, s. 108. Turjanmeren Maa.

⁹² Kuusikko 1996: 120.

⁹³ Kuusikko 1996: 121.

bygdens eldre hadde en sentral rolle.⁹⁴ Han fortsetter med at siden det ikke fantes noen sterk myndighet i området ble rettssaker sjelden gjennomført.

Ferdigbyggingen av veibanen til Petsamo på 1930-tallet åpnet området for turisme. Interessen for Petsamo var stor og reiselitteraturen om området begynte å florere. Nyysönen skriver at Petsamo ble sett på som et eksotisk sted, nesten som å reise til utlandet.⁹⁵ Veli-Pekka Lehtola har studert denne reiselitteraturen som han mener bidro til å forme finnenes oppfatning om nordområdet.⁹⁶ Finner reiste til Petsamo for å oppleve nye fenomener som for eksempel Barentshavet, og Petsamos skog og fjell. Flere publikasjoner framhevet Petsamos unike kvaliteter og det ble beskrevet som mer ekstremt og grandios i forhold til resten av Finland; Om vinteren kunne en snøstorm sluke en hel bygd, og om sommeren var det lyst ute i to hele måneder i strekk. I reiselitteraturen ble Petsamo framstilt som en stolthet for landet.⁹⁷ Også skoltesamene ble i enkelte tilfeller inkludert i listen over turistattraksjoner. Petsamo var et nytt miljø med en utemmet beundringsverdig natur som burde oppleves. Samtidig tenkte man at en slik utemmet natur burde industrialiseres og føres inn i sivilisasjonen.

Lehtola skriver at Petsamo ofte ble framstilt som et flerkulturelt sted, men understreker samtidig at det i det nylig selvstendige Finland sjelden ble sett på som noe positivt.⁹⁸ I reiselitteraturen skildret man en framtid med et enspråklig Petsamo med kun én etnisitet. Samtidig fordømte man Norge for undertrykkelsen av kvener i Nord-Norge. Reiseskildringene framstiller spesielt skoltesamene i et svært negativt lys. I Finland hadde man et ønske og et mål å heve Petsamo-området til en moderne standard, og mange av Petsamos andre etnisiteter og folkeslag ble framstilt som primitive og tilbakestående. Ofte ble skoltesamene og russerne framstilt som en hemske for utvikling og framskritt. I tillegg til dette var man i mellomkrigstiden skeptisk til Russland og det russiske, som man etter borgerkrigen forbandt med de «røde».

Denne skepsisen inkluderte i noen tilfeller skoltesamene som ble ofte ble sett på som ikke-finske til tross for at de nå var finske statsborgere. Enkelte klarte aldri å se på skoltene som en del av det finske folket ettersom de var tidligere russiske statsborgere med «russiske rasetrekk» og «russisk religion».⁹⁹ I motsetning til resten av Finland som var luthersk, var

⁹⁴ Pekka Kaarninen i Vahtola og Onnela (red) 1999, s. 78. Turjanmeren Maa.

⁹⁵ Jukka Nyysönen i Yurchenko og Nielsen (red) 2005: 198. In the North My nest is made. Studies in the History of the Murman Colonization 1860-1940.

⁹⁶ Veli-Pekka Lehtola i Vahtola og Onnela (red.) 1999, s. 513. Turjanmeren Maa.

⁹⁷ Veli-Pekka Lehtola i Vahtola og Onnela (red.) 1999, s. 519. Turjanmeren Maa.

⁹⁸ Veli-Pekka Lehtola i Vahtola og Onnela (red.) 1999, s. 521. Turjanmeren Maa.

⁹⁹ Veli-Pekka Lehtola i Vahtola og Onnela (red.) 1999, s. 523. Turjanmeren Maa.

skoltesamen ortodokse kristne. En reisebok forfatter påpekte at Finnmarkskysten lå lengre fram i utviklingen enn Petsamo, men at det ikke var så rart ettersom Finnmark var blitt bygget opp av finner mens Petsamo var blitt «sønderrevet» av russerne.¹⁰⁰

2.3 Trafikk over grensen

Ettersom det å passere grensen mellom Finland og Russland ble mye omtalt i spionsakens avhør og rettsaker, skal jeg drøfte hvor vanlig denne aktiviteten var og hva som drev folk til og fra landene. Finland og Russland hadde et anspent forhold på denne tiden, og det var ulovlig å krysse grensen etter egen fri vilje. Til tross for at grensepasseringer var straffbare, og til dels farlig, valgte en del personer og gjøre det likevel av varierende grunner.

Mellomkrigstidens Finland var preget av økonomisk nedgangstid noe som førte til en økt trafikk til og fra Russland. På 1930-tallet flyttet det flere finske statsborgere østover til «arbeidernes paradys» i håp om en bedre framtid. Under 1930-tallets nedgangstid ble Petsamo brukt som en etappevei av mange «avhoppere» som lette etter et bedre liv i Russland. Grensepassinger skjedde ved Suonikylä¹⁰¹, Vaitolahti, Kaakkuri, og også andre steder ved Kolahalvøya. Petsamobeboerne fortsatte å besøke sine slektninger utover 1930-tallet, noe som ble risikofyllt spesielt mot slutten av 1930-tallet da spionasjeryktene svirret.¹⁰² Trafikken over grensen kan i følge Elina Sana deles i to grupper; de som ulovlig krysset grensen, og de som lovlig emigrerte til Russland.¹⁰³ De som krysset grensen ulovlig var i mange tilfeller mennesker som hadde kjempet på den «gale» siden under borgerkrigen og nå flyktet fra politisk forfølgelse, og i følge Sana var denne ulovlige strømmen av mennesker desidert størst.¹⁰⁴

Etter hvert begynte trafikken til Finland fra russisk side også å øke, da flere tidligere emigranter flyttet tilbake til hjemlandet. I Russland begynte finske statsborgere å oppleve overvåking og forfølgelse. Flere ble arrestert, tvangsflyttet eller forvist fra landet, og mange begynte å føle seg utrygge i Sovjetunionen.¹⁰⁵ Da Stalin kom til makten døde flere finske

¹⁰⁰ Veli-Pekka Lehtola i Vahtola og Onnela (red.) 1999, s. 522. Turjanmeren Maa.

¹⁰¹ Suonikylä var et skoltesamisk siida (Suenjel). Veli-Pekka Lehtola i Vahtola og Onnela (red.) 1999, s. 149. Turjanmeren Maa.

¹⁰² Kuusikko 1996: 314.

¹⁰³ Sana 2003: 85.

¹⁰⁴ Sana 2003: 85.

¹⁰⁵ Sana 2003: 86.

«røde» ledere med tilknytninger til Lenins bolsjevikregime.¹⁰⁶ Det var ikke lett for de finlendere som søkte tilflukt i hjemlandet, ettersom de i noen tilfeller sett på som russiske NKVD-agenter av Valpo, og følgelig arrestert og avhørt. Enkelte ganger flyktet også russere fra Sovjetunionen til den finske siden, og i 1930 krysset for eksempel en russisk familie på syv grensen i Petsamo.¹⁰⁷

Hagelberg mener det var lett å krysse grensen ved Kola-halvøya, noe man kunne gjøre på egen hånd eller ved hjelp av en lokal guide.¹⁰⁸ Kuusikko skriver at det om vinteren var mulig å krysse grensen ved hjelp av vinterveier¹⁰⁹ og at det gikk en slik vei fra Suonikylä. På sommeren kunne man i prinsippet krysse grensen på hvilket som helst punkt langs grensestrekningen. Det var også mulig å krysse grensen til sjøs, for havet var enda svakere overvåket enn landområdet på denne tiden. Det fantes kun en finsk patruljebåt i Petsamo, skipet *Turja*.

I Suonikylä kunne Petsamobeboere krysse grensen for å besøke sine slektninger på den andre siden, en mulighet de også benyttet seg av. Til tider måtte man også hente bortkomne rein fra den andre siden av grensen, og blant annet i Vaitolahti (Vaidaguba) hendte det at innbyggernes bufe vandret over grensen. Bygden ble delt i to i 1920 da den nye finsk-russiske grensen ble målt opp, og Vaitolahti var dermed en grensebygd der man ofte lett kom i kontakt med russerne.¹¹⁰ Først i 1939 begynte man å planlegge å bygge et gjerde i området.¹¹¹ Petsamos lokalbefolkning, lik andre nordiske folk i grenseland, var vant med å kunne krysse grensene etter behov. Men slike grensepasninger vekke også sterk mistanke, og Kuusikko påpeker at det trolig ikke var uten grunn. Spesielt ble befolkningen i bygden Maattivuono ansett av politimyndighetene i Petsamo for å være svært upålitelig og mistenkelig, og i 1929 ble Maattivuono sett på som stedet for all slags luguber grensetrafikk.¹¹² Det var flere menn fra Maattivuono som ble arrestert og dømt i Petsamos store spionsak, der i blant Matti R. Haltta, Kalle Heikkinen, Lasse Sliden, Piera Sliden og Frans Ukkola.

For mange petsamobeboere var den nye grensen kun en strek på kartet. Grensen var både dårlig overvåket og dårlig markert i landskapet, og det var lett å krysse den om man var kjent i området. Den dårlige markeringen av grensen førte til tider til at grensen ble krysset

¹⁰⁶ Virrankoski 2012: 358.

¹⁰⁷ Kuusikko 1996: 319.

¹⁰⁸ Hagelberg 1998: 14.

¹⁰⁹ Kuusikko 1996: 306.

¹¹⁰ Rantala, Leif. 2013. ” Erään saamelaisperheen kohtalo eli miten Neuvostoliiton saamelainen joutui Gestapon kynsiin”. *Literarus* 5/2013 (nr. 6 på finsk), s. 67.

¹¹¹ Kuusikko 1996: 324.

¹¹² Kuusikko 1996: 324.

utilsiktet. Ofte fortalte folk at de ikke ante at de var på russisk side før de oppdaget russiske grensevaktpatruljer i nærheten.¹¹³ Det hendte også at utenlandske turister besøkte Petsamo og vandret over grensen. Turistene ble arrestert i Russland og utlevert til Finland etter at deres hjemland grep inn med diplomatiske midler.¹¹⁴

Om grensevakten fikk kjennskap til at noen lokale petsamobeboere hadde krysset grensen pleide de å forhandle med russerne om å få overlevert vedkommende tilbake til Finland. Russerne sendte som regel den uheldige personen tilbake til hjemlandet etter forhandlinger med Petsamos grensevakt. Vedkommende ble gjerne holdt i arrest i en periode før russerne sendte personen tilbake til Petsamo, noe som var tilfelle i 1935 da den 20-år gamle Pekka Agijeff fra bygden Kaakkuri krysset grensen mens han var på rypejakt.¹¹⁵ Han forsvant i desember og etter forhandlinger med russere ble han overlevert tilbake i januar. Fem år senere ble han beskyldt for å ha deltatt i spionasje i Petsamos store spionsak.¹¹⁶

På grunnlag av reiselitteraturen om Petsamo, og dets negative skildringer av skoltesamene virker det sannsynlig at skoltesamene ble stigmatisert eller overvåket ekstra nøye når det gjaldt grensepassninger. Kuusikko skriver for øvrig at det er en overraskende mangel på avhør av skoltesamer i denne sammenheng.¹¹⁷ Skoltene ble derimot oppfordret til, og belønnet for, å bringe «avhoppere» til myndighetene. I 1926 tok en mann kontakt med to skolter for å få hjelp til å komme seg til Russland. Skoltene førte mannen til grensevakten og fikk en belønning på 300 mark.¹¹⁸ Petsamos kronofogde mente man skulle støtte denne type virksomhet blant skoltesamene ettersom dette kunne effektivisere overvåkingen av den lange grensen, noe grensevakten og politiet i Petsamo ikke selv hadde kapasitet til.¹¹⁹ I noen tilfeller der «avhoppere» forsøkte å returnere til Finland ble de ikke møtt av grensevakten i Petsamo, men av skoltesamene.¹²⁰

¹¹³ Kuusikko 1996: 308.

¹¹⁴ Kuusikko 1996: 322.

¹¹⁵ Kuusikko 1996: 309.

¹¹⁶ Kuusikko identifiserer ikke mannen ved navn, men referer til en avhørsprotokoll med nummer 107/39. Denne avhørsprotokollen tilhørte Pekka Agijeff og i protokollen kommer det fram at det er snakk om samme mann. Kuusikko 1996: 309. Pekka Agijeff avhørsprotokoll nr. 107/39. Pva 1310, EK-Valpo I. KA.

¹¹⁷ Kuusikko 1996: 314.

¹¹⁸ Kuusikko 1996: 308.

¹¹⁹ Kuusikko 1996: 314.

¹²⁰ Kuusikko 1996: 317.

2.4 Valpo - Valtiollinen Poliisi

Ettersom Valpo spilte en så vesentlig rolle i behandlingen av spionsaken, vil jeg videre se nærmere på Valpos historie som etterretningsavdeling i Finland. Valpo ble opprettet for å holde øye med krefter innad Finland som ble ansett å være faretruende elementer i samfunnet. En god del landsforræderi-saker ble håndtert av Valpo, som hadde ansvar for etterforskning og avhør. Etter dette var det opp til det finske rettssystemet å idømme straffene.¹²¹ I mellomkrigstiden kunne man se en økning av politiske fanger dømt for landsforræderi, noe som skyldtes den politisk anspente stemningen før 2. Verdenskrig.¹²² Siden avdelingen ble opprettet i 1919 har Valpos karakter forandret seg i takt med det indrepolitiske klimaet i Finland. Fram til 1945 fokuserte etterretningsavdelingen mest på kampen mot kommunister og andre venstreorienterte aktører. Valpo var underlagt det finske innenriksministeriet og avdelingen var ment å være midlertidig. Da Valpo ble grunnlagt i 1919 gikk den under navnet Detektiva centralpolisen og avdelingen fortsatte sin drift etter et navnebytte i 1937. Matti Simola mener Valpos historie kan deles in i tre perioder: Detektiva centralpolisen/Valpo I (1919-1945), Valpo II, dvs. røde Valpo (1945-1948) og Skyddspolisen/Suojelupoliisi (1948-).¹²³

Under disse tre periodene har etterretningsavdelingen målrettet sin aktivitet mot både høyre- og venstreorienterte politiske grupper som ble ansett å være en trussel mot samfunnet. Detektiva centralpolisen hadde som ansvar å holde øye med og sette en stopper for alle fiendtlige krefter som kunne være en trussel mot Finlands selvstendighet, eller som på andre måter kunne opprøre landets sikkerhet eller skape ubalanse i samfunnet.¹²⁴ For å kunne holde et godt øye med slike trusler opprettet centralpolisen et bredt arkiv av mistenkelige personer og organisasjoner. Arkivet inneholdt blant annet personopplysninger og saksmapper. Centralpolisen samlet inn denne informasjonen ved hjelp av «tystere» i det finske samfunnet. Disse kunne være alt fra centralpolisens etterforskere til sivile informanter.¹²⁵

¹²¹ Matti Lackman i Simola og Salovaara (red.) 1994, s. 29. Turvallisuuspoliisi 75 vuotta.

¹²² Ylikangas 2007: 235.

¹²³ Matti Simola i Simola og Salovaara (red.) 1994, s.5. Turvallisuuspoliisi 75 vuotta.

¹²⁴ Matti Lackman i Simola og Salovaara (red.) 1994, s. 22. Turvallisuuspoliisi 75 vuotta.

¹²⁵ Rislakki 1982: 70.

Centralpolisen samarbeidet ofte med andre statlige etater i samfunnet. Som samarbeidspartnere hadde avdelingen blant annet posten, Skyddskårsorganisationen¹²⁶ og generalstaben. Generalstaben og centralpolisen samarbeidet fra tid til annen ettersom de hadde til dels overlappende arbeidsområder. De ulike grensevaktkompaniene i Finland var underlagt generalstaben, og de holdt øye med den ulovlige grensetrafikken mellom Finland og Russland. Om grensevakten tok ulovlige grensepasseringer på fersk gjerning ble de skyldige personene ofte overført til centralpolisen for videre undersøkelse.¹²⁷ Lederne for ulike grensevaktkompanier var også jevnlig i kontakt med centralpolisens nærmeste avdeling, og det ble rapportert om saker fra det ene holdet til det andre. I Petsamos grensevakt rapporterte for eksempel sersjant Eero Rautavesi ofte til Valpo-etterforskeren Toivo Keskitalo i Kemi.

Men til tross for at disse to avdelingene hadde godt grunnlag for samarbeid hadde det fra starten av eksistert skisma mellom generalstaben og centralpolisen. Generalstaben fokuserte i hovedsak på militær etterretning mens centralpolisen arbeidet med politisk etterretning som ansvarsområdet. Det fantes ikke bestandig et klart skille mellom disse to områdene noe som anspente etatenes forhold.¹²⁸ Rislakki mener centralpolisen og militæretterretningen ofte kunne konkurrere om de samme sakene og til og med ta i bruk de samme agentene. Konkurransen var til tider så alvorlig at etatene i noen tilfeller tviholdte på informasjon og ikke ville dele den med hverandre.¹²⁹

På midten av 1920-tallet ble det drøftet om Valpo burde nedlegges og om dets oppgaver i større grad skulle overføres til det finske politiet.¹³⁰ Centralpolisen var i 20 år kun en midlertidig avdeling som i flere tilfeller ble vurdert lagt ned, eller i det minste trappet ned på. Avdelingen slet med å få tilstrekkelig økonomisk støtte og i begynnelsen var de kun innvilget støtte på en månedlig basis.¹³¹ Centralpolisen på sin side arbeidet for å bli etablert som en permanent avdeling, noe som på 1920-tallet hadde sine motstandere. I det finske parlamentet (eduskunta) talte venstresidens representanter i mot centralpolisen og mente blant annet at avdelingen utøvde tortur som metode under avhør. De la også fram bevis for tilfeller der pågrepne døde mens de ble holdt under arrest hos centralpolisen. Disse representantene

¹²⁶ Skyddskårsorganisationen var en frivillig forsvarsorganisasjon i årene 1917-1947. Organisasjonen hadde noen av de samme oppgavene som det norske Heimevernet. I Store norske leksikon. (Hentet 18. 3. 2015) <https://snl.no/Heimevernet>.

¹²⁷ Matti Lackman i Simola og Salovaara (red.) 1994, s. 31. Turvallisuuspoliisi 75 vuotta.

¹²⁸ Matti Lackman i Simola og Salovaara (red.) 1994, s. 31. Turvallisuuspoliisi 75 vuotta.

¹²⁹ Rislakki 1982: 74.

¹³⁰ Hietaniemi, Tuija, 1992, *Lain vartiossa. Poliisi Suomen poliitiikissa 1917-1948*:104-105.

¹³¹ Matti Lackman i Simola og Salovaara (red.) 1994, s. 24. Turvallisuuspoliisi 75 vuotta.

påpekte at centralpolisen største «avsløringer» som regel inntraff rett før behandlingen av budsjettet.¹³²

I 1936 ble to av centralpolisens hemmelige promemoria publisert, noe som vakte oppsikt i landet. I disse dokumentene hadde centralpolisen listet opp det de mente var politisk mistenkelige eller upålitelige personer og organisasjoner, enkelte av disse fredsorganisasjoner.¹³³ Centralpolisens kritikere mente dette beviste byråets kommunisme-paranoia. I en undersøkelse av centralpolisen året etter kom det fram at byrået hadde tilknytninger til den høyre-radikale ulovlige Lappo-bevegelsen.¹³⁴ Undersøkelsen bragte også fram bevis på at tortur var blitt brukt, og Silvennoinen mener centralpolisen helt fra starten av hadde problemer med bruk av vold innenfor avdelingen.¹³⁵ På dette tidspunktet ble centralpolisen forsøkt reformert og avdelingen ble gitt et nytt navn, *Valtiollinen poliisi - Valpo*.¹³⁶ Navne- og lederbytte tilrettela en ny start for avdelingen, men bruken av vold for å fremme tilståelser og få tak i informasjon forekom fortsatt etter 1937.¹³⁷

3 Petsamos store spionsak

3.1 Spionsakens 1. fase - Iivari og Uula Vesterelve

I tidligere studier av spionsaken har den blitt delt inn i perioder. Blant annet har forskere som Kirsi Kuusikko og Juha Hagelberg forsøkt å periodisere den. Kuusikko deler spionsaken inn i tre deler der de to første episodene skjedde i 1938, og den siste i 1939.¹³⁸ Jeg velger å bruke den sistnevntes oppdelingen av saken, fordi jeg mener den gir en logisk inndeling av hendelsesforløpet og det er også slik den er periodisert i Valpos saksdokumenter fra 1939.¹³⁹ Som tidligere nevnt, er det en rekke hendelser og episoder av forskjellige slag som går under

¹³² Rislakki 1982: 69.

¹³³ Silvennoinen 2008: 115-116.

¹³⁴ Rislakki 1982: 67-69.

¹³⁵ Gjentatte ganger så centralpolisens-ledere seg nødt til å forby vold og mishandling av de arresterte med nye ordrer og påminnelser om saken. Silvennoinen 2008: 65.

¹³⁶ Rislakki 1982: 69.

¹³⁷ For eksempel kom det fram at Valpos menn i 1942 skal ha mishandlet kunstneren Georg Krasnotovsky, og en av Valpos etterforskere innrømmet å ha hørt snakk om at personer i arrest hos Valpo ikke ble behandlet bra. Silvennoinen 2008: 67.

¹³⁸ Kuusikko 1996: 323-326.

¹³⁹ PM som omhandler spionsakens ulike faser, skrevet av ukjent person. "Kemin jutun kehitys". Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

betegnelsen *Petsamos store spionsak*. Etterforskingen av Petsamos store spionsak var i sin tid en krevende oppgave. Spesielt den tredje og siste fasen var preget av et underbemannet politi i Kemi, rapport kluss, dødsfall, plassmangel for de arresterte og starten av Vinterkrigen.

Arrestasjonen av Uula Vesterelve, som kom ulovlig over fra den russiske siden av grensen for å besøke sitt søskenbarn Iivari Vesterelve i 1938 blir ansett av de fleste forskere og forfattere å være begynnelsen av den store spionsaken.¹⁴⁰ Uula var russisk statsborger og sjøsømann. Han giftet seg i 1901 i Kirkenes med Else Halt og var i følge kirkebøkene født i 1873 i Russland.¹⁴¹ I følge rettsdokumentene kom Uula fra Ozerko da han krysset grensen for å besøke sitt søskenbarn i Maattivuono.¹⁴² Distansen mellom Maattivuono og Ozerko var i følge Leif Rantala om lag 20 km.¹⁴³ På den finske siden av grensen gikk ikke besøket helt som planlagt da Iivaris sønn, som også het Iivari, anmeldte besøket til grensevakten. Følgen var at Uula ble arrestert 11. februar 1938 i Maattivuono.

Uula ble avhørt i Petsamo og senere i Kemi. Han forklarte under avhør at han helst ikke ville ha noe med spionasje å gjøre, men våget ikke avslå anmodningen fra den russiske grensevakten i frykt for hvilke konsekvenser dette kunne medføre. Hagelberg skriver at russerne gjerne sendte folk til den finske siden som de visste hadde familie der, ettersom det var mindre sannsynlig at de ville rapportere vedkommende til myndighetene.¹⁴⁴ Da Uula Vesterelve krysset grensen i februar 1938, var det ikke første gangen. Uula Vesterelve skal ha krysset grensen minst tre ganger tidligere; først i 1936, så i 1937 og den siste gangen i 1938.¹⁴⁵ Uula ble tildelt et grensepass av russerne som han skulle vise til de finske myndighetene i tilfelle han ble fanget. Dette grensepasset skal ha gitt han tillatelse til å vandre nært grenseområdet for å lete etter beitende sau.¹⁴⁶ Passet kan ikke ha virket troverdig ettersom Uula Vesterelve ble arrestert midt på vinteren.

Før arrestasjonen av Uula Vesterelve skal Iivari junior ha blitt mer motvillig innstilt til at Uula kom på besøk. En natt i 1936 skal han ha vært vitne til at faren lovte å bli med Uula til Russland.¹⁴⁷ Iivari junior konfronterte da sin far og truet med å gi beskjed til grensevakten om faren ble med søskenbarnet. Iivari senior truet sønnen på livet og dermed ga ikke Iivari junior

¹⁴⁰ Kuusikko 1996: 323; Uola: 2010: 255.

¹⁴¹ Rantala 2013: 67.

¹⁴² Uula Vesterelves dom i Vasa Hovrätt, datert 03.06.38. Db:3 Vaasan hovioikeuden kanneviskaalin arkisto, virkasyytejuttujen päätökset (1937-1944). VMA.

¹⁴³ Rantala 2013: 70.

¹⁴⁴ Hagelberg 1998: 17.

¹⁴⁵ Uula Vesterelves dom i Vasa Hovrätt, datert 03.06.38. Db:3 Vaasan hovioikeuden kanneviskaalin arkisto, virkasyytejuttujen päätökset (1937-1944). VMA.

¹⁴⁶ Hagelberg 1998: 17.

¹⁴⁷ Hagelberg 1998: 17.

beskjed til grensevakten før i 1938, da Uula atter en gang kom på besøk. Iivari junior oppfordret Uula til å melde seg selv til grensevakten, for før eller siden kom han likevel til å bli tatt. Skremt av dette utsagnet begynte Uula hurtig å gå på ski mot grensen, men ble arrestert bare 200 meter før han nådde fram til den.¹⁴⁸

11 dager etter Uula Vesterelvs arrestasjon ble Iivari Vesterelve og hans sønn arrestert, og sammen med flere andre sjøsamer fra Maattivuono ble de transportert til Kemi.¹⁴⁹ Av Vesterelvene var det for øvrig bare Iivari junior som ankom Kemi politidistrikt. Under transporten med skip fra Liinahamari falt Iivari senior i havet og druknet. Han ble funnet død i fjæra ved Maattivuono dagen etter.¹⁵⁰ De arresterte skal ha blitt plassert i en 2.klasses salong om bord på skipet da konstabelen gikk ut for å bestille de reisende kaffe. På dette tidspunktet skal Iivari ha gått ut av salongen og hoppet i havet.¹⁵¹ Offisielt ble hans dødsfall betegnet som selvmord, og hans sønn antok senere at han valgte å gjøre dette på grunn av skyldfølelse.¹⁵² Iivari junior ble frikjent og tjenestegjorde senere i grensevakten. I 1939 var Iivari Vesterelve jr. medlem av patruljen som oppdaget skisporene til Uula Haltta, som kom til å spille en viktig rolle for spionsakens 3. fase. Dette skal jeg komme tilbake til lenger fram i oppgaven.

Den russiske statsborgeren Uula Vesterelve ble til slutt stilt for retten og dømt for aktivt å ha arbeidet på vegne av det ulovlige finske kommunistpartiet SKP. Dette skal han ha gjort ved å utføre oppdrag for et fremmed lands agent. Disse oppdragene innebar å besøke det nå avdøde søskenbarnet Iivari Vesterelve noe Uula Vesterelve skal ha gjort ved minst tre anledninger. Under besøkene skal Uula Vesterelve ha samlet informasjon om den finske forsvarsmakten og på sine to første visitter skal han ha overtalt søskenbarnet Iivari til å bli med ham over grensen til Russland.¹⁵³ Hovrätten dømte Uula Vesterelve til en straff på 2 år og 2 måneder i tukthus¹⁵⁴, i tillegg ble han fratatt borgertilliten i over 5 år etter løslatelsen.¹⁵⁵

¹⁴⁸ Hagelberg 1998: 17.

¹⁴⁹ De ble arrester 22.2.1938. Kuusikko 1996: 324.

¹⁵⁰ Hagelberg 1998: 18; Kuusikko 1996: 323.

¹⁵¹ Kuusikko 1996: 323.

¹⁵² Hagelberg 1998: 18.

¹⁵³ Uula Vesterelvs dom i Vasa Hovrätt, datert 03.06.38. Db:3 Vaasan hovioikeuden kanneviskaalin arkisto, virkasyytejuttujen päätökset (1937-1944). VMA.

¹⁵⁴ Tukthus var en strengere form for straff enn fengsel og de dømte arbeidet for staten. Det fantes ulike klasser i tukthussystemet med forskjellige restriksjoner på fangene, fra strengere til mildere. På finsk: kuritushuone. 3.luku. Kuritushuone-rangaistuksesta. <http://www.mlang.name/arkisto/rang-as-1889.html>

¹⁵⁵ Å bli fratatt borgertilliten betød å bli fratatt enkelte statsborgerlige rettigheter. En person uten borgertillit hadde ikke rett til å stemme, stille til valg eller bli statsansatt. Man kunne heller ikke være vitne i en rettsak, eller representere noen andre under en rettsak. På finsk: kansalaisluottamus. På svensk: medborgerligt förtroende. Suomen Suuriruhtinanmaan Asetus-Kokous. Anno 1889, no. 39. <http://www.mlang.name/arkisto/rikoslaki.html>

Etter dette satt han i fangenskap i flere finske fengsler før man i 1940 begynte å planlegge en overføring av ham til hjemlandet.¹⁵⁶ Uula Vesterelve sonet sin straff i Sukeva fengsel, og etter dette ble han midlertidig flyttet til Kuopio fengsel. Her ble det notert at han trolig var blitt tvunget til å utføre «bolsjevikenes ærend».¹⁵⁷ En gang i løpet av 1941 søkte han om tillatelse om å få bli i Finland. Søknaden ble avslått i mai og han fikk beskjed at han hadde 14 dager til å forlate landet.

Uula forble likevel i Finland fram til året etter. Da dukket hans navn opp i dokumenter over utenlandske passasjerer som ble transportert fra Finland til det tyskokkuperte Estland. Dette var en transport av personer som hadde oppholdt seg ulovlig i Finland.¹⁵⁸ Etter avtale med tyskerne ble han og 25 andre uønskede personer transportert om bord på skipet Hohenhörn den 28. august 1942. De fleste av disse var enten russiske eller opprinnelig fraflyttede finske statsborgere som på ulovlig vis hadde tatt seg inn i landet. Enkelte av disse var, lik Uula, dømt for spionasje.¹⁵⁹ I Estland ble de ført til Tallinn sentralfengsel. Rantala mener Uula må ha havnet i en fangeleir eller rett i et gasskammer etter at han ble overlevert til tyskerne, men om hans videre skjebne finnes bare gjetninger.¹⁶⁰

3.2 Spionsakens 2. fase – spioner på havet

I kjølvannet av Uula og Iivari Vesterelves arrestasjoner ble flere spionmistenkte pågrepet høsten 1938. Valpo-avhørsmannen Sulo Auer reiste til Petsamo i oktober for å bidra til etterforskningen av saken og gjennom avhør avslørte han flere spioner i området. Allerede i Petsamo tilsto flere av de avhørte å ha inngått en spionkontrakt med russerne og de ble etter hvert ført til Kemi.¹⁶¹

Til slutt klarte Valpo å samle inn nok bevismateriale til å stille fem fiskere i retten, og alle endte opp med å bli dømt for spionasje.¹⁶² Dette var Karl Inkilä, Jalmari Summari, Erkki Niemi, Adolf Olsen og Einari Kinnunen.¹⁶³ Fiskerne innrømmet å ha gått om bord på russiske skip mens de var ute på havet, og flere av de pågrepne tilsto å ha signert en spionkontrakt. I

¹⁵⁶ Rantala 2013: 70.

¹⁵⁷ Rantala 2013: 70.

¹⁵⁸ Sana 2003: 247-249.

¹⁵⁹ Sana 2003: 247-249.

¹⁶⁰ Rantala 2013: 71.

¹⁶¹ Brev skrevet av Valpo-avdelingsleder R. Linna, 19.10.38, Kemi. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

¹⁶² Uola 2010: 255.

¹⁶³ Overføringsrapport av fanger til Oulu lensfengsel. Rapport Id nr. 6/1938. Signert av Valpo-kontorist O. Kivilinna. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

bytte mot alkohol skal de tiltalte ha gitt informasjon om Petsamos økonomiske og militære resurser, og flere av fiskerne var blitt tildelt et kodenavn.¹⁶⁴ I motsetning til spionsakens første fase der de fleste arresterte var sjøsamer, var de fleste arresterte denne gangen finske: én av mennene var født i Norge, én i Kinnula, én i Toholampi og resten i Petsamo.¹⁶⁵

Det var kjent før arrestasjonene at finske skip kunne bli stoppet av russiske krigsskip mens de var ute på havet. Dette hadde blant annet den nord-finske avisen *Lapin Kansa* (*Lapplands folk*) skrevet om.¹⁶⁶ Kuusikko skriver om hendelsen uten å identifisere personene involvert i saken. Hun forklarer at en av mennene som ble tiltalt for spionasje var fra Vuonokylä og arbeidet som styrmann på et finsk skip.¹⁶⁷ Skipet hadde i følge Tartu-traktaten rett til å fiske i russisk territorialfarvann så lenge de hadde pass som ga de konsesjon til å drive fiske. Vuonokylä-mannen fortalte at han hadde havnet i trøbbel da det russiske skipet stoppet dem, og passet manglet et navn.

Etter dette truet en russisk offiser med å ta mannen med til Sovjetunionen og fiskeren skal ha blitt stengt inne i et mørkt kott. Han ble etter en kort stund sluppet fri og tilbudt alkohol og penger om han sa seg villig til å arbeide som en informant for russerne. Da skal han ha signert en spionkontrakt og fått kodenavnet Tuuli (vind).¹⁶⁸ Russerne skal ha vært interesserte i å vite hvor stort antall soldater som fantes i området og hvem som var deres ledende offiserer. Russerne var også interesserte i å vite mer om nærområdet der i blant bygningene i Nikkel, og moloen i byen Pummanki (Zemljanoë) som de antok var en krigshavn. Fiskeren fra Vuonokylä skal ha blitt stoppet av samme patruljeskip to ganger, den andre gangen ble han gitt fem flasker sprit. Det fantes en grensevakhytte på den russiske siden av Vaitolahti (Vaidaguba) som mannen fikk beskjed om å rapportere til i framtiden.

Rettsakene i 1938 ble fulgt nøye av avisen *Lapin Kansa*.¹⁶⁹ Situasjonen var en helt annen året etter da de store bølgene med arrestasjoner startet. Rettsakene som ble ført som to separate prosesser, i perioden 1939-1940, ble holdt bak lukkede dører. Dette er spionsakens tredje og mest omfattende fase.

¹⁶⁴ Et sammendrag av hva de arresterte tilsto i avhør 1938. En beskjed undertegnet av Valpo-kontorleder (toimistöpäällikkö) Rinne stiftet til sammendraget. Sammendraget har ikke andre identifikasjonsmerknader. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

¹⁶⁵ Kuusikko 1996: 324-325.

¹⁶⁶ Kuusikko 1996: 325.

¹⁶⁷ Kuusikko identifiserer ikke individet med navn, men personen hun sikter til kan ha vært Einari Kinnunen som var den eneste av de fem spiondømte fiskerne som var fra Vuonokylä. Overføringsrapport av fanger, rapport Id nr. 6/1938. Signert av Valpo-kontorist O. Kivilinna. Pva 1313, EK-Valpo I. KA. Se også Kuusikko 1996: 325.

¹⁶⁸ Kuusikko 1996: 325.

¹⁶⁹ Kuusikko 1996: 326.

3.3 Spionsakens 3.fase

Hendelsesforløpet i 1939 er det som de fleste betegner som *Petsamos store spionsak*. Denne delen av spionsaken var den største og mest omfattende, og til sammen ble over 70¹⁷⁰ personer arrestert. Det hele startet med arrestasjonen av reindriftssamen Uola Haltta som ble arrestert mistenkt for å ha krysset den finsk-russiske grensen i oktober. Denne siste fasen av spionsaken har aspekter ved seg som minner mye på en slags «heksejakt» av spioner i Petsamo, der arrestasjoner førte til nye utleggelsener som igjen førte til nye arrestasjoner osv. Også en annen side med spionsaken kan sammenlignes med hekseprosessene, flere av kildene tyder nemlig på at tilståelser ble presset fram ved hjelp av tortur under avhør. Arrestasjonene, avhørene, rettssakene og etterforskningen av denne delen av saken ble holdt skjult for pressen, og folkets eneste kilden til informasjon var rykter. Uola skriver at spionsaken ble holdt hemmelig for offentligheten ettersom den ble avslørt under Vinterkrigen. Dette var en spesielt krisefylt periode i det finske samfunnet, og man anså spionhendelsene i Petsamo for å være for sensitivt materiale til å kunne offentligjøres.¹⁷¹

En av de største arrestasjonsbølgene kom den 29.oktober 1939 da over 20 mennesker ble arrestert i Petsamo og ført til Kemi. I denne prosessen ble også mennesker som var utenfor mistanke arrestert og avhørt. Hovedmotivet bak deres pågripelser var at de muligens hadde viten om spionhendelsene i området. Petsamos kronofogde¹⁷² hadde tidligere på 1930-tallet klaget på denne framgangsmåten praktisert av Valpo og i et brev til avdelingen forlangte han at Valpo heretter kun skulle arrestere personer på grunnlag av faktiske lovbrudd, ikke på grunnlag av hvilken informasjon de muligens satt med.¹⁷³

Den 3. fasen i spionsaken skiller seg fra de to tidligere fasene ved at langt flere personer ble arrestert. Paasilinna skriver at arrestasjonene var så hektiske at Valpo nesten plukket folk tilfeldig opp fra gata.¹⁷⁴ Folk ble arrestert mens de var på arbeid, hjemme eller bare holdt på med sine dagligdagse ærend. Osip Kostin ble arrestert mens han var på vei hjem fra kirken.¹⁷⁵ De første arrestasjonene begynte allerede i august 1939, og på dette tidspunktet reiste Valpos avhørsmenn Sulo Auer og Toivo Keskitalo til Petsamo for å utføre avhørene. Etter hvert ble

¹⁷⁰ Liste som viser oversikt over de arresterte og hvilken etterforsker som utførte deres avhør. Listen er datert 30.11.39, rapport nr. 2258. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

¹⁷¹ Uola 2012: 59.

¹⁷² Kronofogde var en statlig embetsmann med ansvar for lov og orden innenfor en kommune. Kronofogden arbeidet som den høyeste politiautoritet innen sitt område. Finsk: kruunuvouti.

¹⁷³ Kuusikko 1996: 332.

¹⁷⁴ Paasilinna 1983: 224.

¹⁷⁵ Osip Kostin avhørsprotokoll, datert 10.11.39, nr. 85/39. Pva 1311 EK-Valpo I. KA.

saken så omfattende at avhørene ble flyttet til Kemi, og arrestasjonene fortsatte utover høsten.¹⁷⁶ Flere av arrestasjonene var gjort på grunnlag av informasjon som kom fram i de tidligere spionhendelsene i 1938.

De mistenkte ble samlet opp, satt i arrest og avhørt etter tur i Kemi, hvor sakens etterforskning ble administrert og de fleste avhørene ble utført. Det store antallet arresterte kompliserte etterforskningen og det var slett ikke plass til alle i fengselet. For å avlaste fengslet i Kemi ble en del fanger flyttet til et annet oppbevaringssted kalt *Merilä*. Dette var et bygg som tidligere var blitt brukt som oppholdssted for lagerarbeidere.¹⁷⁷ I *Merilä* kunne man ikke opprettholde de samme praktiske reglene som i fengselet og i perioder ble ansvaret for vaktholdet lagt på frivillige krigsflyktninger fra Karelen ettersom politistyrken ikke stakk til.

Saken ble til slutt så stor at man innkalte ekstra personell for å bidra i etterforskningen. Til å begynne med var Valpos mannskapsstyrke i etterforskningen av spionsaken på om lag 8 personer, men etter månedsskifte oktober-november var antallet personer involvert i håndteringen av saken steget til over 30. Dette inkluderte alt fra konstabler, stenografister, etterforskere, politibetjenter og sjåførere.¹⁷⁸ Utbruddet av Vinterkrigen i slutten av november 1939 gjorde organiseringen av etterforskningen enda mer kaotisk og rettsmyndighetene slet med å få inn relevante vitner til rettsaken.¹⁷⁹

I løpet av denne fasen av spionsaken fant Valpo ut at grensevakten i Petsamo skal ha vært involvert i spionasjen i området og flere underoffiserer ble pågrepet. De fleste arresterte ble beskyldt for å ha krysset grensen ved flere anledninger for å møte russerne i en grensevakthytte i Leijärvi. Grensevaktens leder, jegerkaptein Jalmari Pajakka¹⁸⁰ var blant de mistenkte og ble arrestert og anklaget for å ha overlevert militære hemmeligholdte opplysninger til Sovjetunionen. Flere av underoffiserene og de andre arresterte utpekte han som en lederskikkelse for spionasjen i området, noe som aldri ble grundig bevist ettersom kapteinen døde under avhør uten å tilstå noen av beskyldningene. Kapteinens soldatkollega og venn, feldwebel Siltala, døde også i denne fasen av spionsaken.

¹⁷⁶ Uola 2010: 256.

¹⁷⁷ Brev skrevet av Valpo-avdelingsleder R. Linna, adressert til ukjent advokatfiskal, s. 6. Datert 2.4.1940. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

¹⁷⁸ Brev skrevet av Valpo-avdelingsleder R. Linna, adressert til ukjent advokatfiskal. Brevet beskriver spionsakens ulike faser og hendelsesforløp, datert 2.4.1940. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

¹⁷⁹ Samling av korrespondanse mellom advokatfiskal Spoof i Vaasa Hovrätt og Valpo-avdelingsleder Risto Linna. Samlingen har Id nr. 330. Inneholder blant annet brev nr.47 og 48 fra Spoof, og Linnas besvarelse. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

¹⁸⁰ Kaptein Jalmari Pajakka het opprinnelig Jalmari Id, men byttet senere etternavn.

I spionsakens 3. fase var det til sammen 23 personer som ble tiltalt for retten, noe som resulterte i to separate rettsaker. Jeg har valgt å enkelt kalle disse rettsakene for den 1. rettsaken og den 2. rettsaken basert på kronologisk rekkefølge. Rettssakene i 1938 og rettssakene i 1939 skiller seg på flere ulike måter. For eksempel var de fleste dømt i 1938 finske, mens de fleste som ble dømt i 1939, var av russisk etnisitet.¹⁸¹ Mange var fastboende russisk-etniske fiskere fra bygden Kaakkuri i Petsamo, og tre av de dømt i den 1. rettsaken flyttet til Petsamo fra Russland på begynnelsen av 1930-tallet.

Noen av de første som ble arrestert var Matti Rasmuksenpoika Haltta, Jouni Haltta, Kalle Heikkinen, Lasse Slidén, Frans Nikkonen, Frans Ukkola og Juho Heikkinen. De fleste av disse var middelaldrende, unntatt Jouni Haltta som var rundt 30 år gammel. Disse mennene ble stilt for retten under den 1. rettssaken som begynte allerede i begynnelsen av oktober 1939.¹⁸²

3.4 Den 1. rettsaken

Videre i oppgaven skal jeg gå gjennom den 1. rettsaken som fulgte arrestasjonene høsten 1939. Jeg kommer til å lage et lite persongalleri av de tiltalte, hvem de var og hvilken fortid de hadde. Jeg mener dette er viktig for å kunne få et inntrykk av de personene som var involvert i spionsaken, og muligens få en antydning til deres motiver for spionvirksomhet. Jeg kommer også til å framstille hva de ble mistenkt for og hvilke straffer de ble tildelt.

Matti R. Haltta drev en butikk i Maattivuono, og hadde også ansvar for telefonsentralen og posten. Butikken hadde et utvalg av ulike varer, deriblant vodka. Det var ikke lett å få tak i alkohol i Petsamo, og det ryktes at Halttas vodka skal ha kommet fra Russland.¹⁸³ Halttas sønn, Antti Haltta, var gift med den druknede Iivari Vesterelves søster.¹⁸⁴ Matti R. Haltta hadde familieforbindelser til Russland og fikk i 1935 besøk av broren, også kalt Antti Haltta, som bodde på russisk side. Denne typen grenseovergang var ikke uvanlig blant familier på ulik side av grensen og flere av de arresterte hadde slike forbindelser til Russland.¹⁸⁵

¹⁸¹ Kuusikko 1996: 329.

¹⁸² Den første rettsaken varte i perioden 6.10.39- 14.1.40. Uola 2010: 264.

¹⁸³ Hagelberg 1998: 14.

¹⁸⁴ Uola 2010: 256.

¹⁸⁵ Hagelberg 1998: 14.

Matti R. Haltta ble dømt for å ha samlet informasjon i Petsamo helt siden 1922, og for å ha overlevert denne informasjonen til et fremmed lands agent mot belønning.¹⁸⁶ Han ble i tillegg dømt for å ha ledet spionvirksomheten i Petsamo-området og for å ha vervet Jouni Haltta og Lasse Slidén til å hjelpe han med spionasjen. Han skal også ha organisert spionvirksomhet utenfor Petsamos grenser til andre finske områder.

Jouni Haltta var en velstående same¹⁸⁷ som eide flere rein i Petsamo. Hans pengebruk ble i løpet av årene lagt merke til av sjåføren Petter Pyhtinen som mente det var suspekt for en same å kunne tjene penger i den grad Jouni Haltta gjorde. Pyhtinen mistenkte mannen alt før arrestasjonen for å være sovjetisk spion. Dette bunnet i at Jouni Haltta betalte Pyhtinen rikelig for å bli kjørt til Liinahamari, der han deltok i festligheter. Etterpå betalte Jouni sjåføren sjenerøst for å ikke snakke om reisene. Slike mistanker ble avfeiet av feldwebel Siltala som bortforklarte Jouni Halttas pengebruk med at han eide mye rein.¹⁸⁸ Jouni Haltta hadde tidligere bodd i den russiske bygda Muotka og ble arrestert av russerne i det han krysset grensen for å besøke bygda i 1930. Haltta ble sendt tilbake til Finland en måned etter avhør i Murmansk. I Finland fikk han en bot på 200 mark for ulovlig grensepassering.¹⁸⁹

Jouni Haltta ble sammen med fiskerne Lasse Slidén og Kalle Heikkinen dømt for å ha overlevert informasjon enten til Matti R. Haltta, eller direkte til en fremmed lands agent. Disse tre bodde fast i Petsamo, og de skal ha jobbet aktivt med spionasje i området siden 1920-og 1930-tallet fram til de ble arrestert sommeren 1939. Kalle Heikkinen skal ha vært spion siden 1922, mens Jouni Haltta ble vervet så sent som i 1937. I tillegg ble Kalle Heikkinen og Lasse Slidén dømt for å ha krysset den finsk-sovjetiske grensen ulovlig ved flere anledninger.¹⁹⁰

Fiskerne Frans Ukkola, Juho Heikkinen og handelsmann Frans Nikkonen flyttet til Finland fra Sovjetunionen i 1931. Under arrestasjonen i Oulu i september 1939, forsøkte Frans

¹⁸⁶ Endelig avgjørelse i rettsaken til M. Haltta, F. Nikkonen, K. Heikkinen, F. Ukkola, J. Heikkinen, L. Slidén, og J. Haltta. Datert 17.01.40. Db:3 Vaasan hovioikeuden kanneviskaalin arkisto, virkasyytejuuttujen päätökset (1937-1944). VMA.

¹⁸⁷ Valpo-avdelingsleder Risto Linna forklarte i et brev at ”kolтта” ble brukt som begrep for «skapninger som eide eller tok vare på rein». Brev datert 17.11.39, Kemi. Pva 1313, EK-Valpo I. KA. I noen dokumenter omtales Jouni som «lappalainen» dvs. «same», i andre som «kolтта», dvs. skoltesame. Blant annet Hagelberg 1998 vedlegg 2, og sjåfør Petter Pyhtinens avhørsprotokoll, No 112/1939. Lapin vakoilujutun 1939-1940 asiapaperit. T 28072/ 1-14 Petsamon vakoilujuttu.

¹⁸⁸ Sjåfør P. Pyhtinens avhørsprotokoll, datert 28.11.39, nr. 112/1939. Lapin vakoilujutun 1939-1940 asiapaperit. Maanpuolustuskorkeakoulun sotatieteen laitoksen asiakirjoja, T 28072/ 1-14 Petsamon vakoilujuttu.

¹⁸⁹ Hagelberg 1998: 20.

¹⁹⁰ Endelig avgjørelse i rettsaken mot M. R. Haltta, F. Nikkonen, K. Heikkinen, F. Ukkola, J. Heikkinen, L. Slidén, og J. Haltta. Datert 17.01.40. Db:3 Vaasan hovioikeuden kanneviskaalin arkisto, virkasyytejuuttujen päätökset (1937-1944). VMA.

Nikkonen å rømme. Han hadde tidligere på året havnet i trøbbel med politiet i Kemi i det han ble tatt i besittelse av ulovlige dyreskinn. Som følge av en kontroll gjennomført av politiet ble han gitt en bot på 100 mark. Ettersom han ikke hadde midler til å betale boten, havnet han i et kort fengselsopphold.¹⁹¹ Da Valpo-etterforskeren Niilo Laamanen kom for å arrestere han i forbindelse med spionsaken, motsatte han seg arrest og angrep etterforskeren. Nikkonen kom seg unna, men ble senere arrestert. I retten fikk han tre måneder ekstra for å ha prøvd å unnsnippe arrest og fire måneder for å ha utøvd vold mot en tjenestemann.

Nikkonen, Ukkola og J. Heikkinen ble dømt for å ha arbeidet som russiske spioner siden 1931, både i Petsamo og utenfor Petsamos grenser der i blant i Helsinki, Oulu og Kauhava. De skal også ha overlevert informasjonen til et fremmed lands agent mot betaling. De ble til slutt dømt til tukthus og fengselsstraff i henholdsvis 2-5 år. De fleste dømte mistet borgertilliten¹⁹² i 8 år etter løslatelsen, Matti R. Haltta mistet den i 10. Flere av de dømte fikk også erstatningskrav som varierte fra 1000-5000 mark for den økonomiske gevinsten denne spionvirksomheten hadde innbrakt, i tillegg til saksomkostninger.

Valpo-etterforsker Jussi Paikkala var til stede under en rettsesjon som ble holdt i Vaasa fengsel. Sesjonen ble holdt midt i november 1939, bak lukkede dører. Under sesjonen ble de tiltalte spurt om de som tidligere hadde nektet å godkjenne avhørsprotokollene sine fortsatt gjorde det, noe de bekreftet.¹⁹³ Etter forespørsel fra advokatfiskalen¹⁹⁴ ble det avgjort at de mistenkte skulle avhøres separat, ettersom det å ta avstand fra tidligere forklaringer så ut til «å være smittsomt».¹⁹⁵ Av de tiltalte var det kun fiskeren Kalle Heikkinen og reineieren Jouni Haltta som holdt fast ved det de hadde forklart under avhørene.

Karsten, doktor i statsvitenskap, representerte de tiltalte i saken og la fram brev som var skrevet av både Ukkola og Nikkolas bekjente. I disse brevene ble mennene beskrevet som gode medborgere, som på ingen måte hadde vakt mistanke om at de var spioner i Petsamo.

¹⁹¹ Frans Emil Nikkonen, lovbruddsrapport nr. 35, melding nr. 77. Etterforskningsprotokoll no 35/39. D:27 rikosilmoitusdiaari (1939-1939). Kemin poliisilaitoksen rikososaston arkisto.

¹⁹² Å bli fratatt borgertilliten betød å bli fratatt enkelte statsborgerlige rettigheter. En person uten borgertillitt hadde ikke rett til å stemme, stille til valg eller bli gitt yrke i det statlige vesen. Man kunne heller ikke være vitne i en rettsak, eller representere noen andre under en rettsak. På finsk: kansalaisluottamus. På svensk: medborgerligt förtroende. Suomen Suuriruhtinanmaan Asetus-Kokous. Anno 1889, no. 39.

<http://www.mlang.name/arkisto/rikoslaki.html>

¹⁹³ Frans Ukkola, Juho Heikkinen, Lasse Slidén, Matti R. Haltta og Frans Nikkonen nektet for at det de hadde fortalt under avhør var riktig. Redegjørelse av Vaasa Hovrätts sesjons 15.11.39 skrevet av Valpo-etterforskeren J. Paikkala 21. 11.39. Rapport Id. nr. 320/39. 2917 vakoiluasiat (1910-1940), KA.

¹⁹⁴ Advokatfiskal var en tittel på et embete innen den finske hovrätten. En advokatfiskal arbeidet som aktor som representerte påtalemyndighetene i en sak. På finsk: kanneviskaali. Encyclopædia iuridica fennica, C-serie N:o 30, spalte 627.

¹⁹⁵ Kopi av redegjørelse av Vaasa Hovrätts sesjons 15.11.39. Redegjørelsen er skrevet av etterforskeren Jussi Paikkala 21. 11.39. Rapport Id. nr. 320/39. 2917 vakoiluasiat (1910-1940), KA.

Karsten henviste også til at hans klienter ble anklaget på grunnlag av veldig svake bevis, spesielt med hensyn til hvor alvorlige beskyldningene var. Han mente at selv om hans klienter tidligere hadde tilstått det de ble mistenkt for, så hadde det aldri skjedd i selve rettsalen, og dermed burde hans klienter slippes på frifot. Dette sa advokatfiskal Alkio seg uenig i og mente de anklagedes tilståelser til sammen dannet et troverdig nok bilde til å tas seriøst i retten, selv om de ikke hadde tilstått under selve rettssaken. Sesjonen endte med en beslutning om at rettssaken skulle gå sin gang.

Alle de anklagede ble funnet skyldig i rettsprosessen som ble avsluttet i januar 1940,¹⁹⁶ men advokatfiskal Spooft sa seg misfornøyd med de tiltaltes straffer som han mente var for milde. Han skal ha samlet materiale med den hensikt å sende inn en offisiell klage på Hovrättens avgjørelse og få høynet straffene til alle de tiltalte.¹⁹⁷ Samtidig klaget enkelte av de dømte over straffene som de mente var for strenge.¹⁹⁸ Klagen ble behandlet av Högsta domstolen i Finland. Den finske høyesteretten avgjorde i april 1940 i favør for advokatfiskalen og i istedenfor å oppheve straffene, ble de høynet. Den minste straffeskjerpelsen var på 4 måneder, tre var på 6 måneder og tre tiltalte fikk skjerpet straffen med ett år ekstra.¹⁹⁹ Matti R. Haltta, K. Heikkinen og J. Haltta hadde ikke klaget på dommen, men fikk skjerpet straffen på lik linje med de andre. Nesten 8 måneder senere signerte disse tre mennene et brev sendt fra Sukeva fengsel, der de ba om at saken deres skulle bli behandlet på nytt i retten.²⁰⁰ Brevet ble sendt til en ukjent justitieombudsmann i håp om å få gjenopptatt en granskning av voldsanklagene, og ble også signert av flere av de dømte i den 2. rettsaken.

¹⁹⁶ Endelig avgjørelse i rettsaken til M. Haltta, F. Nikkonen, K. Heikkinen, F. Ukkola, J. Heikkinen, L. Slidén, og J. Haltta. Datert 17.01.40. Db:3 Vaasan hovioikeuden kanneviskaalin arkisto, virkasyytejuttujen päätökset (1937-1944). VMA.

¹⁹⁷ Advokatfiskal Spoofts brev til Valpo. Spooft ber Valpo sende han de tiltaltes avhørsprotokoller og andre dokumenter som kan vise alvorligheten i de tiltaltes forbrytelser i større grad enn det hittil har kommet fram i retten. Datert 23.2.1940, Id nr. 49. Pva 1312, EK-Valpo I. KA.

¹⁹⁸ Dette var Frans Nikkonen, Frans Ukkola, Lasse Slidén og Juho Heikkinen. Högsta domstolens beslutning på Nikkonen, Ukkola, Heikkinen og Slidéns klage på Vaasa hovrätts dom, datert 23.4.1940, Helsingfors. Korkeimman oikeuden päätös. Eb:2 Vaasan hovioikeuden kanneviskaalin arkisto, päätökset maan- ja valtiopetosjutuissa (1931-1958). VMA.

¹⁹⁹ Högsta domstolens beslutning på Nikkonen, Ukkola, Heikkinen og Slidéns klage på Vaasa hovrätts dom, datert 23.4.1940, Helsingfors. Korkeimman oikeuden päätös. Eb:2 Vaasan hovioikeuden kanneviskaalin arkisto, päätökset maan- ja valtiopetosjutuissa (1931-1958). VMA.

²⁰⁰ Brev datert 02.12.1940 sendt fra Sukeva fengsel og signert av blant annet Matti R. Haltta, J. Haltta, K. Heikkinen, J. Heikkinen, F. Ukkola og Matti P. Haltta (i tillegg til 11 andre dømte). Petsamon vakoilujutun konseptipöytäkirjat. Pva 1312, EK-Valpo I. KA.

3.5 Arrestasjonen av Uula Haltta leder til den store arrestasjonsbølgen

Mens den 1. rettssaken²⁰¹ pågikk i Vaasa Hovrätt fortsatte spionhendelsene i Petsamo. Arrestasjonen av Uula Haltta utløste den store bølgen arrestasjoner under den tredje og siste delen av spionsaken.²⁰² Han var den som avslørte at grensevaktens eget personell var innblandet i spionasje. Uula Haltta hadde tidligere blitt avhørt i forbindelse med granskningen av spionsaken i august 1939, da hadde han blitt forhørt av Valpo-etterforsker Toivo Keskitalo. Denne gangen slapp han fri og fortsatte å arbeide som nestleder for reinbeitedistriktet i Petsamo.

Uula kom igjen under spionmistanke når grensevakten tok ham på fersken da han krysset den finsk-russiske grensen 5. oktober 1939. En gruppe grensevaktssoldater oppholdt seg på en hytte i Laarasjärvi i perioden 4-7.oktober og patruljerte mot grensen da de oppdaget et skispor som førte fra Finland til Russland. Patruljen fant skisporet den 6.oktober og mente noen hadde krysset grensen dagen før. Iivari Vesterelve junior tjenestegjorde på dette tidspunktet i grensevakten og sammen med menig Erkki Etelävuori konstaterte de at grensepasseringen hadde skjedd omtrent 20 kilometer fra Maattivuono.²⁰³

Dagen etter oppdagelsen startet Etelävuori og Vesterelve jr. et søk etter skispor som førte tilbake til Finland, ettersom de mente personen som krysset grensen kan ha returnert til landet. De fant ingen retur-spor, men ved Lompolajärvi-området kom de over et annet skispor som de mente tilhørte samme mann. Skisporet førte mennene ned fra fjellet til bygden Maattivuono, og endte til slutt opp ved huset til Vesterelve-familien. Etter en samtale med Iivari Vesterelvers søster, Anna Vesterelve, fant mennene ut at Uula Haltta hadde overnattet i deres hjem natt til 5. oktober.²⁰⁴ Etter dette mente Etelävuori og Vesterelve jr. at personen som hadde krysset grensen ikke kunne være noen andre enn Uula Haltta. Antagelsen ble støttet av at de ikke hadde sett tegn til andre skispor i området og begge skisporene var blitt

²⁰¹ Den 1.rettssaken pågikk i perioden 6.10.39-17.1.40. I denne omgangen ble Frans Nikkonen, Matti R. Haltta, Kalle Heikkinen, Frans Ukkola, Juho Heikkinen, Lasse Sliden og Jouni Haltta stilt for retten og dømt for spionasje. Vaasa hovrätts beslutning og dom datert 17.01.40. Db:3 Vaasan hovioikeuden kanneviskaalin arkisto, virkasyytejuuttujen päätökset (1937-1944). VMA.

²⁰² Uola 2010: 257; Hagelberg 1998: 30. Se også, brev skrevet av Valpo-avdelingsleder R. Linna, adressert til ukjent advokatfiskal. Brevet beskriver spionsakens ulike faser og hendelses løp, datert 2.4.1940. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

²⁰³ Uula Haltta avhørsprotokoll, nr. 75/39. Pva 1310, EK-Valpo I. KA.

²⁰⁴ Erkki Etelävuori avhørsprotokoll, nr. 111/39. Avhøret ble utført av etterforskerne Toivo Keskitalo og Aarne Tamelander i Petsamo, datert 29.11.39. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

etterfulgt av en hund.²⁰⁵ Anna Vesterelve bekreftet at Uula Haltta hadde hatt med seg en hvit lapphund da han overnattet i deres hjem.²⁰⁶

Til tross for at kaptein Pajakka stilte seg motvillig til å undersøke saken nærmere, ble det til slutt sendt ut en feltpatrulje for å lete etter Uula et par dager etter oppdagelsen av skisporene. Patruljen fra Maattivuono ble sendt for å utføre etterforskning om vedkommende muligens hadde returnert fra turen over grensen.²⁰⁷ Uula ble ikke funnet og mens han var borte spredte det seg rykter om at han var blitt skutt på russisk side. Ryktene tok utgangspunkt i at Etelävuori og Vesterelve hadde hørt høye drønn og skudd på russisk side samme dag de mente skiløperen hadde krysset grensen. Når Uula vendte hjem ble folk forbløffet over å se han, det hadde nemlig gått rykter om at hans lik allerede var blitt funnet.²⁰⁸ Han var ikke klar over at han var ettersøkt før han ble arrestert av politiet dagen etter hjemkomsten til Jokikylä-området, 14. oktober.

Uula ble avhørt i Petsamo og innrømmet å ha overnattet hos Vesterelvene natt til 5. oktober, slik Anna Vesterelve vitnet til broren og Etelävuori. Uulas historie etter det var for øvrig vesentlig forskjellig fra grensevaktpatruljens. Han forklarte at han forlot Vesterelvenes hus for å lete etter reinflokken sin som ferdet i grenseområdet. Han hadde oppholdt seg i en vakthytte i Kuossimjärvi hvor han ankom 5. oktober. Der ble han værende i et par uker fram til han returnerte hjem til Jokikylä og ble arrestert.²⁰⁹ Uulas forklaring var ikke troverdig nok og mistanken mot mannen var så sterke at han dagen etter ble sendt til Rovaniemi, og til slutt til Kemi hvor han ble videre avhørt av Valpo.

Teorien om at Uula var den som hadde krysset grensen den 5. oktober 1939 så ut til å bli akseptert av Valpo, spesielt etter at Uula selv innrømmet dette under avhør. Under avhørsmann Sulo Auers ledelse innrømmet Uula også å være en russisk spion. Fra sitt første avhør i midten av oktober fram til november, utla Uula over 40 personer som var tilknyttet spionasje i Petsamo. Uula ble avhørt flere ganger og flere av de han utla ble senere dømt i spionsakens 2. rettsak. Uula utla blant annet sin egen far Matti Piera Haltta, korporal Aarne

²⁰⁵ Vedlegg nr. 1 i U. Halttas avhørsprotokoll, nr. 75/39. Kopi av feltrapport skrevet av E. Etelävuori skisporhendelsen. «Maattivuonon partio, 1939». 1310, EK-Valpo I. KA.

²⁰⁶ Anna Vesterelve avhørsprotokoll nr. 18/1940, datert 2.4.40. Undertegnet av kontorist Olavi Kivilinna. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

²⁰⁷ Vedlegg nr. 2 i U. Halttas avhørsprotokoll, nr. 75/39. Avhør av Iivari Vesterelve jr. angående grensekryssingen ved stolpe 880. Pva 1310, EK-Valpo I. KA.

²⁰⁸ U. Haltta avhør i Petsamo. Avhøret utført 14.10.39. Avhørsprotokollen undertegnet av Uula Haltta, J. Järvinen og Eero Rautavesi (og to andre navn som er utydelig skrevet). Rapporten er datert 15.10.40, Alaluostari. Pva 1312, EK-Valpo I. KA.

²⁰⁹ U. Halttas avhør i Petsamo. Avhøret utført 14.10.39. Rapporten er datert 15.10.40, Alaluostari. Pva 1312, EK-Valpo I. KA.

Saarelainen, Sergei Ananin, Paavo Rentujeff, Dimitri Dianoff, Frans Ukkola, Frans Nikkonen, Pekka Agijeff og flere andre.²¹⁰ Uulas angiverier førte til arrestasjoner, som igjen førte til nye utleggelser, og til en voksende bølge av arrestasjoner.

Uula anga på slutten av oktober grensevaktens personell, og hevdet at flere underoffiserer var blitt guidet av en av spionorganisasjonens medlemmer over grensen til en russisk vakthytte i Leijärvi.²¹¹ Det gjaldt offiserene Laakso, Nuottamäki, Vanhanen og feldwebel Siltala, og Uula nevnte at han hadde hørt rykter om at kaptein Pajakka også var involvert i spionasjen.²¹² Når saken viste seg å bli mye mer omfattende enn noen tidligere hadde antatt, reiste landshövding²¹³ for Lapplands len Kaarlo Hillilä til Petsamo den 29. oktober 1939 for å overse arrestasjonene. Til sammen ble 24 personer arrestert, der i blant Vasili Kostin, Ivan Amansen og Pekka Agijeff som senere ble dømt for spionasje under den 2. rettssaken. Ved denne anledningen ble også flere underoffiserer fra grensevakten arrestert, inkludert feldwebel Martti Siltala.²¹⁴

I løpet av avhørene som ble gjennomført i oktober-november 1939 forandret og justerte Uula stadig på sine fortellinger. Avhørene startet med at han la fram beskyldninger om flere personer i Petsamo, men trakk så tilbake påstandene om deres spionasjevirkosomhet. Uula skal blant annet ha fortalt at han guidet feldwebel Siltala og undersersjant²¹⁵ Honkaniemi til Leijärvi.²¹⁶ Honkaniemi ble følgelig arrestert, men nektet å ha vært delaktig i en slik reise. Etter undersersjantens pågrepelse ble Uula vist et fotografi av Honkaniemi og bedt om å identifisere mannen. Uula forklarte at han ikke visste hvem mannen på bildet var, selv om han angivelig skal ha guidet han til Leijärvi. Etter dette ble Uula og Honkaniemi stilt mot hverandre og til slutt innrømmet Uula at han ikke hadde ført underoffiseren over grensen slik han opprinnelig påsto.²¹⁷

Uula klarte ikke holde seg til en versjon av sine bekjennelser, men forandret stadig på flere faktaopplysninger og trakk tilbake sine utsagn. Uula ble under et senere avhør spurt hvorfor det var slik at han først hadde nektet all skyld, og så etterpå fortalte mer om hendelser i Petsamo enn han i realiteten visste. Uula svarte at han ble så nervøs i avhørssituasjonen at han

²¹⁰ U. Haltta avhørsprotokoll, nr. 75/39, s. 14;18;19;24; 25 osv. Pva 1310. EK-Valpo I. KA.

²¹¹ U. Haltta avhørsprotokoll, nr. 75/39, s. 19. Pva 1310. EK-Valpo I. KA.

²¹² U. Haltta avhørsprotokoll, nr. 75/39, blant annet s.15; 19. Pva 1310. EK-Valpo I. KA.

²¹³ En landshövding var statens representant i finske len (fylker) og ledet länsstyrelsen i området.

²¹⁴ Uola 2010: 257.

²¹⁵ Graden undersersjant (alikersantti) er den laveste underoffisersgraden i det finske militæret. På svensk: undersergeant.

²¹⁶ U. Haltta avhørsprotokoll, nr. 75/39, s.17. Pva 1310. EK-Valpo I. KA.

²¹⁷ Elias Honkaniemi avhørsprotokoll, nr. 119/39, s. 6. Pva 1310. EK-Valpo I. KA.

fortalte feil.²¹⁸ Å beskrive seg selv som «nervøs» under avhør hadde i følge Valpo-etterforskeren Niilo Laamanen en skjult betydning. Han avhørte Uula Haltta og Piera Sliden og forklarte i ettertid at mennene hadde fortalt at de var blitt mishandlet og derfor kommet med usanne påstander.

Laamanen noterte mennenes utsagn i avhørsprotokollene, men unngikk å bruke ordet «mishandling». Han framstilte saken diplomatisk, og skrev kryptisk at mennene hadde blitt «nervøse».²¹⁹ Laamanen la merke til at flere av de arrestertes bekjennelser under avhør ikke virket særlig troverdige. For å komme til bunns i saken, arrangerte Laamanen et uoffisielt avhør med Uula som han ikke skrev avhørsprotokoll på. Etterforskeren presiserte overfor Haltta at han kun var interessert i å vite sannheten. Uula hadde tydeligvis ikke noe klart konsept over hva dette skulle bety ettersom han i retur spurte Laamanen hva det var etterforskeren ville høre. Mer spesifikt, ville Uula vite hvordan han skulle justere sine utsagn slik at Laamanen ble fornøyd. Uula forklarte videre at han var villig til å fortelle hva som helst for å få spionsaken oppklart. Laamanen kommenterte at han på dette tidspunktet mistet tilliten til at Uula kunne framlegge en objektiv sannhet i saken.²²⁰

Den 12. november trakk Uula tilbake alt han hadde lagt fram til da og nektet for å noen gang ha krysset grensen. På dette tidspunktet hadde Valpo klart å samle nesten 50 sider med avhørsmateriale. Uula returnerte til sin aller første forklaring om at han hadde holdt seg i en vakthytte i Kuosimjärvi og lett etter reinflokken sin. Etter at han returnerte til denne forklaringen begynte man å undersøke saken nærmere. Uula Halttas tilstedeværelse i Kuosimjärvi vakthytte den 5.oktober, dagen han ble beskyldt for å ha krysset grensen, ble i løpet av november bekreftet av tre grensevaktssoldater som hadde holdt til i samme hytte. Soldatene Pelsa, Myllynen og Fofanoff forklarte at Uula hadde oppholdt seg i vakthyten sammen med dem fram til den 7.oktober.²²¹ Etter dette hadde deres veier skiltes, og Haltta tilbragte tiden med å fiske i området i et par uker framover.²²²

Soldatenes vitneutsagn støttet Uulas forklaring om at det ikke var han som krysset grensen den 5.oktober. Ikke desto mindre innrømmet han å ha gjort dette under avhør med Sulo Auer. Uula ble flyttet til fengsel i Helsinki sammen med flere andre arresterte og forklarte der at

²¹⁸ U. Haltta avhørsprotokoll, nr. 75/39, s.40. Pva 1310. EK-Valpo I. KA.

²¹⁹ Avhørsmann N. Laamanen promemoria PM, s.2. Datert 10.5.40. Pva 1313. EK-Valpo I. KA.

²²⁰ Avhørsmann N. Laamanen promemoria PM, s.2. Datert 10.5.40. Pva 1313. EK-Valpo I. KA.

²²¹ Vedlegg II i Uula Halttas avhørsprotokoll Id nr. 75/39. Kopi av avhør utført i Petsamo 22.11.39.

²²² U. Haltta avhørsprotokoll, nr. 75/39, s. 48. Pva1310. EK-Valpo I. KA. Og original rapport av Uula Halttas avhør i Petsamo. I følge rapporten ble avhøret utført 14.10.39. Rapporten er undertegnet av Uula Haltta, J. Järvinen og Eero Rautavesi (og to andre navn som er utydelig skrevet). Rapporten er datert 15.10.40, Alaluostari. Pva 1312, EK-Valpo I. KA.

hans tilståelser i Kemi hadde kommet fram med bruk av tvang.²²³ Mye av spionsaken ble bygget opp på Uulas avsløringer, noe som i ettertid viste seg å være problematisk. Spionsaken begynte å rakne etter at det viste seg at Uula og flere av de andre tiltalte hadde bekjent mer enn de i realiteten visste om spionasje.²²⁴ Valpo-avdelingsleder i Kemi, Risto Linna, mente man trolig fortsatt kunne bruke mye av Uulas bekjennelser i rettsaken, om man bare kuttet ned på de delene som var farget av Uulas overdrivelser og muligens avhørsmann Auers egen fantasi. Uula kunne man overtale til å holde seg til sannheten så lenge man hadde en streng, men forståelsesfull avhørsmann til å gjøre det. Samtidig kunne man gjerne true Uula med at han aldri mer fikk oppholde seg i Petsamo med mindre han forholdte seg til sannheten.²²⁵

3.6 Den 2. rettsaken

Den 2. rettsaken var en separat rettsprosess der ytterligere 16 arresterte sto tiltalt. Denne rettssaken ble avsluttet i juni 1940, og alle unntatt én av de tiltalte ble funnet skyldige i spionasje. Anklagene mot én underoffiser, den tidligere korporalen²²⁶ Aarne Saarelainen, ble opphevet i 1940.²²⁷ De som ble funnet skyldig ble dømt for å ha inngått en kontrakt med russiske myndigheter, for aktivt å ha samlet informasjon i Finland og overlevert dette til et fremmed lands agent.²²⁸ I denne rettsaken var ni av de tiltalte fra den russisk etniske bygden Kaakkuri, i Petsamo. De fleste av disse behersket både russisk og finsk, enkelte både skriftlig og muntlig.

Far og sønn Matti Piera og Uula Haltta fra Jokikylä²²⁹ var blant de tiltalte i denne rettsaken. Sønnen Uula Haltta ble arrestert litt over to uker før faren. Matti P. Haltta kunne verken lese eller skrive, men han kunne snakke norsk, finsk, russisk, samisk og skoltesamisk. Han hadde bodd hele livet sitt i Petsamo, eide rundt 200 rein. Og arbeidet som leder for reinbeitedistriktet i Petsamo. Sønnen Uula var nestleder.²³⁰ Begge var gjennom sitt arbeid ofte i kontakt med grensevaktens leder kaptein Jalmari Pajakka og feldwebel Siltala. Som leder for

²²³ U. Haltta avhørsprotokoll, nr. 75/39, s. 48-49. Pva 1310, EK-Valpo I. KA

²²⁴ Risto Linnas brev til Valpo-nestleder Ville Pankko. Linna innrømmer at Uulas avhør kan ha blitt påvirket av både Uulas overdrivelser og Sulo Auers fantasi. Datert 17.11.39, Kemi. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

²²⁵ R. Linna brev til Valpo-nestleder V. Pankko. Datert 17.11.39, Kemi. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

²²⁶ På finsk: korplaari. Graden er den høyeste militære grad blant vernepliktige.

²²⁷ Uola 2010: 265.

²²⁸ Endelig avgjørelse i rettsaken mot blant annet Agijeff, Kopytoff, Amansen, Haltta, Dianoff osv. Datert 17.6.40. Db:3 Vaasan hovioikeuden kanneviskaalin arkisto, virkasyytejuuttujen päätökset (1937-1944). VMA.

²²⁹ Jokikylä var en fellesbetegnelse på et område. Kirsi Kuusikko i Vahtola og Onnela (red) 1999, s. 127.

²³⁰ Matti P. Haltta avhørsptk. Nr. 73/1939. Pva 1310, EK-Valpo I. KA.

reinbeitedistriktet deltok Matti P. Haltta ofte i reinbyttmøter²³¹ med russerne, noe både Pajakka og Siltala også deltok i.²³²

De skoltesamiske brødrene Jefim og Elias (Ilja) Kopytoff holdt til i Lapinkylä hvor de hadde familie. Jefim eide rein, og Elias arbeidet på et fiskemottak i Petsamo fram til han utførte verneplikt i årene 1936-1937. Brødrene er de eneste skoltesamene som ble dømt i spionsaken. Jefim hadde ingen utdanning, men kunne snakke finsk, russisk og samisk.²³³

Fiskerbrødrene Ivan og Feodor (Heikki) Amosen bodde i Kaakkuri. Ivan var eldst, var enkemann, og hadde en datter på 8 år. Han kunne kun skrive sitt eget navn, men snakket både finsk og russisk. Før arrestasjonen hadde han arbeidet på flere trålere som fisker og vaskehjelp. Han arbeidet også sporadisk som midlertidig ansatt på flere steder, på samme måte som sin yngre bror. Broren Feodor var 22 år gammel da han ble arrestert, og var den yngste personen som ble dømt i spionsakens 3.fase. Han var ugift, utførte verneplikt i Petsamos grensevakt i perioden 1938-1939, og hadde siden da tjenestegjort i Lapplands grensevaks 4. kompani som menig. Han ble arrestert mens han var på repetisjonsøvelse i bygden Yläluostari, hvor han hadde deltatt i flere patruljer til en vakthytte i nærheten av Leijärvi.²³⁴

Pekka Agijeff hadde tidligere vært stilt for retten mistenkt for spionasje. Han holdt til i Kaakkuri, men havnet på russisk side i desember 1934 mens han var på rypejakt. Han ble anholdt av russerne og levert tilbake til Finland i januar 1935. Deretter ble han arrestert og ført til fengsel i Oulu. I mai samme året konkluderte Vaasa Hovrätt med at han skulle løslates på grunn av grunnløs tiltale.²³⁵ Under den store spionsaken så man bort fra denne episoden, ettersom han ble dømt for å ha aktivt utført spionasje siden året 1936.²³⁶

Andrei Saonegin bodde i Kaakkuri og arbeidet som fisker. Han var tidligere dømt for voldsutøvelse i 1936 og satt i tukthus årene 1936-1937 i Helsinki. Utenom dette levde han hele livet sitt i Petsamo og som de fleste andre gjorde han også en del sporadisk arbeid som midlertidig ansatt på ulike arbeidsplasser.²³⁷

²³¹ Rein vandret over grensen fra både finsk og russisk side. For å få tilbake finskeide rein til landet og føre russiske rein til Russland arrangerte man ofte reinbyttmøter ved grensen. Et slikt møte fant sted i Leijärvi-området vinteren 1938. Rapport 910/39. Dat 23.11.39, signert av Valpo-etterforsker T. Keskitalo. Pva 1313, EK-Valpo I

²³² Hagelberg 1998:40.

²³³ Jefim Kopytoff avhørsptk. nr. 72/1939. Elias Kopytoff avhørsptk. 68/39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

²³⁴ Ivan Amansen avhørsptk. nr. 70/1939, Feodor Amansen avhørsptk. nr. 69/1939. Pva 1310, EK-Valpo I. KA.

²³⁵ Pekka Agijeff avhørsptk. nr. 107/39. Pva 1310, EK-Valpo I. KA.

²³⁶ Endelig avgjørelse i rettsaken mot blant annet Agijeff, Kopytoff, Amansen, Haltta, Dianoff osv. Datert 17.6.40. Db:3 Vaasan hovioikeuden kanneviskaalin arkisto, virkasyytejuttujen päätökset (1937-1944). VMA.

²³⁷ Andrei (Antti) Saonegin avørsptk. nr. 73/39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

Sergei Ananin var blitt idømt bot for fyll ved flere anledninger. Han var bosatt i Kaakkuri, og hadde en yngre bror som også ble arrestert. Ulikt de fleste andre mistenkte, innrømte han med det samme å ha vært på russisk side av grensen. Han forklarte under avhør at han i 1932 hentet reinflokk sin som hadde havnet på feil side av grensen. Flokken vandret over grensen i nærheten av den russiske bygden Titovka, hvor Ananin ble arrestert av russerne. Han ble sendt til Murmansk hvor han ble holdt i tre uker. Russerne avhørte han om grensevaktens forhold, men Ananin hadde på dette tidspunktet så lite kjennskap til grensevakten at han ikke kunne svare på stort.

Russerne sendte han tilbake til Finland, men det nevnes ikke i hans avhørsprotokoll fra 1939 at han skal ha blitt arrestert slik Agijeff ble etter sin ulovlige reise. Muligens hadde ikke myndighetene kjennskap til hendelsen før han ble arrestert i forbindelse med spionsaken syv år senere. I 1939 fortalte Ananin, lik Agijeff, at selv om han ble avhørt av russerne, så ble han aldri rekruttert for å spionere for dem.²³⁸

Far og sønn Osip og Vasili Kostin ble arrestert samme dag, begge fra bygden Kaakkuri. Vasili ble dømt for spionasje, mens Osip ble løslatt etter avhørene. Paasilinna hevder at Osip Kostin senere døde av skader han ble påført av Valpo under avhørene.²³⁹ Vasili utførte sin verneplikt årene 1934-1935 i Petsamo og var blant annet stasjonert på patruljeskipet *Turja*. Han ble innkalt til repetisjonsøvelse oktober 1939, og fikk stilling som artillerist i Liinahamari. Omtrent en måned senere ble han arrestert i forbindelse med spionsaken.²⁴⁰

Dimitri Dianoff var en fisker som i 1937 blitt dømt for ordensforstyrrelse i Petsamo, og ble idømt en bot på 500 mark. I følge hans eget vitnemål hadde han bodd hele livet sitt i Petsamo og aldri reist sørover i landet, ikke en gang så langt som til Rovaniemi. I tillegg til å være fisker, eide han noen få rein i Petsamo. På denne måten kom han i kontakt med blant annet reineieren Jouni Haltta, som ble dømt i den 1. rettsaken.²⁴¹

Grigori Dianoff var gift og hadde 7 barn. Hans sønn, Andreij, ble også tatt inn til avhør omtrent en måned etter faren. Gutten ble, i motsetning til faren, løslatt. Grigori snakket lite finsk, men hadde lært å skrive og lese på russisk gjennom en utdanning tilbudt av kirken i Petsamo.²⁴² Dimitri Dianoff og Grigori Dianoff var begge fra bygden Kaakkuri.

²³⁸ Sergei Ananin avhørsptkl. nr. 71/39. Pva 1310, EK-Valpo I. KA.

²³⁹ Paasilinna 1983: 231.

²⁴⁰ Vasili Kostin avhørsptk. nr. 67/1939. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

²⁴¹ Dimitri Dianoff avhørsptk. nr. 69/39. Pva 1310, EK-Valpo I. KA.

²⁴² Grigori Dianoff avhørsptk.nr. 68/39. Pva 1310, EK-Valpo I. KA.

Paavo Rentujeff bodde i Kirkonkylä²⁴³ og var den eneste etniske kareleren som ble dømt i den 2.rettssaken. Han gikk tre år på en russiskspråklig folkeskole, og behersket finsk og russisk både skriftlig og muntlig. Han var gift, men hadde ingen barn.²⁴⁴ Han ble dømt for å ha fungert som spion i Petsamo siden 1925 og for å ha ledet spionvirksomheten i området. I tillegg skal han ha rekruttert spioner og fungert som guide for de som ønsket å besøke russerne på den andre siden av grensen.²⁴⁵

Piera Sliden var same og arbeidet som fisker. Han kunne verken lese eller skrive, men snakket finsk, samisk og russisk. Han bodde i Maattivuono, og hadde vært gift to ganger. Til sammen hadde han 12 barn, inkludert ett stebarn fra hans andre kones tidligere ekteskap. Da Petsamo ble en del av Finland sverget han troskapsed til sitt nye moderland i Maattivuono.²⁴⁶

Tauno Arelinna var finsk og tjenestegjorde Lapplands grensevakt, avdeling Rovaniemi. Han utførte verneplikt i 1925-1926 og sluttet seg til Lapplands grensevakt etter dette. Arelinna var plassert ved forskjellige avdelinger av Lapplands grensevakt. Han fullførte senere underoffisersutdanning og avsluttet skolen som undersersjant. Til Petsamo ble han overført i 1935. Samme år skjedde et lederskifte i Petsamos grensevakt; Kaptein Pajakka tok over stillingen fra kaptein Salmelo. I Petsamo ble Arelinna medlem av kretsen av underoffiserer som ofte deltok i drikkelag sammen med kaptein Pajakka.²⁴⁷ Til tross for at flere underoffiserer fra grensevakten i Petsamo ble arrestert og avhørt, var Arelinna den eneste underoffiseren som ble dømt. De to andre hovedmistenkte i grensevakten, kaptein Pajakka og feldwebel Siltala, døde mens de var i varetekt i Kemi. De ble dermed aldri stilt for retten.

En annen person som skal ha tilhørt vennekretsen til Pajakka var den 26 år gamle tidligere korporal Aarne Saarelainen. Han ble angitt av Sliden, Ananin og Rentujeff, som påsto at han også var sterkt innblandet i spionasjen. Saarelainen tjenestegjorde i Petsamos grensevakt i to år, 1934-1936. Før dette hadde han fullført underoffisersutdanning og var plassert på forskjellige grensevakter i Lappland hvor han oppnådde rang som korporal. I 1936 fikk han sparken fra Petsamos grensevakt for å ha forsømt sine plikter, etterpå livnærte han seg som landsbruker.

²⁴³ I følge Kuusikko var Kirkonkylä en fellesbetegnelse på to bygder: Parkkina og Näsykkä. Näsykkä var bygden med størst antall kareler i Petsamo. Kirsi Kuusikko i Vahtola og Onnela (red), 1999:126. Turjanmeren maa.

²⁴⁴ Paavo Rentujeff avørsptk. nr. 74/39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA

²⁴⁵ Endelig avgjørelse i rettsaken mot blant annet Agijeff, Kopytoff, Amansen, Haltta, Dianoff osv. Datert 17.6.40. Db:3 Vaasan hovioikeuden kanneviskaalin arkisto, virkasyytejuttujen päätökset (1937-1944). VMA.

²⁴⁶ Piera Sliden avørsptk. nr.70/39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA

²⁴⁷ Elias Honkaniemi avørsptk. nr.119/39. Pva 1310, EK-Valpo I. KA.

I Petsamo var Saarelainen leder for grensevaktpatroljen stasjonert i Maattivuono. I løpet av januar 1936 fikk grensevakten tips om en ulovlig grensepassering fra Russland.²⁴⁸ Personen bak var den tidligere nevnte Antti Haltta som hadde reist til Petsamo for å besøke sin bror Matti R. Haltta i Maattivuono. Korporal Saarelainen var ikke selv i Maattivuono-området, men beordret den midlertidige lederen, menig Hauhia, til å la være å utføre en gransking i saken. Saarelainen antok at han selv ville ankomme Maattivuono om et par dager. Korporalen ankom likevel ikke stedet før to uker etter Antti Halttas besøk, og selv om han da forsøkte å gjennomføre en gransking av hendelsen, hadde Haltta returnert til Russland for lengst.

Saarelainen anså ikke saken for å kreve øyeblikkelig behandling og laget heller ikke en rapport om hendelsen til kaptein Pajakka. Etter et kort fravær, kom menig Hauhia tilbake til Petsamo og rapporterte hendelsen så sent som mai 1939. Som følge av dette ble saken gransket på nytt og Saarelainen ble straffet med 30 dagers arrest i Rovaniemi og han mistet sin tittel som korporal.²⁴⁹ I forbindelse med spionsaken ble han mistenkt for å ha fungert som russisk spion i området i de årene han var stasjonert der.

Det ble notert i Saarelainens avhørsprotokoll at både Piera Sliden og Paavo Rentujeff som utla Saarelainen og som vitnet mot han, trakk tilbake sine påstander om den tidligere korporalens spionvirksomhet. Avhørerne stusset også over detaljen rundt Sergei Ananins forklaring om at han skulle ha vervet Saarelainen til spionvirksomhet vinteren etter at han hadde fått sparken fra Petsamos grensevakt. Saarelainen ble til slutt frikjent.²⁵⁰

3.7 Torturpåstandene

Under både den 1. og den 2. rettsaken nektet tiltalte å anerkjenne skyld i spionasje, ettersom de mente de var blitt tvunget til å tilstå forbrytelser de ikke hadde begått. Flere av de avhørte endret sine forklaringer under avhør og trakk tilbake tidligere tilståelser under etterforskningen. Under rettsbehandlingen av den 2.rettsaken i Vaasa Hovrätt ble torturpåstandene et så stort problem at Hovrätten besluttet at en undersøkelse skulle utføres av saken.

²⁴⁸ Aarne Saarelainen avhørsptk. nr. 72/1939. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

²⁴⁹ Aarne Saarelainen avhørsptk. nr. 72/1939. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

²⁵⁰ Endelig avgjørelse i rettsaken mot blant annet Saarelainen, Arelinna, Agijeff, Kopytoff, Amansen, Haltta, Dianoff osv. Datert 17.6.40. Db:3 Vaasan hovioikeuden kanneviskaalin arkisto, virkasyytejuttujen päätökset (1937-1944). VMA.

Denne undersøkelsen ble ledet av poliskommissarie Vihtori Mäkinen i perioden 23. mars-13.april 1940.²⁵¹ I ettertid oppstod det en periode med forvirring av hvor denne rapporten befant seg, ettersom den forsvant fra høyesteretts arkiver i Finland. Mappen ble utlånt til det krigshistoriske instituttet (Puolustusvoimain Sotahistoriallinen toimisto) den 29. oktober 1951, og aldri returnert.²⁵² Både Mikko Uola og Juha Hagelberg mener dette eksemplaret av dokumentet mest sannsynlig er blitt borte for godt.²⁵³ Det at dette dokumentet ble borte, spesielt med tanke på hvilken sensitiv informasjon den muligens kunne inneholde om torturpåstandene, oppfattet enkelte forskere som dramatisk. Mikko Uola påpeker likevel at det eksisterer, og har siden 1940-tallet eksistert et eksemplar av denne rapporten i Kemi politi kriminalavdelings arkiver.²⁵⁴

Rapporten viser at Poliskommissarie Vihtori Mäkinen avhørte mange personer som var involvert i behandlingen av spionsaken i Kemi, der i blant de tiltalte i saken, avhørsmenn, fangevoktere, sjåførere og flere Valpo-ansatte som var tilknyttet saken. Mäkinen inkluderte avhør av 15 tiltalte, og til sammen 25 Valpo-ansatte, politifolk og tjenestegjørende i skyddskårorganisasjonen²⁵⁵ i sin undersøkelse. Avhørene er skrevet ned kort og forklaringene er gjentagende med samme utsagn og fakta. De forhørtes forklaringer er i noen tilfeller så like hverandre at det er som å lese direkte kopier, der kun den avhørtes personopplysninger utgjør en forskjell. Det samme gjelder både i de tiltaltes og Valpo-ansattes forklaringer. Dette kan skyldes arbeidsmetoden til Mäkinen, og tidspresset han var under. Rapporten gjenspeiler en klar «de» versus «oss» kamp, der de tiltalte og Valpos menn til tider forteller svært motstridende versjoner av hendelsene. Rapporten gir inntrykk av at Valpos menn har klart å argumentere best for sitt standpunkt, spesielt fordi utsagnene til mange av de tiltalte inneholder faktafeil, virker uoversiktlige eller inneholder påstander som ikke kan bekreftes.

Etter at omfanget av spionsaken vokste på høsten 1939 og mengden arresterte ble større, ble det tilkalt forsterkninger fra andre Valpo-avdelinger i Finland til å assistere i behandlingen av spionsaken. Etterforskere, kontorister, avhørsmenn og annet personell ble hentet fra

²⁵¹ Dette kommer fram i en korrespondanse mellom en ukjent justitieombudsmann (eduskunnan oikeusasiamies), og Valpos leder Paavo Säippä og kontorleder (toimistopäällikkö) Aarne Rinne. Brevet henviser til Mäkinens undersøkelse. Brevet datert 20.1.41, Helsingfors. Nr. 10226. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

²⁵² Dokumentet var en del av en samling av flere dokumenter i en mappe med navn Asiakirjavihko 383/162 VD 1940. Uola 2010:266.

²⁵³ Juha Hagelberg i Vahtola og Onnela (red) 1999, s. 534. Turjanmeren Maa.; Uola 2010: 266.

²⁵⁴ Ordre sendt til Vihtori Mäkinen 20.3.40 om å undersøke torturpåstandene, og rapporten han laget som følge av granskingen i saken. Mappen inneholder avhør av de tiltalte og diverse Valpo-personell. Kemin Poliisilaitos. Rikososasto. Poliisitutkintapöytäkirjojen konseptit 1940. Cb:8. OMA.

²⁵⁵ Skyddskårsorganisationen var en frivillig forsvarsorganisasjon i årene 1917-1947. Organisasjonen hadde noen av de samme oppgavene som det norske Heimevernet. I Store norske leksikon. (Hentet 18. 3. 2015) <https://snl.no/Heimevernet>.

Rovaniemi, Tampere og Helsinki. I tillegg ble det innkalt personell fra Kemis politi og skyddforsvaret til å hjelpe med blant annet vakthold av de arresterte i *Merilä* og til å assistere under avhørene. I følge Valpo ble avhørene til å begynne med utført i Valpos egne lokaler, men ble etter hvert flyttet til Kemi Lyseo videregående skole og Hotell Turisti, hvor Valpo leide rom.²⁵⁶

Før dette hadde avhørene blitt utført av en liten styrke Valpo-ansatte i Kemi. Forhørslederen for disse avhørene var Sulo Auer som var blant de første til å avhøre de arresterte. Auer hadde militær utdannelse og han deltok i den finske borgerkrigen på de «hvites» side. Etter krigen fortsatte han sin militære karriere, fram til han på 1920-tallet begynte å arbeide for Valpos forgjenger, Detektiva centralpolisen. Der kjempet han mot det ulovlige finske kommunistpartiet SKP, og klarte å felle mange kommunistledere ved å infiltrere illegale kommunistmiljø i Finland. Auer behersket russisk og kunne sitere Marx og Engels. Etter hvert ble han blant sine motstandere kjent som «Kemis Skrekk», noe hans kolleger også kalte han i det skjulte.²⁵⁷

Auer og hans menn var ansvarlige for avhørene før andre Valpo-menn ble innkalt til å bidra i etterforskningen. Avhørene ble utført i Valpos egne lokaler²⁵⁸ så vel som i Sulo Auers private leilighet. I følge Auer var det lagt et tidspress på avhørsmennene for å komme til bunns i spionhendelsene i Petsamo. Bruken av både Valpos lokaler, og Auers leilighet, muliggjorde utførelsen av flere avhør samtidig. Auers leilighet lå like i nærheten av lagerbygget *Merilä*, som ble brukt til å huse de fleste arresterte i saken, ettersom det ikke var plass til alle i fengslet.²⁵⁹ Avhørene var på denne måten kontinuerlige, og kunne vare langt ut på natten. Auer forklarte at han følte press på seg i spionsaken spesielt på grunn av den sårbare situasjonen Finland befant seg i overfor Sovjetunionen. Vinterkrigen var på dette tidspunktet en pågående konflikt mellom landene.

Seks av de tiltalte i saken beskyldte avhøreren Sulo Auer for å ha brukt tvang og vold til å frambringe tilståelser. De tiltalte fortalte at Auer utførte volden selv, som oftest i samarbeid med etterforskeren Aimo Kivipuro. Én av de tiltalte utpekte etterforsker Antti Nissinen som

²⁵⁶ Mäkinen undersøkelse, s.12;18. Kemin Poliisilaitos. Rikososasto. Poliisitutkintapöytäkirjojen konseptit 1940. Cb:8. OMA.

²⁵⁷ Hagelberg 1998: 21-22.

²⁵⁸ Avhørene ble blant annet utført i et rom der man bevarte Valpo Kemis fotoarkiv. Mäkinen undersøkelse, s.10. Kemin Poliisilaitos. Rikososasto. Poliisitutkintapöytäkirjojen konseptit 1940. Cb:8. OMA. Avhørene skal også ha blitt utført i kontorene til Valpo-ansatte. Kemi tingrett, Rettsprotokoll nr. 300, s. 3. Sulo Auer stilt for retten 21.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

²⁵⁹ Mäkinen undersøkelse, s.12. Kemin Poliisilaitos. Rikososasto. Poliisitutkintapöytäkirjojen konseptit 1940. Cb:8. OMA.

Auers samarbeidspartner under torturen. Etterforskeren Frans Valoma som ble tilkalt fra Valpos avdeling i Tampere, ble beskyldt for å ha slått enkelte av de tiltalte mens de ble holdt i *Merilä*. De tiltalte var delt i to hovedgrupper, der den ene gruppen anga Auer og hans navngitte menn som ansvarlige for mishandlinger. Den andre gruppen kunne ikke navngi sine avhørsmenn, men beskrev de etter utseende. En av avhørsmennene ble sagt å være en ung og høy mann, mens den andre var eldre og russisktalende. Disse to jobbet oftest i lag under avhør og samarbeidet om voldsutøvelsen mot de tiltalte.

Hvor de arresterte ble innkvartert ser ikke ut til å ha hatt noen sammenheng med hvem som utførte volden. De to ukjente mennene skal ha vært delaktige i mishandlingen både av folk som var innsatt i fengselet og av dem som satt i *Merilä*. Det samme gjelder Auer og hans menn. Det er ukjent hvor mange av etterforskerne og avhørsmennene i Kemi var russisktalende, og i Mäkinens rapport blir det aldri brakt på det rene hvem de to ukjente mennene kan ha vært. Sulo Auer skal for øvrig ha behersket russisk ettersom han fikk sin militærutdanning i den russiske keiserdømmets hær før den finske borgerkrigen.²⁶⁰

Flere av de tiltalte fortalte at de var blitt mishandlet i Valpos kontorer eller i *Merilä*. Valpo forsvarte seg med at det virket usannsynlig at det i det hele tatt skulle gå ant å mishandle noen i disse lokasjonene ettersom disse stedene ikke var spesielt lydisolerte. I samme bygning der Valpos kontorer lå, bodde det i tillegg flere barnefamilier. Om det var blitt utført mishandling ville noen trolig ha hørt det. De tiltalte fortalte i mer eller mindre likelydende vendinger at de var blitt slått under fotsålene med en batong, slått på kroppen med knyttnevene og at de var blitt slått og gnidd med pistol mot ribbeina. Undersersjant Arelinnas avhør ble utført i Sulo Auers private leilighet, og var etter Arelinnas egne skildringer en spesielt brutal hendelse. Han ble sparket og slått til de grader at han mistet bevissthet under avhør, og hevdet at etterforskeren Kivipuro måtte bære han på ryggen til Valpos kontorer for å skrive avhørsprotokoll på det Arelinna framla under volds-episoden.²⁶¹

Ingen i Valpos avdeling innrømmet å ha brukt vold mot de tiltalte og et par av avhørerne påpekte at batong ikke en gang var et utstyr de pleide å bære med seg på jobb.²⁶² Auer, Kivipuro og Valoma medgikk at avhørene ble utført i en «streng tone» ettersom de følte press for å oppnå resultater. I Mäkinens rapport nektet de fleste Valpo-menn å ha hørt nevnt noe om

²⁶⁰ Hagelberg 1998: 21.

²⁶¹ Mäkinen undersøkelse, s.6. Kemin Poliisilaitos. Rikososasto. Poliisitutkintapöytäkirjojen konseptit 1940. Cb:8. OMA.

²⁶² Etterforskerne Ahti Paikkala og Aimo Kivipuro. Mäkinen undersøkelse, s.11; 25. Kemin Poliisilaitos. Rikososasto. Poliisitutkintapöytäkirjojen konseptit 1940. Cb:8. OMA.

tortur fra de tiltaltes side, og de hevdet at de ikke hadde sett noen tegn til vold på de arresterte.²⁶³ Flere av de tiltalte hevdet for øvrig at de meldte i fra om torturen med en gang de fikk anledning. Avhørsmannen Niilo Laamanen var en av få Valpo-menn, som innrømmet å ha hørt snakk om tortur under avhørene i Kemi. Uula Haltta og Piera Sliden skal ha fortalt etterforskeren at de ble slått under avhør, og Sliden skal ha prøvd å vise Laamanen undersiden av foten sin for å bevise det. Undersersjant Arelinna skal ha gjort det samme under et annet avhør i regi av kriminalkomisarie Kerola, men ingen av avhørsmennene kunne se tegn til noen ytre skader.²⁶⁴ Laamanen forklarte senere at huden på fotbunnen til Sliden så ut til å flasse av, men at han ikke med sikkerhet kunne fastslå om dette skyldtes slag mot foten.²⁶⁵

I følge de tiltalte ble avhørene også utført på ulike avsidesliggende steder. De ble hentet fra fengslet og *Merilä* og blant annet ført til en skog, et privat hus, en leilighet, en åker eller en låve der de ble mishandlet og tvunget til å tilstå, eller fortelle historien etter etterforskernes hode. Ingen av de avhørte i Valpo hadde kjennskap til at noen skal ha blitt ført til en skog eller en låve. Avhøreren Auer mente det ville vært vanskelig å utføre slike ekspedisjoner, fordi at Kemi, og området rundt, var fullt av soldater som utførte militærtjeneste.²⁶⁶ Det virker likevel ikke umulig at fangene kan ha blitt fraktet til andre steder enn Valpos offisielle avhørslokaler, ettersom Auer alt innrømmet å ha brukt sin egen leilighet til slike formål. I tillegg til dette framgår det i Mäkinens rapport at fangevokteren i Kemi fengsel ikke hadde oversikt over hvor de arresterte ble ført til avhør.²⁶⁷

Historikeren Oula Silvennoinen mener at selv om tortur innen Valpo aldri var en offisielt godkjent metode var dette en praksis som ikke var helt ukjent for avdelingen.²⁶⁸ Silvennoinen fortsetter med at Valpo hadde et tvetydig forhold til vold. På den ene siden betydde bruken av vold at man muligens kunne tvinge mistenkte til å gi fra seg all den informasjonen de satt med. Det var spesielt viktig å effektivt få tak i så mye informasjon som mulig når det gjaldt det skjulte kommunistiske miljøet i Finland. Kampen mot den ulovlige kommunistiske bevegelsen var knallhard i mellomkrigstiden, og enkelte Valpo-menn skydde ikke voldelige

²⁶³ Mäkinen undersøkelse, s. 25. Kemin Poliisilaitos. Rikososasto. Poliisitutkintapöytäkirjojen konseptit 1940. Cb:8. OMA.

²⁶⁴ Kriminalkomisarie A. Kerola og avhørsmann N. Laamanens beretninger. Mäkinen undersøkelse, s.14; 19. Kemin Poliisilaitos. Rikososasto. Poliisitutkintapöytäkirjojen konseptit 1940. Cb:8. OMA.

²⁶⁵ Avhørsmann Niilo Laamanen promemoria PM, s.2. Datert 10.5.40. 1313. EK-Valpo I. KA.

²⁶⁶ Mäkinen undersøkelse, s.18. Kemin Poliisilaitos. Rikososasto. Poliisitutkintapöytäkirjojen konseptit 1940. Cb:8. OMA.

²⁶⁷ Fangevokter Aaro Saloste. Mäkinen undersøkelse, s. 23. Saloste-brødrene jobbet sammen som fangevoktere under spionsaken. Salostes bror, Paavo, ble ikke avhørt ettersom han var blitt sendt på fronten da Mäkinen utførte avhørene. Kemin Poliisilaitos. Rikososasto. Poliisitutkintapöytäkirjojen konseptit 1940. Cb:8. OMA.

²⁶⁸ Silvennoinen 2008: 64.

metoder for å nå resultater. På den andre siden gjorde bruken av vold Valpos omdømme dårligere, noe som i sin tur reduserte avdelingens funksjonelle evner.

I begynnelsen av november ble Auer flyttet bort fra etterforskningen av spionsaken som følge av hans arrestasjon. Auer var ansvarlig for avhøret som endte med kaptein Pajakkas død, og han ble innviklet i granskningen av hendelsen og rettsprosessen som fulgte. Etter at Auer ble avsatt som avhørsmann i saken, kom det flere ansatte fra andre Valpo-avdelinger til å hjelpe til med håndteringen av saken. Etter dette mener Hagelberg at avhørene forandret karakter.²⁶⁹ Flere av de avhørte våget nå å fortelle at de tidligere var blitt mishandlet, blant annet til etterforskeren Laamanen som arbeidet fast i Helsinki og ankom Kemi 4. november.²⁷⁰

De tiltalte beskyldte for det meste kun Valpo-ansatte som arbeidet fast i Kemi Valpo-avdeling for vold. Et unntak fra denne regelen er etterforskeren Frans Valoma som ble overført fra Tampere på begynnelsen av november for å assistere i spionsaken. Han skal ha slått undersersjant Tauno Arelinna og Vasili Kostin. Dette skjedde for øvrig før Sulo Auer ble fratatt sin stilling som leder for avhørene.²⁷¹

3.8 Dommene i den 2. rettsaken

Mäkinens rapport kommer ikke fram til en endelig konklusjon vedrørende hvorvidt torturanklagene var sanne eller ikke. Rapporten ble levert til Vasa Hovrätt 15. april 1940 omtrent tre måneder etter at dommen i den 1. rettsaken hadde falt, og over to måneder før avgjørelsen i den 2. rettsaken. Etter avlevering av rapporten kom det for øvrig fram at Mäkinen hadde vært selektiv med opplysningene han valgte å inkludere i sin utredning. Blant annet hadde avdelingsleder Sihvonen²⁷² i Valpo møtt motgang fra Mäkinen da han ville framlegge sine egne notater om torturpåstandene. Under avhøret skal Mäkinen ha oppfordret Sihvonen om å legge sine notater bort ettersom han bare var interessert i forske på aspekter ved torturpåstandene som lå «innenfor emnet» han hadde fått i oppdrag å undersøke.²⁷³

²⁶⁹ Hagelberg 1998: 52.

²⁷⁰ Avhørsmann Niilo Laamanen promemoria PM, s.1. Datert 10.5.40. 1313. EK-Valpo I. KA.

²⁷¹ T. Arelinna og V. Kostin, Mäkinen undersøkelse, s. 5-6. Kemin Poliisilaitos. Rikososasto. Poliisitutkintapöytäkirjojen konseptit 1940. Cb:8. OMA.

²⁷² Sihvonen har undertegnet avhørprotokoll nr. 117/39, som avdelingsleder for Valpo i Kuopio. Pva 1311, EK-Valpo I. KA. Se også Silvennoinen 2008: 306.

²⁷³ Etter at Mäkinen var ferdig med sin undersøkelse, sendte Valpo-avdelingsleder i Kemi, Risto Linna, et brev til dommer Paavo Säippä der han gjennomgikk enkelte hendelser i perioden da Mäkinen gransket torturpåstandene. Paavo Säippä var leder for Valpo 1938-1941. Brev datert 6.5.40. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

Sihvonen gikk dypere inn på torturtemaet enn Mäkinens spørsmål la opp til, og Mäkinen nektet midlertidig å notere avdelingslederens utsagn i sin rapport til tross for at Sihvonen forlangte det. Sihvonen påsto blant annet at Valpo-avdelingsleder i Oulu, Eino Pallari, hadde godt kjennskap til mishandlingen som skjedde i Kemi. Pallari tok over ledelsen for spionsakens etterforskning etter Pajakkas død.²⁷⁴ Sihvonen oppfordret Mäkinen å intervju etterforsker Laamanen som tidligere hadde blitt utelatt fra undersøkelsen. Mäkinen avhørte Laamanen og konstaterte at også han snakket «utenom emnet» og i samme stil som Sihvonen. Mäkinen skal også ha kommentert at han synes det var rart at Valpos menn gravde graver til hverandre og bidro til å svekke hele Valpo som avdeling.²⁷⁵ Hva Vasa Hovrätt anså å være sannheten i saken er ikke lett å si.

Før Mäkinen leverte rapporten til Hovrätten, uttrykte advokatfiskal Spooft under et møte i Vasa at uansett hva som kom fram i denne utredningen, så ville den ikke ha noen innvirkning på utfallet av rettsaken. Han mente denne undersøkelsen kom til å være en sak for seg selv og om tortur var blitt brukt så kom dette til å bli undersøkt som en separat sak. Det faktum at de tiltalte muligens ble tvunget til å tilstå gjorde ikke spionsaken mindre alvorlig for deres vedkommende.²⁷⁶

Det framgår i korrespondanse mellom Hovrätten og politiet at Hovrätten hadde vanskeligheter med å håndtere den store mengden forvirrende og motstridende dokumenter som var blitt produsert i Kemi. På grunn av den herskende krigstilstanden i Finland var det heller ikke lett å få vitner til den 2. rettsaken. Valpo uttrykte at det ville være vanskelig å innkalle grensevaktens personell som vitner i rettsaken, slik advokatfiskal Spooft etterspurte, ettersom de fleste trolig var plassert på Petsamo fronten. Det ble også påpekt at det ville være vanskelig å få enkelte Valpo-ansatte som vitne ettersom de var blitt sendt til fronten «et sted».²⁷⁷ Dette inkluderte også hoved-forhørslederen Sulo Auer, som ikke ble stilt som vitne under Vasa hovrätts sesjoner våren 1940.²⁷⁸

Retten avgjorde saken i juni 1940, og de tiltalte ble dømt til 2-6 år i tukthus og de fleste mistet borgertilliten i 6 år etter løslatelsen. Uula fikk den strengeste straffen med 6 år i

²⁷⁴ Hagelberg 1998: 52.

²⁷⁵ Valpo-avdelingsleder R. Linnas brev til Valpo leder Paavo Säippä. Brev datert 6.5.40. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

²⁷⁶ Rapport som omhandler Vaasa Hovrätts sesjoner dagene 18-19.3.40. Sesjonene er del av den 2. rettsaken som ender i dom 17.6.40. Rapporten inneholder notater skrevet av kontoristen Olavi Kivilinna, og er datert 27.03.40. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

²⁷⁷ Samling av korrespondanse mellom advokatfiskal Spooft i Vaasa Hovrätt og Valpo-avdelingsleder R. Linna. Samlingen har Id nr. 330. Inneholder blant annet brev nr.47 og 48 fra Spooft, og Risto Linnas besvarelse. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

²⁷⁸ Hagelberg 1998: 59.

tukthus, 10 år uten borgertillit og et erstatningskrav på 20 000 mark.²⁷⁹ Omregnet til euroverdien fra 2013 blir dette omtrent 5900 euro.²⁸⁰ De andres erstatningskrav varierte fra Feodor Amansens bot på 65 mark til Paavo Rentujeffs 8500 mark. I tillegg til dette måtte alle betale saksomkostninger. Feodor Amansen fikk lavest erstatningskrav av de dømte i saken. Han hadde i grunn tjent lite penger på spionasjevirkosomheten, men var også den eneste av de tiltalte som trakk tilbake sine påstander om tortur da Mäkinen utførte sin undersøkelse. Amansen fortalte at han ikke var blitt mishandlet, men sto likevel fast med at han var blitt truet og skremt til å tilstå.²⁸¹

Pekka Agijeff og Tauno Arelinna anket dommen til høyesterett, som ikke gjorde noen endringer i Hovrättens beslutninger.²⁸² Arelinna kjempet fortsatt for å bli løslatt i 1941 da han sendte brev til sin tidligere overordnede, oberst²⁸³ Oiva Willamo, hvor han ba Willamo om å støtte hans sak. Arelinna planla å be om benådning av selveste presidenten. I brevet forklarte han igjen at han og mange andre var blitt tvunget til å tilstå, og at de var blitt dømt på grunnlag av usanne anklager.²⁸⁴

Omtrent 6 måneder etter den 2.rettsaken signerte 16 av de andre dømte et eget klagebrev i Sukeva fengsel.²⁸⁵ Disse var tiltalte fra både den første og den andre rettssaken. I klagebrevet forklarte de dømte at de hadde blitt torturert av blant annet etterforskerne Sulo Auer, Aimo Kivipuro, Ahti Paikkala, Frans Valoma og Antti Nissinen.²⁸⁶ Disse mennene var ansvarlige for utføringen av en stor del av avhørene i Kemi under etterforskningen av spionsaken.²⁸⁷ De tiltalte klaget også på at de var blitt dømt på grunnlag av sviktende bevis. Det eneste beviset mot dem var i grunnen kun deres egne tilståelser, med andre ord det som ble skrevet ned i

²⁷⁹ Vasa Hovrätts endelige avgjørelse i den. 2. rettsaken, datert 17.6.40. Db:3 Vaasan hovioikeuden kanneviskaalin arkisto, virkasytejuttujen päätökset (1937-1944). VMA.

²⁸⁰ Beløpet omregnet ved hjelp av tabell fra den finske statistikcentralen. Tabellen kan brukes til å regne om penger fram til 2013. (Hentet: 30.1.2015). http://www.tilastokeskus.fi/til/khi/2013/khi_2013_2014-01-15_tau_001.html

²⁸¹ Feodor Amansen. Mäkinen undersøkelse, s.7. Kemin Poliisilaitos. Rikososasto. Poliisitutkintapöytäkirjojen konseptit 1940. Cb:8. OMA.

²⁸² Høyesteretts beslutning i saken ble tatt 27.9.1940. Hagelberg 1998: 61.

²⁸³ Eversti på finsk, överste på svensk.

²⁸⁴ Håndskrevet brev adressert til oberst Willamo, Rovaniemi. Arelinna forklarer at de som vitnet mot han, senere sa i retten at de hadde blitt tvunget til det, og at han slik var dømt på grunnlag av løgner. Brevet er datert 27.4.41, Riihimäki. Signert av Tauno Arelinna. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

²⁸⁵ Brev adressert til en ukjent justitieombudsmann (eduskunnan oikeusasiamies) datert 2.12.1940, sendt fra Sukeva fengsel. Brevet er signert av Jouni Haltta, Jefim Kopytoff, Elias (Ilja) Kopytoff, Matti R. Haltta, Vasili Kostin, Pjera Sliden, Kalle Heikkinen, Dianoff Dimitri, Matti Pjera Haltta, Sergei Ananin, Pekka Agijeff, Grigori Dianoff, Frans Ukkola, Ivan Amosen, Feodor Amosen, Juho Heikkinen. Pva 1312, EK-Valpo I. KA.

²⁸⁶ Brev datert 2.12.1940 sendt fra Sukeva og signert av 16 dømte i saken. Pva 1312, EK-Valpo I. KA.

²⁸⁷ Liste laget av Valpo i løpet av høsten 1939. Listen viser oversikt over de arresterte og hvilken etterforsker som utførte deres avhør. Listen er datert 30.11.39, rapport nr. 2258. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

avhørprotokollene. De dømte hevdet at avhørprotokollene alt var laget ferdig før avhørene, og kun manglet deres signatur.

Valpo forsvarte seg med at de tiltalte hadde avtalt hva de skulle si i retten. I *Merilä* skal de arresterte ha vært plassert tett nok sammen til at de kunne ha samtaler med hverandre og diskutere hva som hadde blitt sagt og hva som hadde skjedd under hver enkeltes avhør. Dette ga de arresterte muligheten til å avtale at de skulle trekke tilbake sine tilståelser og lyve om at de var blitt mishandlet.²⁸⁸ Linna mente det skal ha vært et slags gruppepress til å påstå at man hadde blitt tvunget til å tilstå.²⁸⁹ Det at de arresterte kom i tett kontakt med hverandre ble butikkmedarbeider Yrjö Nuottamäki vitne til mens han selv satt fengslet i *Merilä*. Han ble frikjent og fortalte i etterkant at det hadde vært for lett for de arresterte å ha kontakt med hverandre. Ikke bare var det plassert mange arresterte i samme rom, men man kunne også utveksle ord utenom rommene for eksempel når man vasket cellene. Enkelte av de arresterte skal ikke ha hatt kjennskap til hvorfor de var blitt arrestert og med det samme noen kom tilbake fra avhør flokket de seg rundt personen for å finne ut hva som hadde foregått. De arresterte ville vite hva som hadde blitt sagt under avhør og hvordan de var blitt behandlet. Nuottamäki hadde hørt fra noen av de andre at de var blitt torturert, men kunne ikke se tegn på vold på noen av de arresterte. Han hevdet at han selv ble behandlet veldig godt under avhør.²⁹⁰

4 Valpo i Petsamo

Like før Vinterkrigen brøt ut planla Valpo å arrestere flere mennesker som ble anset for å være sikkerhetsrisikoer for landet. Valpo skal i følge Hagelberg ha utarbeidet en liste over 3800 personer som ble sett på som potensielt farlige mot Finlands sikkerhet²⁹¹ og i oktober 1939 ble over 300 mennesker i hele landet arrestert på grunnlag av disse listene. De fleste var mennesker som tidligere hadde blitt dømt for landsforræderi, og Valpo sendte så mange 50 personer til fengslet i Oulu. De fleste ble sluppet fri allerede en uke etter arrestasjonen.²⁹²

²⁸⁸ Toivo Keskitalos rapport til Valpo, datert 14.11.39. Id. Nr. 872/39. I samme mappe finnes det også en redegjørelse av spionsaken og hvorfor det forekom så mange tilbaketrekninger av tilståelser. Redegjørelsen er skrevet av en ukjent person i Helsinki, datert 13.12.39. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

²⁸⁹ Vasili Kostin skal ha fortalt at han ble oppfordret av de andre arresterte å si at han var blitt tvunget til å tilstå. Valpo-avdelingsleder R. Linnas brev til Vaasa Hovrätt, s. 10-11. Brev dat. 10.4.1940. Brevet er et vedlegg i dokumentsamling med Id. nr. 119/819/1940. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

²⁹⁰ Valpo-etterforsker Toivo Keskitalos rapport, datert 14.11.39. Id. nr. 872/39. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

²⁹¹ Hagelberg 1998: 09.

²⁹² Sana 2003: 101.

Denne hendelsen forekom til de samme tider som man begynte å arrestere spionmistenkte i spionsaken 3.fase.

På begynnelsen av selvstendighetstiden i Finland var kampen mot kommunistisk virksomhet høyt prioritert og Valpo var nøye med å overvåke mistenksomme personer og områder, dette inkluderte også Petsamo. Valpo hadde en egen underavdeling i Petsamo fram til 1922, da den ble nedlagt. Valpo kunne overse befolkningens aktiviteter med å åpne mistenksomme brev og pakker, og avdelingen oppfordret grensevakten til å avlytte telefonsamtaler mellom Norge og Petsamo. Dette dabbet tydeligvis av i løpet av 1920-tallet.²⁹³ Valpo-nærværet i området sluttet likevel ikke fullstendig etter dette.

Valpo mente det var nødvendig å fortsette med overvåkingen i Petsamo og i årenes løp dukket det opp flere Valpo-etterforskere og Valpo-representanter i området. Valpo plasserte også en egen informant ved Petsamos grensevakt, tilsynelatende uten at kaptein Pajakka hadde kjennskap til saken. Denne informanten var feldwebel Eero Rautavesi som tjenestegjorde ved grensevakten og rapporterte til Valpo.²⁹⁴ En annen Valpo-representant i Petsamo var etterforskeren Aarne Tamelander som omtales i flere av spionsakens dokumenter. Feldwebel Siltala hadde ikke mye til overs for etterforskeren ettersom han mente Tamelander jevnlig rapporterte til Helsinki om det som foregikk i Petsamo. Under et drikkelag sommeren 1938 skal Siltala ha banket opp etterforskeren i fylla. Han skal ha vært til de grader de grader ukontrollerbar i sitt sinne at vitnene til stedet var redd feldwebelen kom til å drepe mannen. Tamelander klarte til slutt å komme seg unna Siltalas fylleraseri og dagen etter skværet de opp seg i mellom.²⁹⁵

5 Grensevakten i Petsamo

5.1 Telefonlinjemysteriet i Petsamo

Hittil i oppgaven har jeg gått gjennom de ulike fasene av spionsaken og rettsakene som fulgte arrestasjonene. Videre i oppgaven skal jeg ta et tilbakeskritt i tidslinjen i Petsamos store spionsak og se på hendelser som skjedde før spionsaken ble avsluttet i Vaasa Hovrätt. Her

²⁹³ Ali Pylkkänen i Vahtola og Onnela (red.) 1999, s. 95. Turjanmeren Maa.

²⁹⁴ Ali Pylkkänen i Vahtola og Onnela (red.) 1999, s. 97. Turjanmeren Maa.

²⁹⁵ Sjäför P. Pyhtinens avhørsprotokoll, nr. 112/1939, s. 2-4. Lapin vakoilujutun 1939-1940 asiapaperit. Maanpuolustuskorkeakoulun sotatieteen laitoksen asiakirjoja, T 28072/ 1-14 Petsamon vakoilujuttu.

skal jeg se nærmere på hendelser i Petsamo som videreførte den allerede eksisterende spionmistanken i området, og jeg forsøker å sette lys på hva som foregikk i Petsamo. Ettersom jeg har mest arkivmateriale om den 3.fasen av spionsaken, som også er den mest omstridte og mest omfattende delen, vil jeg gå gjennom hendelser som for det meste er relatert til året 1939. Hendelsene vil til dels overlappe med tidligere faser i spionsaken.

Etter spionhendelsene i 1938 der blant annet Uula Vesterelve ble dømt for spionasje var flere petsamobeboere mer vaksomme overfor spionasje og mistenkelig aktivitet i området. En hendelse som vakte oppsikt i grensevakten var telefonlinjemysteriet som aldri ble fullstendig løst. Telefonlinje-mysteriet startet i april 1939 da lederen for grensevaktstasjonen i Maattivuono oppdaget at en telefonlinje mellom Russland og Finland som tidligere var blitt kuttet, var koblet opp igjen.²⁹⁶

Telefonlinjen strakk seg fra finsk side av grensen over til Sovjetunionen, og var brukt som internasjonal telegraflinje før den ble kuttet. Linjen ble kuttet på to punkter av finlenderne etter at telegrafoperatøren i Petsamo fikk beskjed fra russerne at de ikke lenger hadde behov for linjen.²⁹⁷ Telefonlinjen var blitt koblet opp ulovlig i det skjulte, og sersjant Rautavesi som var leder for vaktstasjonen, beordret raskt at linjen skulle kuttes på nytt. Rautavesi forsøkte så å finne en forklaring på saken, og var svært engasjert i å avsløre gjerningsmannen bak oppkoblingen av linjen. Sersjanten sendte en rapport om saken til grensevaktens leder kaptein Pajakka, men en offisiell etterforskning av saken ble aldri foretatt på grunn av manglende engasjement fra ledelsen. Det at telefonlinjen var koblet opp muliggjorde tyvlyttingen av finske samtaler fra russisk side. Dette mente i alle fall sersjant Eero Rautavesi.²⁹⁸

Telefonlinje-saken utspilte seg i begynnelsen av april 1939, men en grundig undersøkelse av hendelsen ble ikke foretatt før over et halvt år senere. Saken ble grundig etterforsket først etter at kaptein Pajakka selv var blitt pågrepet mistenkt for spionasjevirksomhet på begynnelsen av november 1939. Sersjant Rautavesi uttrykte i april ingen mistanker om at Pajakka skal ha vært spion. Han var likevel ikke fornøyd med grensevaktens leder og uttrykte

²⁹⁶ Rautavesi oppdaget oppkoblingen av telefonlinjen i forbindelse med et annet oppdrag. Vaktstasjonen var blitt tildelt en felttelefon som skulle brukes til å sjekke om telefonlinjen fra det nedkuttete punktet i Finland fortsatte hel over til russisk side, og om linjen var koblet til russiske kabler. Sersjanten forklarte ikke nærmere hvorfor kablene skulle sjekkes, men det kan tenkes at oppdragets mål var å undersøke om det var mulig lytte til russiske samtaler fra finsk side. Rapport sendt av Rautavesi til kaptein Pajakka etter å ha undersøkt telefonlinjen. Rapporten er datert 29.04.39, Id. No. 69/39. Denne rapporten finnes kopiert avhørsprotokollen nr. 106/39, s.4. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

²⁹⁷ E. Rautavesi avhørsprotokoll nr. 106/39. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

²⁹⁸ Dette kommer fram i en redegjørelse av etterforskeren Toivo Kesitalo. Han reiste til Petsamo for å undersøke saken og avhørte blant annet Eero Rautavesi. Rapporten er datert 26.06.39, Rovaniemi. Rapporten har Id nr. 578/39. sal.24. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

irritasjon over kapteinen. Sersjanten hadde ingen store forventinger til at kaptein Pajakka kom til å engasjere seg i telefonlinje-saken og mens Rautavesi var vaksjef i Maattivuono opplevde han stadig irritasjon over Pajakkas manglende engasjement i viktige saker.²⁹⁹

Etter å ha oppdaget at linjen var koblet opp igjen like ved den finsk-russiske grensen dro Rautavesi for å undersøke et annet punkt av linjen som var blitt kuttet i nærheten av bygden Maattivuono – faktisk bare halvannen kilometer unna. Denne strekningen var tidligere blitt kuttet på ordre fra kaptein Pajakka. Strekningen ble sjeldent patruljert ettersom russerne hadde god oversikt over området. Dette var også grunnen til at Rautavesi ventet til det ble mørkt før han dro for å sjekke telefonlinjen. Da han kom fram kunne han konstatere at linjen var blitt festet på nytt her også, og sersjant Rautavesi ga ordre om å få kuttet linjen i løpet av natten.

I følge en øyevitneberetning skal linjen ha vært observert kuttet så sent som året før, den 24. november 1938. Dermed må linjen ha blitt koblet opp igjen mellom november 1938 og april 1939. Telefonlinjen hadde trolig vært koblet sammen en stund ettersom det så ut til å være rust på den. Etter sine oppdagelser sendte Rautavesi en rapport om saken til kaptein Pajakka hvor han redegjorde for sine mistanker om at telefonlinjen muligens var blitt koblet sammen for å kunne bli brukt til å lytte på finske telefonsamtaler. Rautavesi fikk for øvrig ikke noe svar fra Pajakka, og først etter noen uker tok kapteinen saken opp under en telefonsamtale. Da spurte Pajakka kort om linjen var kuttet noe Rautavesi bekreftet.³⁰⁰

Rautavesi hadde på dette tidspunktet allerede blitt kjent med Pajakkas inaktivitet i grensevaktens saker³⁰¹, og tok på slutten av april kontakt med feldwebel Hugo Henrikson via telefon. Rautavesi fant en alliert i feldwebel Henrikson som kom til Maattivuono for å se på saken i begynnelsen av mai. Begge var forente i sin frustrasjon mot Pajakka, som de mente ikke gjorde nok i en så alvorlig sak som denne. Sersjant Rautavesi forklarte at han mistenkte den tidligere sjefen for vaktstasjonen, Toivo Sorjolahti, for å stå bak denne koblingen.³⁰²

Sorjolahti hadde fått opplæring som soldattelegrafist, og etter nærmere undersøkelse fant

²⁹⁹ Rautavesi fungerte som leder for denne vaktstasjonen i Maattivuono-området fram til 12. juni 1939, da han ble innkalt til repetisjonsøvelse i militæret. Avhørsprotokollen til grensevaktssoldatene sersjant Eero Rautavesi, menig Väinö Törölä, feldwebel Hugo Henrikson, løytnant Matti Tiitola og feldwebel Eino Sydänlammi. S. 2. Rautavesi ble avhørt i Petsamo 24. 11.39. Avhørsprotokoll nr. 106/39. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

³⁰⁰ Rapporten Rautavesi sendte til kaptein Pajakka er datert 29.04.39, Id. nr. 69/39. Denne rapporten finnes kopiert avhørsprotokollen nr. 106/39. Avhørene utført av etterforskeren T. Keskitalo i Petsamo. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

³⁰¹ Dette kommer fram i en rapport Rautavesi sendte om saken til Valpo, der han klaget på at man ofte måtte forbigå Pajakkas autoritet om man ville få saker gjort i Petsamo. Kopi av rapport med sendt til Valpo 29.4.39. Id nr. 419/39. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

³⁰² E. Rautavesi avhør, avhørene holdt i Petsamo 24. og 25. november 1939. Avhørsprotokoll nr. 106/39. Pva 1313, EK-Valpo I. KA

mennene ut at ny-koblingen på finsk side var blitt gjort med samme type jerntråd som fantes på grensevaktposten i Maattivuono.

Feldwebel Henrikson videreførte teorien til kaptein Pajakka under et møte ved kaserne i Petsamo. Feldwebel Henrikson skal ha foreslått til kaptein Pajakka at menig Sorjolahti burde flyttes bort fra vaktstasjonen i Maattivuono ettersom grensevaktpersonale så ut til å mistenke han, som i sin tur skapte bitterhet blant mennene.³⁰³ Henrikson presiserte også at det på dette tidspunktet virkelig var nødvendig å starte en etterforskning av telefonlinjesaken, og han insisterte på å få et svar på hvem som sto bak gjerningen, eller hvem som eventuelt hadde gitt ordre om å få utført handlingen. På dette tidspunktet skal Pajakka ha blitt rød av sinne og sagt til feldwebel Henrikson at han selv sto bak koblingen av telefonlinjen, eller gitt ordre om å få den koblet. Vitneutsagnene på dette punktet er noe ulike i avhørsprotokollene.³⁰⁴ Pajakka skal ha sagt at dette var en sak man ikke skulle gå rundt å snakke så mye om, ettersom det var opp til han om telefonlinjen var kuttet eller koblet. Telefonlinje-saken ble uten Pajakkas initiativ ikke etterforsket, og feldwebel Sydänlammi som var vitne til hendelsen, forklarte at det etter raseriutbruddet til kapteinen var få som turte å snakke om saken i hans nærvær.³⁰⁵

Det gikk flere rykter om menig Sorjolahtis upålitelige karakter, noe som ble forsterket av at hans kone skal ha hatt to brødre på russisk side av grensen.³⁰⁶ Til tross for at de fleste mistenkte menig Sorjolahti for å være gjerningsmannen bak oppkoblingen av telefonlinjen hadde Pajakka trolig personlige grunner til å ikke flytte Sorjolahti bort i fra grensevaktstasjonen i Maattivuono. Flere av grensevaktmennene følte i grunn at Sorjolahti fikk spesialbehandling av kaptein Pajakka, og feldwebel Henrikson påpekte at disse to mennene virket å være gode venner. Kaptein Pajakka besøkte ofte Sorjolahti i hans bolig da han var innom Maattivuono.³⁰⁷ Feldwebel Siltala var også en god venn av Sorjolahti, og de fleste skal ha undret seg over dette vennskapet fram til det viste seg at det trolig var

³⁰³ Eino Sydänlammi avhør den 25.11.1939, s.11. Avhørsprotokoll nr. 106/39. Pva 1313, EK-Valpo I. KA

³⁰⁴ H. Henrikson og E. Sydänlammi husker Pajakkas utsagn noe ulikt. Avhørsprotokollen til grensevaktssoldatene E. Rautavesi, menig V. Törölä, H. Henrikson, M. Tiitola og E. Sydänlammi. Avhørene ble holdt i Petsamo 24. og 25. november 1939. Avhørsprotokoll nr. 106/39. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

³⁰⁵ E. Sydänlammi avhør i Petsamo den 25.11.39. 1313, avhørsprotokoll nr. 106/39. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

³⁰⁶ Kopi av rapport Rautavesi sendte Valpo 29.11.39. Rapporten har ID n:o 419/39. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

³⁰⁷ E. Rautavesi, V. Törölä, H. Henrikson, M. Tiitola og E. Sydänlammi. Avhørene ble holdt i Petsamo 24. og 25. november 1939. Avhørsprotokoll nr. 106/39. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

Sorjolahtis kone Pajakka og Siltala var mest interessert i.³⁰⁸ Flere av grensevaktens menn bekreftet at Pajakka og Siltala skal ha hatt et forhold til henne.³⁰⁹

Telefonlinje-saken ble aldri oppklart, og mens Pajakka var leder for grensevaktkompaniet i Petsamo fant man heller ikke ut hva saken egentlig dreide seg om. Sersjant Rautavesi forsøkte å få fart på granskningen av saken ved å forbigå Pajakkas autoritet og kontaktet Valpo i Kemi. På slutten av april da Rautavesi sendte sin første rapport om saken til kaptein Pajakka, sendte han også en rapport til Valpo-etterforskeren Toivo Keskitalo.³¹⁰ Etterforsker Keskitalo reiste til Petsamo for å undersøke saken i juni.³¹¹

Keskitalo virket i sin redegjørelse av saken ikke like sikker som sersjant Rautavesi og feldwebel Henrikson om at det var Sorjolahti som var gjerningsmannen bak telefonlinje-koblingen. Han konstaterte i en rapport, at selv om den typen jertråd som ble brukt til telefonlinjen fantes på vaktstasjonen i Maattivuono, var dette ikke det eneste stedet det var mulig å få tak i samme typen tråd på.³¹² Sakens etterforskning ble fra Valpos side henlagt på dette tidspunktet. Telefonlinjesaken ble ført til toppen av Valpos ledelse, men det ble ansett som mer fornuftig å dysse ned saken enn å finne ut noe konkret om hvem som var ansvarlig for oppkoblingen.³¹³

Telefonlinje-saken ble ikke bare omtalt i Petsamo, men kom også fram i de allerede pågående avhørene i Kemi. Under avhøret til Kalle Heikkinen fra den 1. rettsaken, skal han ha fortalt en god del om telefonlinjen til avhørsmannen Sulo Auer. Auer klarte å samle sammen en «tung» teori om saken, men dette ble fjernet fra Heikkinens avhørsprotokoll ettersom Valpos ledelse anså telefonlinje-saken for å være for drøy til å kunne bringes til retten. Forholdet mellom Valpo og grensevakten hadde allerede blitt dårligere etter Vesterelvelsaken, som hadde brakt fram dårlige sider ved grensevakten i Petsamo.³¹⁴

³⁰⁸ V. Törölä avhørt av Valpo-etterforsker T. Keskitalo i Petsamo den 25.11.39. Töröläs beretning skrevet ned i en rapport datert 27.11.39, Petsamo. Rapporten har Id nr. 928/39, signert av Keskitalo. Pva 1313, EK-Valpo I. KA

³⁰⁹ Rapport skrevet av T. Keskitalo, 23.11.39 i Petsamo. Menig Atte Felin forteller om Pajakkas, Siltalas og Sorjolahtis forhold. Rapport Id nr. 911/39. Pva 1313, EK-Valpo I. KA

³¹⁰ Kopi av rapport som Rautavesi sendte Pajakka den 29.4.39 i avhørsprotokoll nr. 106/39. Rapport Rautavesi sendte Valpo 29.4.39. Rapporten har Id n:o 419/39. Begge i mappe Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

³¹¹ ³¹¹ E. Rautavesi, V. Törölä, H. Henrikson, M. Tiitola og E. Sydänlammi. Avhørene ble holdt i Petsamo 24. og 25. november 1939. Avhørsprotokoll nr. 106/39. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

³¹² Toivo Keskitalos redegjørelse for sin reise til Petsamo. Rapporten er datert 26.06.39, Rovaniemi. Pva 1313, EK-Valpo I. KA

³¹³ Hagelberg 1998: 19, note 23.

³¹⁴ Valpo-avdelingsleder R. Linnas brev til Valpo-nestleder Ville Pankko. Datert 15.11.39, Kemi. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

Hagelberg mener saken ikke ble gransket av Valpo for at avdelingen anså at den lå under generalstabens (yleisesikunta, YE) ansvarsområde. Det hadde i lengre tid eksistert et skisma mellom Valpo og generalstaben³¹⁵ og Hagelberg mener Valpo trolig ikke ville anstrenge statspolitiets og generalstabens allerede anstrengte forhold ved å blande seg inn i saker som ikke angikk avdelingen. Hagelberg påpeker også at på dette tidspunktet var det utenkelig at en grensevaktansatt skal ha hatt tilknytninger til spionasje, og at videre undersøkelse om saken bare hadde forårsaket uroligheter i lokalbefolkningen. Man ønsket heller ikke skape mistanke mot et grensevaktkompani under denne anspente tiden med Sovjetunionen.³¹⁶

Selv om saken aldri ble fullstendig oppklart, ble telefonlinjemysteriet ført i retten. Sersjant Eero Rautavesi ble innkalt som vitne, men av ukjente årsaker ble historien markert feil i Vaasa Hovrätts rettsprotokoller.³¹⁷ I Hovrätten ble telefonlinje-saken framstilt som om det var snakk om en ulovlig nedkutting av linjen – og ikke en ulovlig oppkobling. I hovrättens framstilling av saken opererte man også med feil telefonlinje. Hovrätten omtalte telefonlinjen som gikk mellom bygdene Vaitolahti (Vaida-Guba) og Parkkina, mens det i virkeligheten handlet om telefonlinjen som strakte seg mellom Maattivuono og Russland.³¹⁸

5.2 Grensevakten

Ettersom grensevakten i Petsamo spilte en stor rolle i spionhendelsene i området, kommer jeg videre i oppgaven til å se på kompaniets tidlige historie og omdømme. Grensevaktens personell ble beskyldt for å ha vært delaktige i spionasjen i området, og spesielt mot kaptein Pajakka ble det stilt tunge anklager. Kaptein Pajakka og feldwebel Siltala ble sett på som de to hovedmistenkte i grensevakten, og dermed vil jeg presentere disse to sentrale skikkelsene i større detalj.

Etter innlemmelsen av Petsamo ble den finske grensevakten fort etablert i område og grensevaktstyrken var i starten stor. De store styrkene skyldtes i følge Kuusikko at det ble ansett som nødvendig å «okkupere» området.³¹⁹ I 1921 var grensevaktens kapasitet på rundt

³¹⁵ Matti Lackman i Simola og Salovaara (red.) 1994, s. 31. Turvallisuuspoliisi 75 vuotta.

³¹⁶ Hagelberg 1998: 19.

³¹⁷ Brev skrevet av Valpo-avdelingsleder R. Linna til advokatfiskal Eimert Spoo fra Vaasa Hovrätt. Brevet er datert 30.05.40. Id. Nr. 631/30.5.40 og inneholder 3 vedlegg. Pva 1312, EK-Valpo I. KA

³¹⁸ Rapport skrevet av R. Linna som svar på advokatfiskal Spoofo forespørsel om redegjørelse av telefonlinje-episoden i Petsamo. Linna beskriver linjen som telefonlinjen mellom Vaitolahti og Kirkonkylä. Rapporten er datert 23.05.40, og er en del av et hefte der alle brev relatert til denne korrespondansen er samlet sammen som vedlegg 1-3. Hftet er datert 30.05.40. Id. Nr. 631/30.5.40. Pva 1312, EK-Valpo I. KA

³¹⁹ Kuusikko 1996: 124.

300 menn, men antallet grensevaktpersonell ble redusert med årene. I 1934 utgjorde grensevakten kun 88 tjenestegjørende, spredt tynt rundt i området. Dette tallet inkluderte offiser, underoffiser, mannskap og deres familier.³²⁰

Ali Pylkkänen forklarer at grensevakten i starten hadde en rekke oppgaver å utføre i området som ikke var direkte relatert til grenseovervåkning.³²¹ De fikk blant annet ansvar for å opprettholde telefonlinjene i området, postvirksomhet og transportering av personer og varer. De første årene etter innlemmelsen av Petsamo, fungerte grensevakten også som en politistyrke i området.³²² I tillegg til dette hadde de ansvar for tollbehandlingen av varer som ble ført fra Norge via Petsamo og videre gjennom Finland.³²³ Etter hvert begynte deres oppgaver å konsentreres mer på selve patruljeringen av grensen mot Russland.

Grensevakten i Petsamo fikk tidlig et frynset rykte etter en tollbehandlingsskandale i området. Grensevakten havnet i trøbbel etter at matvarer og fôr ble smuglet fra Svanvik i Norge gjennom Petsamo og til andre deler av Finland. Det var det norske trevareselskapet «Almänna Trävaru A/B i Finland» (ATIF) som transporterte varene gjennom Petsamo, og videre inn i Finland, uten å deklarene varene i tollene først. Grensevakten tok ikke selv initiativet til å sjekke varene som ble fraktet over deres område, og ble beskyldt for forsømmelse av sine plikter. Blant annet som følger av denne episoden ble tiltroen til grensevaktens arbeidsegenskaper og kompetanse svekket hos de finske myndighetene.

Episoden satt fart i sammenslåingsplanene mellom Lapplands- og Petsamos grensevakter som skjedde i 1925. Den nye sjefen for grensevakten ble daværende jegermajor (jääkärimajuri) Oiva Willamo. Petsamo fikk nå et eget grensevaktkompani som lå under Lapplands grensevakt, med hovedkontor i Rovaniemi. Willamo var en nær venn av kaptein Pajakka som senere fikk stillingen som leder for 4.kompani i Petsamo.

5.3 Fest og fyll under kaptein Pajakkas ledelse

Jalmari Bernhard Josefinpoika Pajakka ble født 19.4.1891 i Kasniemi bygd i Padasjoki. Han var gift med Laura Pekuri og var far til tre barn. I løpet av 1916-1918 tjenestegjorde han i den finske jegerbataljonen nr.27 i Tyskland. Pajakka ble leder av grensevaktkompaniet i Petsamo i

³²⁰ Kuusikko 1996: 125.

³²¹ Ali Pylkkänen i Vahtola og Onnela (red.) 1999, s. 85. Turjanmeren Maa.

³²² Kuusikko 1996: 125.

³²³ Ali Pylkkänen i Vahtola og Onnela (red.) 1999, s. 91. Turjanmeren Maa.

1935.³²⁴ I Petsamo ble Pajakka sett på som en kunstnerisk sjel; Han var blant annet opptatt av teater, siterte dikt og han skal ha vært en dyktig tegner.³²⁵ Han var også ansvarlig for reisingen av et minnemonument for Petsamos innlemmelse til Finland.³²⁶

Jalmari Pajakka, eller Jalmari Id som han opprinnelig het, byttet navn etter en uheldig episode i sin militære karriere. I sin ungdom var han involvert i kampen mot Fläskrevolten, som var et lite kommunistisk opprør i 1922 ledet av en «rød» offiser kalt Jahveti Moilanen.³²⁷ Moilanen kom fra Sovjetunionen med 13 menn for å lede et opprør i Salla- og Savukoski-området i nordøst-Finland.³²⁸ Etter å ha krysset grensen ved Salla samlet Moilanens væpnede styrke av flere arbeidere i et skogsområde i Savukoski. Der sto han på en kasse med flesk og talte sin sak for 500-600 arbeidere - derav navnet Fläskrevolten. Moilanen hevdet at det hadde skjedd en «rød» revolusjon i hele Finland. Han klarte å verve flere arbeidere til sin styrke. Den forsterkede styrken ble delt opp i fire kompanier, med 60 mann i hvert kompani. På sin ferd inn i landet ranet styrken flere arbeidsplasser. I Salla og i Savukoski klarte Moilanens styrker å beseire og fange grensevaktssoldater, noe som også ble skjebnen til Jalmari Pajakka.³²⁹

Pajakka tjenestegjorde på dette tidspunktet som leder for et kompani i Salla. Daværende løytnant Pajakkas kommando ble overrumplet mens de sov, og var ubevæpnet da de ble omringet av Moilanens styrker. Moilanen klarte å overbevise Pajakka til å tro at «røde» styrker hadde tatt over hele Lappland.³³⁰ Pajakka ble gitt et ultimatum om å overgi seg, noe han og hans kompani gjorde uten kamp. I ettertid ble det stilt spørsmål ved Pajakkas handlinger under Fläskrevolten. Hagelberg mener det er mulig Pajakka virkelig trodde på Moilanens bløff – men det er også mulig at det var avtalt spill med den «røde» offiseren.³³¹ Etter overgivelsen ble det inngått en avtale mellom Pajakka og Moilanen der Pajakka lovet å gi Moilanen og hans menn 12 timers forsprang til grensen før finske styrker opptok forfølgelsen. Pajakka forklarte senere at han ikke hadde noe valg, noe som ble støttet av feldwebelen.

³²⁴ J. Pajakka avhørsprotokoll, nr. 615/39, s.1. Pva 1311, EK-Valpo I. KA

³²⁵ Rapport Id nr. 933/39. Överkonstabel L. Uurasmaa beretning. Rapport dat.1.12.39, signert av Valpo-etterforsker T. Keskitalo. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

³²⁶ Uola 2010: 258-259.

³²⁷ På finsk: läskikapina.

³²⁸ Salla og Savukoski er to kommuner i Nordøst- Finland.

³²⁹ Uola 2010: 134.

³³⁰ Uola 2010: 134.

³³¹ Hagelberg 1998: 32.

Etter fläskrevolten fikk Pajakka et frynset rykte. Etter hendelsen ble han stilt for retten, tiltalt for å ha forsømt sine plikter i den finske hæren.³³² Det spredte seg senere rykter om at Pajakka hadde kontakter på den andre siden av grensen og at han tok i mot bestiktelser for å ikke gripe inn i grensetrafikken i Salla-området.³³³ Han ble funnet skyldig i tjenesteforsømmelse og dømt til 15 dagers arrest i 1922. Pajakka ble også flyttet fra kompaniet i Salla og «forvist» til Kainuu³³⁴ grensevakt hvor han tjenestegjorde som leder for grensevakten i Kuhmo. Pajakkas tidligere stilling i Salla ble overtatt av jegerløytnant Valdemar Salmelo.

Uola mener dommen var forholdsvis mild, og at Pajakkas «eksil» til Kainuu ikke varte lenge.³³⁵ Pajakkas nære vennskap til oberst Oiva Willamo hadde sine fordeler ettersom Willamo i 1929 flyttet Pajakka tilbake til Lapplands grensevakt i Rovaniemi. Pajakka var i følge Hagelberg en trivelig selskapsmann og ved hjelp av et sterkt nettverk til høyerestående menn holdt han sin stilling innenfor hæren til tross for Fläskrevolt-episoden. Pajakka var også på et tidspunkt medlem i en finsk-russisk grensekomite. I 1926 ble han forfremmet til kaptein og omtrent ni år senere ble Pajakka stasjonert i Petsamo grensevaktkompani - dette mye takket være støtten fra oberst Willamo.³³⁶ Pajakka overtok stillingen etter jegerkaptein Valdemar Salmelo, som etter Petsamos store spionsak igjen ble satt inn som Pajakkas etterfølger.

Feldwebel Martti Siltala, som var den andre hovedmistenkte i spionsaken, sluttet seg frivillig til de «hvite» i 1918. Han tjenestegjorde i Sysmä bataljon og oppnådde i denne perioden en forfremmelse til sersjant. Året 1922 meldte Siltala seg inn i Lapplands grensevakt, og ble i 1927 forfremmet til feldwebel. I 1931 flyttet han og familien til Petsamo hvor han tok over stillingen som feldwebel med ansvar for økonomi (talousvääpeli). I Petsamo fikk Siltala ansvar for flere sivile oppgaver. Han skal blant annet ha deltatt i ledelsen av landhandel-butikken i Petsamo (Petsamon osuuskauppa), arbeidet som økonom i soldathemsforeningen³³⁷ og fungert som sekretær og kåsør for reinbeitedistriktet i Petsamo.³³⁸ Sammen med kaptein Pajakka kjøpte de opp rein som tidligere var eid av grensevakten og

³³² Uola 2010: 140.

³³³ Hagelberg 1998: 32; Uola 2010: 141.

³³⁴ På norsk: Karjaland.

³³⁵ Uola 2010: 140.

³³⁶ Hagelberg 1998: 32.

³³⁷ Soldathem er en mannskapsmesse og velferdshus drevet av frivillige i samarbeid med hæren der soldater kan tilbringe sin fritid. Det er en forening som ser etter behovene til de vernepliktige og kan tilby mat, fritidsaktiviteter osv. På finsk: sotilaskotiyhdistys.

³³⁸ Hagelberg 1998: 31.

vinteren 1938 eide de ca. 16 rein.³³⁹ På denne måten hadde han også kontakt med reinbeitedistriktets leder Matti P. Haltta og nestleder Uula Haltta, som ble anklaget og dømt for spionasje.

Feldwebel Siltala var flink med økonomi, og han skal ha hatt en årslønn på rundt 50.000 mark. På 1930-tallet hadde han kun 30.000 mark i gjeld.³⁴⁰ I 1934 bygde Siltala et hus med en låve til seg selv og familien i Petsamo. Huset var stort nok til å romme hans familie med fem barn. Huset hadde også plass til leieboere, og på et tidspunkt skal det ha bodd så mange som fem underoffiserer under Siltalas tak.³⁴¹ Underoffiserene Arelinna, Kerkelä, Kiiveri og Vanhanen skal alle i en periode ha bodd hos Siltala samtidig.³⁴² Flere av disse ble sammen med Siltala senere arrestert for spionasje. Privat var Siltala-familiens liv preget av at feldwebelen ofte tok til flasken.

Siltala ble beskrevet som en person som så veldig hyggelig ut, men som egentlig var slø, løgnaktig og utspekulert.³⁴³ Da Pajakka fikk sin stilling som leder for grensevakten i 1935 omgikk disse to hverandre ofte i drikkelag. Pajakka og Siltala drakk sammen i store mengder, og flere av underoffiserene deltok i festlighetene. Ida Siltala, feldwebelens kone, mente disiplinen hadde vært strengere under jegerkaptein Salmelos ledelse. Hun fortalte at langvarige drikkelag ble langt mer vanlig etter Pajakkas ankomst til Petsamo, og at slike festligheter etter hvert ble en konstant del av livet til grensevakten.³⁴⁴ På et tidspunkt skal hun ha spurt sin ektemann hvordan det var mulig å drikke i slike mengder på jobb. Martti Siltala skal ha svart at Pajakka hadde gode venner i høytstående stillinger.³⁴⁵

Feldwebel Sydänlammi som tjenestegjorde under Pajakkas ledelse, fortalte at Pajakka sjelden utførte disiplinære straffer for brudd på reglene hos grensevaktens menn. Det hendte derimot at de som tystet om brudd på reglene, der i blant fyll på jobb, ble straffet av Pajakka. Om en underoffiser rapporterte om noen som kom sent på vakt, eller om andres drikking skal Pajakka ha nedverdiget personen i alles påhør. Sydänlammi fikk selv gjennomgå dette da han meldte i fra om fyll. Mennene det gjaldt slapp straff og Sydänlammi følte seg krenket. Etter

³³⁹ Martti Siltala avhørsprotokoll, nr. 587/39, s. 2. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

³⁴⁰ Hagelberg 1998: 31.

³⁴¹ Hagelberg 1998: 31.

³⁴² Ida Siltala avhørsprotokoll dater 18.11.30, Kemi, s. 4. Protokollen er signert av Valpo-avdelingsleder Risto Linna, som utførte avhøret. Protokollen har Id nr. 2134. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

³⁴³ E. Sydänlammi i rapport skrevet av Valpo-etterforsker Toivo Keskitalo. Rapport Id. Nr. 927/1939. Datert 27.11.39, Petsamo og signert av Toivo Keskitalo. Pva 1313, EK-Valpo I. KA. Og Sjøfører P. Pyhtinen, avhørsprotokoll, nr. 112/1939. Lapin vakoilujutun 1939-1940 asiapaperit. Maanpuolustuskorkeakoulun sotatieteen laitoksen asiakirjoja, T 28072/ 1-14 Petsamon vakoilujuttu.

³⁴⁴ I. Siltala avhørsprotokoll dater 18.11.30, Kemi, s.1. Protokollen har Id nr. 2134. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

³⁴⁵ I. Siltala avhørsprotokoll dater 18.11.30, Kemi, s.1. Protokollen har Id nr. 2134. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

hendelsen tok han ikke lenger initiativ til å rapportere om slike saker, og nøyde seg med avstraffelser som han selv hadde å ilegge som feldwebel.³⁴⁶

Kapteinens måte å drive grensevakten på var ikke akseptert av alle. I følge feldwebel Sydänlammi skal grensevaktens underoffiserer ha vært splittet i to leirer: De som var *med* kaptein Pajakka, og de som var *mot* han. Feldwebel Sydänlammi, feldwebel Henrikson og sersjant Rautavesi var blant de som sto i opposisjon mot Pajakka.³⁴⁷ Sersjant Elias Honkaniemi påpekte at han heller ikke hørte til denne gjengen ettersom han sjeldent drakk.³⁴⁸ Han forklarte at de som hørte til Pajakkas følge var blant annet sersjant Laakso, sersjant Vanhanen, K. Kerkelä, undersersjant³⁴⁹ Arelinna, Kiiveri, korporal Saarelainen og Palo. Pajakka hadde i fylla en tendens til å skjelle ut sine underoffiserer – alle bortsett fra dem som var hans spesielle yndlinger. Dette vekket sjalusi og mistro blant mennene. Pajakka og hans offiserkrets skal i løpet av de siste årene ha begynt å få et veldig nært forhold. Siltala skal ha kommet hjem en kveld etter festing og fortalt sin kone at han og Pajakka hadde bestemt seg for å kalle hverandre brødre.³⁵⁰

Feldwebel Sydänlammi mente at Siltala hadde et overtak på Pajakka helt fra starten av. Han kunne ikke forklare hva dette skyldtes, men hevdet at Siltala ble ansett å være «den virkelige sjefen» for grensevakten.³⁵¹ Det er ikke godt å si om hans påstander stemmer, men det virker til tider å ha vært en konflikt mellom Pajakka og Siltala. Dette fremgår blant annet av fortellingene til Petter Pyhtinen som arbeidet som sjåfør i Petsamo.

Han var vitne til flere urovekkende hendelser mens han arbeidet for mennene. I følge han kunne Siltala bli voldelig i fylla, og han kunne slå hvem som helst uten noen virkelig grunn. Høsten 1939 skal Siltala og Pajakka igjen ha møttes til et flere dagers drikkelag. Sjåfør Pyhtinen og telegrafist Unto Laakso var til stede under festlighetene som ble holdt i Siltalas hjem. Festen startet ampert siden Siltala alt fra begynnelsen var såret og personlig krenket av noe Pajakka tidligere hadde sagt.³⁵² Feldwebelen forklarte aldri nærmere hva saken dreide seg

³⁴⁶ E. Sydänlammi i rapport med Id. N:o 927/1939. Datert 27.11.39, Petsamo og signert av Toivo Keskitalo. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

³⁴⁷ E. Sydänlammi i rapport skrevet av Valpo-etterforsker Toivo Keskitalo. Rapport har Id. N:o 927/1939, s. 1. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

³⁴⁸ Elias Honkaniemi avhørsprotokoll. nr. 119/39. Datert 7.11.39, Kemi. Pva 1310, EK-Valpo I. KA.

³⁴⁹ Graden *alikersantti* er den laveste underoffisersgraden i det finske militæret. På svensk: undersergeant.

³⁵⁰ I. Siltala avhørsprotokoll Id nr. 2134, s. 4. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

³⁵¹ Rapport skrevet av Valpo-etterforsker T. Keskitalo. Rapport har Id. nr. 927/1939, s.1. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

³⁵² Det framkommer ikke i dokumentene hva Siltala var såret over, men høsten 1939 skal Pajakka ha kritisert Siltala for at feldwebelen ikke hadde gjort jobben sin som finans-feldwebel bra nok, noe Siltala skal ha blitt rasende for. Om dette var grunnen til Siltalas bitterhet kan likevel ikke fastlås med sikkerhet. Feldwebel Sydänlammi beretning. Rapport Id. nr. 927/1939, s.2. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

om, men han skal likevel ha brukt hele kvelden på å prøve å gjøre Pajakka sint, og yppet til krangel.³⁵³

Ettersom denne typen oppførsel betydde trøbbel, lot både telegrafist Laakso og sjåfør Pyhtinen være å drikke alkohol. De nøyde seg med å late som de drakk, men ble avslørt av Siltala som ble rasende. På et tidspunkt skal Siltala ha beordret sjåfør Pyhtinen til å gi sin sengeplass til Pajakka slik at kapteinen kunne legge seg. Dette tilbudet avviste Pajakka, og svarte at han fortsatt var herre over seg selv, deretter forlot kapteinen huset. Siltala fulgte etter Pajakka med et våpen han hadde hentet fra et annet rom. Han skal ha sjekket pistolen og sett at den var uten patroner før han dro etter Pajakka.

Både Pyhtinen og Laakso fulgte etter for å tyvlytte på deres samtale. De kunne høre Siltala kritisere dem, og komme med trusler om å dra tilbake for å skyte dem. Pajakka roet Siltala ned, og forklarte feldwebelen at han burde la være ettersom sjåføren og telegrafisten var gode menn, og at han trolig selv var full. Like etter dette skilte de lag. Både Pyhtinen og Laakso ble ekstremt såret av Siltalas kommentar, og konfronterte feldwebelen dagen etter. Siltala forklarte at han ikke mente noe av det han sa, og at hans innskytelse egentlig hadde vært å skyte Pajakka fordi kapteinen hadde såret han.

Ida Siltala fortalte at hun ofte hørte mannen true med å skyte Pajakka, uten at han noen gang forklarte hvorfor.³⁵⁴ Martti Siltala skal ofte ha kommet hjem ulykkelig etter å ha vært ute på drikkelag. Ved slike anledninger klaget han høyt over sin skjebne og truet med å skyte seg selv. Ida Siltala spurte mannen sin om økonomi var årsaken til at han var ulykkelig, noe han skal ha avvist.

6 Alkohol og molotovcocktailer i Petsamo

6.1 Alkohol i de sosiale kretsene i Petsamo

Fest og fyll gikk utover grensevaktens disiplin og funksjonalitet, men det var ikke bare innen grensevakten alkoholen fløt. Det var en utbredt alkoholkultur i de sosiale kretsene i Petsamo og alkohol skal ha vært en del av kulturen til alle de forskjellige etnisitetene og gruppene i

³⁵³ E. Sydänlammi i rapport har Id. nr. 927/1939. Pva 1313, EK-Valpo I. KA. Og Sjåfør Pyhtinens avhørsprotokoll Nr. 112/1939, s. 8. Lapin vakoilujutun 1939-1940 asiapaperit. Maanpuolustuskorkeakoulun sotatieteen laitoksen asiakirjoja, T 28072/ 1-14 Petsamon vakoilujuttu.

³⁵⁴ I. Siltala avhørsprotokoll Id nr. 2134, s. 4. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

området. Alkohol var noe som ble konsumert i store mengder, men som likevel ikke var lett å få tak i på lovlig vis. Den nærmeste alkoholbutikken lå 531 km unna i Rovaniemi. Utenom det var det mulig å få tak i alkohol fra hotellet i Petsamo som hadde skjenkebevilgning eller med resept fra apotek. Uola mener den letteste måten var å få alkoholen fra russisk eller norsk side.³⁵⁵

Petsamobeboerne brygget sitt eget alkoholbaserte hjemmelagede drikk, kaldt praska. Praska var laget av vann, sukker og gjær, og ble ansett å være en sterkere alkoholdrikk enn vanlig hjemmebrent. Praska var en del av kulturen i Petsamo, men også et problem. Petsamos kronofogde påpekte at praska typisk var årsaken til de fleste kriminelle handlinger i område.³⁵⁶ I årene 1919-1932³⁵⁷ levde Finland i forbudstid, noe som ikke hindret lokalbefolkningens alkoholbruk. Alt fra fyrvoktere til kirketjenere ble dømt for å ha brutt alkoholforbudet.³⁵⁸ Myndighetene utenfor Petsamos grenser, kritiserte ofte den eksessive bruken av praska i petsamobeboernes hverdag, og det ble diskutert i diverse aviser. Kuusikko bemerker likevel at om man sammenligner mengden av skjult alkoholbrygging i Petsamo mot den i Lappland, så var bryggemiljøet større eksempel Kemi og Inari. På 1930-tallets nedgangstid kunne man se en nedgang i alkoholbruken blant petsamobeboerne, ettersom folk ikke lenger hadde like god råd til å drikke.³⁵⁹

Flere av de som ble dømt for spionasje i den 1. og den 2. rettsaken pleide å samles til drikkelag. I følge avhørsprotokollene var en kjent gjeng som ofte møttes for å ta en drink. Enkelte av de dømte i spionsaken skal ha møttes hos Paavo Rentujeffs svigerfar, Feodor (Huotari) Jeremejeff. Blant annet Jouni Haltta, Dimitri Dianoff, Sergei Ananin, Pekka Agijeff, samt Jefim og Elias Kopytoff var menn som pleide å stikke innom for en dram. Huotari Jeremejeffs datter, og niese brukte også å tilby sine hjem til bruk som festlokale.³⁶⁰ Undersersjant Ilmari Vanhanen forklarte at flere av grensevaktens personell skal ha besøkt Maria Jeremejeffs hus for å drikke sammen og han skal ha deltatt på slike drikkelag sammen med blant annet korporal Saarelainen og Kaarlo Kerkelä.³⁶¹

³⁵⁵ Uola 2010: 259.

³⁵⁶ Kuusikko 1996: 133-134.

³⁵⁷ Avholdsbevegelsen. (2013, 4. april). I Store norske leksikon. Hentet 18. april 2015 fra <https://snl.no/avholdsbevegelsen>.

³⁵⁸ Kuusikko 1996: 134.

³⁵⁹ Kuusikko 1996: 144.

³⁶⁰ Hagelberg 1998: 38.

³⁶¹ Ilmari Vanhanen avhørsptk. nr. 169/39, s. 3. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

6.2 Martti Siltala – «beskyttede hjem»

Før arrestasjonen av feldwebel Siltala skjedde merkelige hendelser i Petsamo. Han skal ha informert folk om at det fantes spesialmarkerte «beskyttede hjem» i område, og han skal ha oppfordret flere til å henge opp et reinskinn på ytterdøren sin. Dette fortalte blant annet kommunelege Lauri Halonen som drakk sammen med Siltala bare noen dager før feldwebelen ble arrestert. Ved denne anledningen skal Siltala ha avslørt at både han og Pajakka hadde hengt opp et slikt reinskinn og rådet legen til å gjøre det samme ettersom det hadde beskyttende egenskaper. Halonen lurte på hva reinskinnet beskyttet mot, men fikk ingen svar fra Siltala. Halonen møtte senere kaptein Pajakka som han gjentok spørsmålet til. Kapteinen skal ha blitt nervøs og veldig stille.³⁶²

Handelsmann Aaret Lampinen fra Trifona skal ha fått besøk av Siltala i midten av oktober 1939. Ved denne anledningen skal mennene ha drukket sammen og feldwebel Siltala skal ha oppfordret Lampinen til å feste reinskinn ved siden av ytterdøren sin. Om noen lurte på hva reinskinnet var, instruerte Siltala Lampinen om å svare «hengselet knirker». Lampinen lurte på hva som var meningen bak reinskinnet og på dette skal Siltala ha svart at skinnet ville beskytte huset og dets beboere slik at ikke noe vondt skulle skje dem.³⁶³ Siltala skal ha forklart i løpet av kvelden at de nåværende tilstandene i Petsamo fort og overraskende kunne forandre seg.

Lampinen forklarte at de i løpet av den samme kvelden dro for å besøke kaptein Pajakka i hjemmet hans der det var et drikkelag på gang. Det skal ha vært mange til stede på denne festen, der i blant sjåfør Pyhtinen, ingeniør Airaksinen, sjøkaptein Tötterman, kaptein Hänninen og Paavo Raunio. På denne turen så handelsmann Lampinen at kapteinen hadde et slikt skinn på døren og etter dette hang han opp et eget på sin ytterdør. Etter arrestasjonen til feldwebel Siltala var Lampinen rask om å ta ned reinskinnet ettersom han mistenkte at skinnet kan ha vært et hemmelig tegn til russerne. Sjåfør Pyhtinen fortalte at han og Raunio hadde drevet gjøn med Siltala i anledning det meget omtalte reinskinnet. Til dette skal Siltala ha svart: «Dere ler nå gutter, siden dere ikke kjenner til saken. Men om det blir fjernet kommer

³⁶² Rapport sendt fra Rovaniemi 16.11.39 til Valpo i Kemi, signert av Valpo-etterforsker T. Keskitalo. Rapport Id. nr. 893/39. Pva 1313, EK-Valpo I. KA

³⁶³ Rapport skrevet av Valpo-etterforskeren T. Keskitalo etter at han intervjuet handelsmann Aaret Lampinen i Petsamo. Intervjuet ble holdt i Petsamo 10.11.39. Rapport Id nr. 879/39, datert 12.11.39, Rovaniemi. Pva 1313, EK-Valpo I. KA

dette huset til å sprenges til himmels». ³⁶⁴ Sjøfører Pyhtinen skal ha fjernet reinskinnet fra Pajakkas dør en dag ettersom det ikke var mulig å lukke døren mens den hang på. Dagen etter hadde noen festet opp skinnet igjen. ³⁶⁵

6.3 Molotovcocktailer i Petsamo

Kaptein Pajakka og Siltala hadde et småprosjekt på gang i Petsamo før de ble arrestert. Feldwebel Siltala skal ha instruert handelsmann Lampinen om å samle sammen tomflasker, helst flasker med skrukork ettersom de var lett å åpne. Flaskene skulle plasseres i bokser og etterpå skulle de fylles med lett brennbart middel som ville få flaskene til å smelte. I løpet av de neste dagene samlet Lampinen sammen med Heikki og Taneli Bogdanoff om lag 100 flasker som ble stablet i esker. Lampinen mente Siltala kom til å fylle flaskene med bensin eller sprengstoff, men forklarte at han som sivilist ikke kunne forstå hva dette skulle brukes til. Etter at Siltala ble arrestert mente Lampinen at flaskene sikkert var blitt samlet for å kunne brukes i et statskupp til fordel for russerne. ³⁶⁶

Överkonstabel Lauri Uurasmaa skal også ha vært vitne til dette prosjektet. Han forklarte at Siltala og Pajakka festet en lunte på flasken med gummistrikk. De tente fyr på lunta og kastet den et godt stykke unna slik at flasken knuste og brannen spredte seg til et vidt område. Siltala og Pajakka skal ha forklart at dette kom til å være et nyttig våpen mot angrep av tanks. ³⁶⁷

6.4 Radiosiffer og hemmelige dokumenter

Etter Pajakkas arrestasjon begynte hans bekjente å se på han i et nytt lys, og etter kapteinens død kom flere fram med nye opplysninger om hans aktiviteter og handlinger i Petsamo mens

³⁶⁴ Sjøfører P. Pyhtinens avhørsprotokoll, nr. 112/1939. Lapin vakoilujutun 1939-1940 asiapaperit.

Maanpuolustuskorkeakoulun sotatieteen laitoksen asiakirjoja, T 28072/ 1-14 Petsamon vakoilujuttu.

³⁶⁵ Rapport Id. nr. 890/39. Paavo Raunio beretninger. Rapport dat. 13.11.39, signert av Valpo-etterforsker T. Keskitalo. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

³⁶⁶ Rapport skrevet av Valpo-etterforskeren T. Keskitalo etter at han intervjuet handelsmann Aaret Lampinen i Petsamo. Intervjuet ble holdt i Petsamo 10.11.39. Rapport Id nr. 879/39, datert 12.11.39, Rovaniemi. Pva 1313, EK-Valpo I. KA

³⁶⁷ Dette kommer fram i avhør etterforskeren T. Keskitalo foretok i forbindelse med spionsaken i Petsamo. Keskitalo oppsummerte i en rapport blant annet hva feldwebel Hugo Henrikson, fangevokter Johannes Järvinen, etterforskere Väinö Keränen og överkonstabel Lauri Uurasmaa fortalte om hendelser som skjedde i Petsamo i løpet av 1939. Rapporten er datert 12.11.39, Rovaniemi. Rapport Id. Nr. 880/39. Pva 1313, EK-Valpo I. KA

han fortsatt var leder for grensevakten. Överkonstabel Uurasmaa i Petsamo fortalte at Pajakka skal ha smugskicket på Skyddskårorganisasjonens hemmelige mobiliserings orde i 1937.

Disse papirene ble bevart i en safe hos grensevakten i et forseglet brev. Överkonstabel Uurasmaa la merke til at konvoluttene med de hemmelige papirene var blitt åpnet og forhørte seg om saken. Pajakka svarte at han åpnet konvoluttene for å bli bedre kjent med materialet og Uurasmaa nøyde seg med denne forklaringen uten å videre ha noen mistanke om kapteinen. Överkonstabelen var ikke sikker på om Pajakka hadde rett til å se på disse hemmelige planene før krigen var brutt ut og dermed var han noe usikker på om Pajakka hadde gjort noe galt.³⁶⁸

Disse var ikke de eneste hemmelige dokumentene Pajakka hadde sett på prematurt. Grensevakten skal ha blitt tilsendt hemmelige mobiliseringsplaner av generalstaben og kapteinen skal, i følge den daværende sersjant Matti Tiitola, ha åpnet dette brevet alt i 1935. Sersjant Tiitola mente selv at disse papirene ikke skulle leses før en krigssituasjon var brutt ut.³⁶⁹ Pajakka skal ha gitt nøklene til safen til undersersjant Vanhanen, som fikk som ansvar å holde styr på dokumentene i safen. Vanhanen ble lik Pajakka mistenkt for spionasje, men ble senere frikjent.³⁷⁰

En annen person som begynte å bekymre seg for Pajakkas handlinger etter kapteinens død var översergeant Väinö Ruotsalainen som arbeidet på Petsamos radiostasjon nr.3. Pajakka skal ha informert han om at finlenderne hadde klart å knekke russernes fire-siffrige radiokode på slutten av 1930-tallet. Översergeant Ruotsalainen mente at om det stemte at kapteinen spionerte for Russland så måtte dette bety at Russerne for lengst hadde fått vite at finnene hadde knekt koden.³⁷¹

I følge etterretningsoffiseren Harri Paatsalo skal Pajakka med vilje ha gitt feil informasjon til sine overordnede om hvilke type russiske krigsskip som kunne sees i Petsamo. Paatsalo mente Pajakka hadde godt kjennskap til hvilke type skip som det var snakk om, men kunne likevel høre kapteinen ramse opp feil type skip til sine overordnede.³⁷² Sjøkaptein Pentti Ahola mistenkte Feldweibel Siltala og kaptein Pajakka for å ha tuklet med et brev han hadde sendt gjennom mennene til generalstaben. Brevet inneholdt en tegnet oversikt over størrelsen

³⁶⁸ Rapport Id. nr. 914/39. Överkonstabel L. Uurasmaas beretninger. Rapport signert av Valpo-etterforsker T. Keskitalo, dat. 23.11.39. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

³⁶⁹ Sersjant M. Tiitola beretninger. Rapport Id. nr. 908/39. Rapport dat. 24.4.39, signert av Valpo-etterforsker T. Keskitalo. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

³⁷⁰ Løytnant Arvi Lehtola beretninger. Rapport Id. nr. 913/39. Rapport dat. 23.11.39, signert av Valpo-etterforsker T. Keskitalo.

³⁷¹ Översergeant V. Ruotsalainen beretninger. Rapport Id. nr. 907/39. Rapport signert av Valpo-etterforsker T. Keskitalo, dat. 23.11.39. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

³⁷² Harri Paatsalos beretninger. Rapport Id. nr. 873/39. Rapport signert av Valpo-avdelingsleder R. Linna, dat. 7.11.39. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

på russiske skip i området, men Ahonen merket senere at et av skipene på tegningen var gjort mindre enn den i realiteten var.³⁷³

Sersjant Elias Honkaniemi fortalte under avhør i Kemi at kaptein Pajakka hadde satt en stopper for inspeksjonen av russiske skip i Vaitolahti (Vaidaguba). I følge Honkaniemi hadde vaktstasjonen i Vaitolahti som ansvar å sjekke alle utenlandske skip som dokket til i havnet, men kapteinen beordret i 1937 at alle russiske skip skulle bli latt være i fred.³⁷⁴

6.5 Skyddskårsorganisationens hus i flammer

I enkelte tilfeller har nedbrenningen av huset til Skyddskårsorganisationen³⁷⁵ i Petsamo blitt knyttet til Petsamos store spionsak. Huset brant ned den 18.oktober 1939, og hadde blitt ferdigbygget i Parkkina bare et par måneder tidligere. I følge den nord-finske avisen *Lapin Kansa* ble ikke brannen sett på som en brannstiftelse, men det ble fra starten av betegnet som en ulykke. I det brannen startet sov flere av skyddskårsorganisationens medlemmer og soldater i bygget.³⁷⁶

Det spredte seg likevel rykter om at noen hadde påtent brannen som et politisk budskap. I følge Uola ble det spekulert om tenningen av huset kan ha vært et tegn til russerne at det var lett å komme seg over grensen til Finland.³⁷⁷ Likevel var den offisielle forklaringen fra starten av at brannen var et uhell, der en røykstump som ikke hadde blitt riktig slukket hadde startet hele prosessen. Uola påpeker at det ikke kan ha vært snakk om hevn fra de involverte i spionsaken, ettersom brannen skjedde før flesteparten av arrestasjonene ble utført. Kuusikko skriver at det ikke var uvanlig at hus brente ned i Petsamo, og i 1937 hadde en turisthytte i Kolttaköngäs (Boris-Gleb) tatt fyr på grunn av dårlig brannsikkerhet.³⁷⁸

³⁷³ Sjøkaptein P. Aholas beretninger. Rapport Id. nr. 933/39. Rapport dat.11.12.39, signert av Valpo-etterforsker T. Keskitalo. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

³⁷⁴ E. Honkanimei avhørspk. nr. 119/39. Datert 7.11.39, Kemi, s. 4. Pva 1310, EK-Valpo I. KA.

³⁷⁵ Skyddskårsorganisationen var en frivillig forsvarsorganisasjon i årene 1917-1947. Organisasjonen hadde noen av de samme oppgavene som det norske Heimevernet. I Store norske leksikon. (Hentet 18. 3. 2015) <https://snl.no/Heimevernet>.

³⁷⁶ Kuusikko 1996: 337-338.

³⁷⁷ Uola 2012: 62.

³⁷⁸ Kuusikko 1996: 338.

7 Kaptein Pajakka og feldwebel Siltala

7.1 Kaptein Pajakka blir arrestert og avhørt

Før arrestasjonen av kaptein Pajakka og grensevaktens personell reiste Lappland lens landshövding³⁷⁹ Kaarlo Hillilä til Petsamo for å overse spionsaken.³⁸⁰ Han ankom Petsamo den 29.oktober 1939 og overså arrestasjonen av 24 lokale beboere, der i blant flere underoffiserer i grensevakten. Under denne arrestasjonsoperasjonen ble Petsamos telefonlinjer holdt stumme, sannsynligvis for at de spionmistenkte ikke skulle kunne ha kontakt med hverandre.³⁸¹

Landshövding Hillilä reiste fra Petsamo allerede dagen etter.³⁸² Kaptein Pajakka ble ikke arrestert under raidet, men var til stede under hendelsen, og han skal ha vært nervøs og overrasket over arrestasjonene.³⁸³ To dager etter hendelsen reiste Pajakkas nærmeste overordnede i grensevakten, oberst Oiva Willamo, til Petsamo sammen med jegerkaptein Valdemar Salmelo (som opprinnelig het Sundquist). Her møtte de kaptein Pajakka som nå hadde fått stilling som leder for en treningsbase for militæret i Petsamo. Denne turen endte med at jegerkaptein Salmelo tok over stillingen til Pajakka, som ble arrestert.

Det finnes forskjellige versjoner av kaptein Pajakkas arrestasjon og avhør, og dokumentene forbundet med hendelsen framlegger ulike faktaopplysninger. I følge Uola ble Pajakka arrestert allerede den 1.november.³⁸⁴ Hagelberg mener det er mer sannsynlig at Pajakka ble ført fra Petsamo en gang mellom 2-3.november, og han mener det i dokumentene ikke råder fullstendig enighet om presis dato for arrestasjonen.³⁸⁵ Uola Haltta avslørte allerede i slutten av oktober at Pajakka kan ha vært involvert i spionasjen,³⁸⁶ men det var først etter arrestasjonen av Pajakkas underoffiserer at man fikk solid nok grunnlag til arrestasjonen av grensevaktlederen.³⁸⁷ Flere av underoffiserene som ble arrestert før kaptein Pajakka vitnet i mot han. I følge Valpo-avdelingsleder Linna, fikk man sikre bevis på at Pajakka var skyldig i

³⁷⁹ En landshövding var statens representant i finske len (fylker) og ledet länsstyrelsen i området.

³⁸⁰ Uola 2010: 257.

³⁸¹ Hagelberg 1998: 66.

³⁸² Hagelberg 1998: 66.

³⁸³ Hagelberg 1998: 66.

³⁸⁴ Uola 2010: 258.

³⁸⁵ Hagelberg 1998: 67.

³⁸⁶ U. Haltta avhørsprotokoll, nr. 75/39, s. 15. Pva 1310, EK-Valpo I. KA.

³⁸⁷ K. Kerkelä utga Pajakka 1.november, avhørsptk, nr. 170/39. Pva 1311. T. Arelinna utga Pajakka 2. november, avhørsptk. nr. 96/39. Pva 1310. KA.

spionasje kvelden den 2.november.³⁸⁸ En orde om å arrestere kapteinen kom like etter dette. I følge Pajakkas avhørsprotokoll startet mannens avhør i Kemi 3. november.³⁸⁹

Under dette avhøret nektet Pajakka alle anklager som ble rettet mot han og i motsetning til de fleste andre, forandret han ikke ståsted utover avhøret. Pajakka ble beskyldt for å ha reist til Leijärvi med samnen Matti Piera Haltta som guide, og for å ha hatt kontakt med den russiske kapteinen Biroshinsky i Leijärvi. Matti P. Haltta skal i tillegg ha levert brev frem og tilbake over grensen på Pajakkas vegne. Pajakka mente til sitt forsvar at det ikke eksisterte en russisk vakthytte i Leijärvi, men trolig bare en torvgamme og at hans samhandling med den russiske kapteinen Biroshinsky kun skjedde i offisielle sammenhenger.³⁹⁰

Leijärvi-området skal i følge Pajakka ha vært ekstremt åpent og synlig fra finsk side og det var ikke mulig å skimte bygninger på den andre siden. Om det fantes en russisk grensevakthytte i nærheten måtte den ha ligget bak noen fjell et stykke unna. Etter kapteinens beregninger ville en gåtur fra Petsamos brakker til denne påståtte hytten være på om lag 40 kilometer og Pajakka mente dermed at slike reiser virket usannsynlige og umulige. Videre hevdet han at denne distansen beviste at Matti Piera Halttas fortellinger ikke kunne være sanne.

Da Pajakka ble konfrontert med det faktum at flere av hans underoffiserer vitnet i mot han, mente han at de hadde konspirert med hverandre og alliert seg mot han. Sersjant Kaarlo Kerkelä, undersersjant Ilmari Vanhanen og undersersjant Tauno Arelinna var blant mennene som i sine avhør koblet kapteinen til spionvirksomhet i Petsamo.³⁹¹ Pajakka nektet egen skyld i saken, men drøftet muligheten for at feldwebel Martti Siltala kunne ha vært delaktig i spionasjen ettersom feldwebelen i alle fall hadde god oversikt over informasjon han som feldwebel hadde tilgang til.³⁹²

Underoffiser Vanhanen trakk etter Pajakkas død tilbake sine tidligere fortellinger og forklarte at alt han hittil hadde tilstått under avhør var falskt ettersom han var blitt tvunget til det.³⁹³ Sersjant Kerkelä forklarte i likhet med Vanhanen, og utdypet med at hans avhørsmann stilte ledende spørsmål. Kerkelä fikk lett et bilde av hva avhørsmannen ville høre, og han forklarte i tillegg at han hadde føyet til detaljer etter egen fantasi. Etter at mennene trakk sine

³⁸⁸ Hagelberg 1998: 66-67tk

³⁸⁹ J. Pajakka avhørsptk. nr. 615/39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA

³⁹⁰ J. Pajakka avhørsptk. nr.615/39, s.1. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

³⁹¹ K. Kerkelä avhørsptk. nr. 170/39 og I. Vanhanen avhørsptk. nr. 169/39. Pva 1311. T. Arelinna avhørsptk. nr. 96/39. Pva 1310. KA.

³⁹² J. Pajakka avhørsprotokoll datert 3-4.11.39, nr. 615/39, s. 4. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

³⁹³ Ilmari Vanhanen avhørsptk. nr. 169/39, s. 26. Pva 1311. EK-Valpo I. KA.

tilståelser, hadde ikke Valpo lenger tilstrekkelig bevis mot dem, og de ble løslatt 2. desember. Annet grensevaktpersonell som ble løslatt var sersjant Honkaniemi, sersjant Laakso, översergeant Väinö Meri, menig Vieno Vuorinen, og til slutt korporal Aarne Saarelainen.

7.2 Kapteinens avhør ender brått

Valpo rakk ikke å utføre mange avhør av Pajakka før han døde 4. november, kun få dager etter sin arrestasjon. Under den tiden han var arrestert ble det i følge dokumentene produsert to ulike avhørsprotokoller. Den første avhørsprotokollen er en samling av Pajakkas to første avhør, den 3. november og 4. november.³⁹⁴ Den andre avhørsprotokollen er fra et konfrontasjonsavhør holdt senere på dagen 4. november.³⁹⁵ Konfrontasjonsavhøret var Pajakkas nest siste avhør før han ble skutt, og det finnes ikke en avhørsprotokoll på avhøret som endte med Pajakkas død.

Konfrontasjonsavhøret startet klokken 20:40 og ble ledet av avhørsmannen Sulo Auer. Ved denne anledningen ble Pajakka stilt ansikt til ansikt med de som vitnet mot han og kapteinen ble etter tur konfrontert mot sine underoffiserer Arelinna, Kerkelä og Vanhanen. Til slutt ble han konfrontert mot Matti P. Haltta og hans sønn, Uula. I protokollen er det nedskrevet en ordrett dialog mellom Auer, Pajakka og de andre arresterte.³⁹⁶

Underoffiserene knyttet tydelig kapteinen til spionasje og la blant annet ut om reiser til Leijärvi i Russland, kapteinens kodenavn og levering av suspekterte brev. Arelinna forklarte at alle hadde fått kodenavn under anledning av en saunakveld hos feldwebel Siltala, og underoffiserene mente Pajakka skal ha operert i området med kodenavnene «Lehmusvirta» og «A2». I følge Arelinna og Kerkelä skal de ha blitt vervet til spionasje av kapteinen. Matti P. Haltta forklarte at han fungerte som guide for alle underoffiserene i det de besøkte den russiske hytten i Leijärvi og at han skal ha levert et brev full av penger til Pajakka. Uula Halta støttet farens fortellinger.³⁹⁷

Avhørsprotokollen avsluttes med et siste utsagn av Pajakka, etter at han igjen ble bedt om å skamme seg av avhøreren Auer. Auer beskyldte Pajakka for å gjemme seg bak mindre viktige spillere og spurte han hva som var prisen på en finsk kaptein. Pajakka svarte med at et slikt

³⁹⁴ J. Pajakka avh.pkt. nr. 615/1939. Pva 1311, EK-Valpo I. KA

³⁹⁵ J. Pajakka avhørsptk. nr. 63/1939. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

³⁹⁶ J. Pajakka avhørsptk. nr. 63/1939. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

³⁹⁷ J. Pajakka avhørsptk. nr. 63/1939, s. 11-12. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

beløp ikke fantes. Han forklarte til slutt at han ikke forsto hva mer han kunne si ettersom han ikke var innblandet i saken på noen måte og ikke kunne fortelle noe han ikke visste.³⁹⁸

Konfrontasjonsavhøret endte på dette tidspunktet og avhøret ble flyttet ned i gangen, til avdelingsleder Linnas kontor. Den kvinnelige stenografisten som hadde skrevet ned protokoll på konfrontasjonsavhøret, forble sittende i Auers kontor mens avhørerne og arrestanten flyttet seg til et annet rom. Det ble dermed ikke skrevet avhørsprotokoll av hendelsene etter dette.³⁹⁹ Hele fire Valpo-ansatte deltok i dette udokumenterte avhøret; Kontorist Kivilinna, etterforskerne Antti Nissinen og Leevi Lindquist, samt avhørsmannen Sulo Auer. Avhøret fortsatte med en 15 minutter lang krangel mellom Pajakka og Auer. Etter en stund tilspisset krangelen seg slik at Pajakka sto opp mot Auer og knuffet til han. På dette tidspunktet hadde Auer trukket fram sitt våpen og Pajakkas dytt fikk våpenet til å fyre av.⁴⁰⁰ Skuddet traff Pajakka på venstresiden av brystet, omtrent 11 cm under armhulen.⁴⁰¹ Pajakka døde ikke momentant, men skal fortsatt ha vært i live en stund etter å ha blitt skutt, og klaget blant annet på at han ikke fikk puste.⁴⁰² Det ble hentet hjelp og brannpolitiet kom for å kjøre Pajakka til et sykehus, men mannen døde før de rakk fram.

Det kommer ikke tydelig fram i dokumentene relatert til hendelsen hvilket eksakt tidspunkt Pajakka ble skutt, men i følge enkelte kilder skjedde dette ca. klokken 22:55.⁴⁰³ Etter at Pajakka ble skutt kjørte Auer og kontorist Kivilinna sammen for å hente hjelp. Auer hoppet likevel av ved Kemi Lyseo videregående skole for å melde seg til sine overordnede. Kivilinna fortsatte sin ferd mot kontoret til Røde Kors.⁴⁰⁴ Valpo-lederen Paavo Säippä og landshövding Kaarlo Hillilä var i Kemi for å lede etterforskningen av spionsaken, og befant seg på det tidspunktet på Lyseo skole.⁴⁰⁵ I 23-tiden ble Valpo-avdelingsleder Linna oppringt i sitt hjem og bedt om å møte opp. Han dro dit sammen med Valpo-avdelingsleder i Oulu, Eino

³⁹⁸ J. Pajakka avhørsptk. nr. 63/1939, s. 13. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

³⁹⁹ Avhør av Valpo-kontorist Olavi Kivilinna, 16.11.39. Kopi av avhøret i Kemi tingrettens rettsprotokoll nr. 300. Sulo Auer stilt for retten 21.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴⁰⁰ Kemi Politi, etterforskning rapport nr. 116. Datert 5.11.39. Protokollen er redegjørelse av skudd-episoden som endte med Pajakkas død og er signert av politimester Reino Pelttari. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴⁰¹ Kopi av Pajakkas obduksjonsrapport. Kemi tingrett, Sulo Auer stilt for retten 10.11.39, Rettsprotokoll nr. 298, s. 18. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴⁰² Avhør av Valpo-etterforsker Antti Nissinen. Kemi Politi, etterforskning rapport nr. 116. Datert 5.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴⁰³ En håndskrevet lapp funnet blant kopi av Pajakkas avhørsptk. nr. 615/39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA. Pajakkas konfrontasjonsavhør endte kl.22:40. Ukjent person har skrevet at konfrontasjonsavhøret endte ca. 15 minutter før skudd-episoden skjedde. Dvs. at Pajakka ble skutt omtrent kl. 22:55. Dette kommer også fram i kopi av kontorist Kivilinnas avhør i Kemi tingrett rettsprotokoll nr.300, s. 10. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴⁰⁴ Valpo-kontorist O. Kivilinna vitneutsagn. Kemi tingrett, Sulo Auer stilt for retten 21.11.39. Rettsprotokoll nr. 300, s. 11. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴⁰⁵ Valpo-avdelingsleder R. Linnas vitneutsagn. Kemi tingrett, Sulo Auer stilt for retten 21.11.39. Rettsprotokoll nr. 300, s. 24. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

Pallari,⁴⁰⁶ som var midlertidig bosatt hos han. Da de ankom skolen fikk Linna beskjed om å kontakte politiet i Kemi.⁴⁰⁷ Politimesteren forklarte at han ble kontaktet klokken 24:00.⁴⁰⁸ I mellomtiden skal Pajakka ha blitt kjørt til sykehus. Det første sykehuset han ble skjært til, hadde ingen lege på vakt denne kvelden. Da de ankom det andre, ble Pajakka erklært død.⁴⁰⁹

I Kemi tingrett ble skudd-episoden behandlet bak lukkede dører. Den første rettsesjonen mot Auer ble holdt 10. november 1939. Aktor i saken krevde at Auer skulle bli tiltalt for uaktsomt drap og anklaget Auer for uforsvarlig håndtering av våpen, noe som forårsaket kapteinens død. Auer mente dødsfallet burde bli sett på som en ulykke, ettersom han aldri hadde hatt som hensikt å drepe Pajakka. Auer fortsatte med at han ikke kunne forstå hvordan pistolen var kommet opp av lommen og fraskrev seg alt ansvar i skudd-episoden. Han forklarte videre at han ikke hadde noen anelse om at det skal ha vært patroner i pistolen og han kunne heller ikke forstå hvordan pistolen var blitt ladd.⁴¹⁰ Auer mente pistolen trolig ble trukket fram som en spontan reaksjon på grunn av den tilspissede argumenteringen mellom han og Pajakka.⁴¹¹ Sesjonen ble avsluttet med en midlertidig forføyning ettersom Pajakkas familie på dette tidspunktet ikke var tilstede i retten.

I den andre rettsesjonen mot Auer var den tidligere aktor i saken byttet ut med en representant fra Hovrätten. Aktor Väinö Kotilampi mente at det fantes sterke bevis for at Auer hadde begått et forsettlig drap, med en intensjon om å ta Pajakkas liv.⁴¹² Han argumenterte for at Auer bevisst hadde trukket fram pistolen for å bruke det som et redskap til å fremme en tilståelse av Pajakka. Aktor fortsatte med at Auer hadde kjøvet pistolen under Pajakkas åpne jakke og presset den mot skjorten for å skape ekstra effekt. Dette ettersom det ikke fantes et kulehull i Pajakkas jakke, men derimot i hans strikkevest og skjorte. Aktor la til at det var mulig Auer simpelthen mistet tålmodigheten og i et sinneutbrudd avfyrte våpenet. Tingretten forkastet denne tiltalen, og dømte Auer for uaktsomt drap. Han ble dømt til å betale 4000 mark for Pajakkas begravelse, og forsørgelsesbidrag for Pajakkas kone og barn med til sammen 1500 mark hver måned. Han fikk 8 måneders betinget fengselsstraff med en tre år

⁴⁰⁶ E. Pallari tok senere over ledelsen for spionsakens etterforskning. Hagelberg 1998: 52.

⁴⁰⁷ R. Linna avhør. Saken ble gransket av aktor V. Kotilampi som utførte avhør før rettsaken begynte. Rapporten kopiert i rettsprotokoll nr. 300, s.8. Kemi tingrett, Sulo Auer stilt for retten 21.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴⁰⁸ Kemi Politi, etterforskning rapport nr. 116. Datert 5.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴⁰⁹ Pajakka ble ført til Hakala sykehus, deretter til Karihaara sykehus. Kopi av avhør, brannpolitimann Eero Häjänen. Kemi tingrett, Rettsprotokoll nr. 300, s. 18. Sulo Auer stilt for retten 21.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴¹⁰ Kemi Politi, etterforskning rapport nr. 116, s.4. Datert 5.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴¹¹ Kemi Politi, etterforskning rapport nr. 116, s.3. Datert 5.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴¹² Aktor Väinö Kotilampi krevde i retten at Auer skulle bli dømt for forsettlig drap. Kemi tingrett, rettsprotokoll nr. 300, s.6. Sulo Auer stilt for retten 21-22.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

lang prøvetid. Om Auer ikke i løpet av denne tiden begikk andre kriminelle handlinger ville fengselsstraffen bli opphevet.⁴¹³ Saken ble etter dette overført til Vaasa Hovrätt for ettersyn. Hovrätten opphevet Auers forsørgelsesplikt for Pajakkas kone og barn, og reduserte begravelserstatningen til 1000 mark.⁴¹⁴

Aktor i saken, advokat Kotilampi, klaget på dommen til høyesterett og krevde en strengere straff til Auer. Auer på sin side klaget også på dommen. Högsta domstolen gjorde ingen forandringer på Hovrättens beslutning, men gjentok kravet om at Auer skulle ha en prøvetid på tre år.⁴¹⁵

7.3 Gransking av Pajakkas død

Som tidligere nevnt var det fire Valpo-ansatte til stede under avhøret som endte med Pajakkas død. Tre av disse hevdet i ettertid at de var mer eller mindre passive deltakere i dette avhøret. Kontorist Kivilinna, etterforskerne Antti Nissinen og Leevi Lindquist forklarte at de for det meste bare hadde fulgt med på sidelinjene mens Auer utførte avhøret. I tillegg til disse mennene, oppholdte to stenografister seg på Auers kontor. Kontoret lå i samme gang som avhøret ble utført. I denne gangen var det fire rom i en rekke, der Auers kontor var rom nr. 1 og avdelingsleder Linnas rom var lengst ned i gangen, rom nr.4.⁴¹⁶ Til sammen var det altså seks mennesker i nær omkrets av Pajakka da han døde.

Alle vitnene som hadde oppholdt seg i Linnas rom sammen med Auer og Pajakka husket hendelsene vagt, og ingen kunne bekrefte å ha sett Auer trekke fram våpenet sitt. Verken Kivilinna, Nissinen eller Lindquist så våpenet før skuddet ble avfyrt, og først etter dette ble de bevisst på at konflikten mellom de to mennene hadde tatt en stygg vending.⁴¹⁷ Kontorist Kivilinna og etterforsker Lindquist påpekte begge at de ikke var til stede under hele avhøret, men gikk ut av avhørslokalet flere ganger. Begge var likevel til stede da skuddet gikk av. Etterforsker Lindquist forklarte at han ikke ble forespurt om å være delaktig i avhøret, men deltok av egen interesse. Han kom innom avhørslokalet for å tilfredsstille sin egen curiositet

⁴¹³ Kemi tingrett, rettsprotokoll nr. 301. Protokollen er del av samme saksmappe som rettsprotokoll nr. 300. Sulo Auer stilt for retten 21-22.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴¹⁴ Kopi av Vasa Hovrätt rettsprotokoll, datert 29.3.40. Lapin vakoilujutun 1939-1940 asiapaperit. Maanpuolustuskorkeakoulun sotatieteen laitoksen asiakirjoja, T 28072/ 1-14 Petsamon vakoilujuttu.

⁴¹⁵ Kopi av Högsta domstolens rettsprotokoll, datert 11.11.40. Lapin vakoilujutun 1939-1940 asiapaperit. Maanpuolustuskorkeakoulun sotatieteen laitoksen asiakirjoja, T 28072/ 1-14 Petsamon vakoilujuttu.

⁴¹⁶ Kemi tingrett, Rettsprotokoll nr. 300, s. 3. Sulo Auer stilt for retten 21.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴¹⁷ Kivilinna, Nissinen og Lindquist avhør. Kemi Poliiti, etterforsking rapport nr. 116, s.4;6-7. Datert 5.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

om saken og han skal ha hatt øye med Pajakka og Auer helt fram til et par minutter før skuddet ble fyrt av. I det øyeblikket Pajakka ble skutt, skal han for øvrig ha sett ut gjennom vinduet.⁴¹⁸

Etterforsker Nissinen skal til å begynne med ha fulgt med på avhøret, men etter hvert som det begynte å bli monotont, tok han seg til å bla gjennom noen magasiner på et bord i nærheten.⁴¹⁹ Oppsummert forklarte alle vitnene at de ikke så Auer ta fram våpenet og ingen av mennene skal ha sett direkte på Pajakka og Auer i det pistolen ble avfyrt. Det var først etter at de hørte et smell at de snudde og så direkte på Auer og Pajakka, noe aktor i saken mente gjorde mennene både «døve og blinde».⁴²⁰ Aktor mente det var spesielt at ingen av de tre Valpo-ansatte så noe i et rom som ikke var større enn 4,7 m x 3,8 m, og at de fleste ikke kunne fortelle nøyaktig hva som hadde skjedd ettersom alle så ut til å ha en vag hukommelse av hendelsen.⁴²¹

I det avhøret startet satt kaptein Pajakka ved et rundt bord i rommet, men da krangelen mellom mennene ble tilspisset, reiste Pajakka seg fra stolen og ble stående foran Auer.⁴²² Auer ble spurt av aktor hvor lenge han hadde våpenet framme før det fyrte av, noe avhørsmannen ikke klarte å estimere. Auer var usikker på hvor lenge han hadde siktet våpenet mot Pajakka før kapteinen dyttet til han.⁴²³ Kivilinna mente Auer ikke kan ha hatt pistolen framme i lengre tid ettersom han i så fall ville lagt merke til det.⁴²⁴ Auer forklarte at Pajakka sto på skrått med venstre side mot han. De skal ha hatt en sint ordveksling seg i mellom før kapteinen puffet fram brystkassen som et tegn på trass. På dette tidspunktet skal våpenet ha truffet Pajakka i brystet, sklidd inn under jakken og blitt avfyrt. I følge obduksjonsrapporten var våpenet rettet nedefra og opp, på skrå fra høyre til venstre. Våpenet avfyrt i en slik

⁴¹⁸ Valpo-etterforsker L. Lindquist avhør. Saken ble gransket av aktor V. Kotilampi som utførte avhør før rettsaken begynte. Rapporten kopiert i rettsprotokoll nr. 300, s. 14. Sulo Auer stilt for retten 21.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴¹⁹ Valpo-etterforsker A. Nissinen avhør. Saken ble gransket av aktor V. Kotilampi. Rapporten kopiert i rettsprotokoll nr. 300, s.16. Sulo Auer stilt for retten 21.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴²⁰ Kemi tingrett, rettsprotokoll nr. 301. Protokollen er del av samme saksmappe som rettsprotokoll nr. 300, s. 27. Sulo Auer stilt for retten 22.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴²¹ Kemi tingrett, rettsprotokoll nr. 301. Protokollen er del av samme saksmappe som rettsprotokoll nr. 300, nr. 27. Sulo Auer stilt for retten 22.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴²² Valpo-etterforsker L. Lindquist avhør. Saken ble gransket av aktor V. Kotilampi. Rapporten kopiert i rettsprotokoll nr. 300, s. 14. Sulo Auer stilt for retten 21.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴²³ Sulo Auer. Kemi tingrett, rettsprotokoll nr. 300, s. 6. Sulo Auer stilt for retten 21.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴²⁴ Valpo-kontorist O. Kivilinna avhør. Saken ble gransket av aktor V. Kotilampi. Rapporten kopiert i rettsprotokoll nr. 300, s. 10-11. Sulo Auer stilt for retten 21.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

vinkel at skuddet traff Pajakka på venstre side av brystet, og med en skrå bane, var utgangssåret på høyre side av Pajakkas rygg.⁴²⁵

Auer uttrykte forbauselse over at pistolen i det hele tatt var ladd, ettersom han selv ikke var ansvarlig for å ha gjort dette. Han forklarte at han dagen før Pajakkas død hadde gitt noen av sine egne patroner til fangevoktere i *Merilä* og mente det var mulig han kan ha ladet våpenet på dette tidspunktet.⁴²⁶ Fangevokterne bekreftet at de hadde fått patroner fra mannen. Auer mente også det var mulig hans 14-år gamle sønn hadde ladet pistolen en gang da det lå på bordet i hjemmet deres. I retten bekreftet sønnen å ha gjort dette i slutten av august 1939.⁴²⁷ Aktor mente det hadde oppstått flere anledninger etter august da Auer hadde trengt våpenet sitt og han mente det var usannsynlig at pistolen skal ha vært ladd i en så lang periode uten at Auer skal ha lagt merke til det.⁴²⁸

Auer forklarte videre at det var mulig sikringen på pistolen hadde gått av mens våpenet lå i lommen eller når det ble tatt ut.⁴²⁹ Våpenet var en FN-pistol kaliber 7,65 m/m, men det spesifiseres ikke hvilken modell det var snakk om. I følge en kriminal-laboratorisk gransking ble våpenet avfyrt når man presset ned sikringen på håndtaket *samtidig* som man presset triggeren. Granskingen viste at triggeren på pistolen var i god stand, og triggerfølsomheten ble vurdert å være «normal».⁴³⁰

Auer kunne ikke selv bringe klarhet i hvorfor han hadde trukket fram våpenet, og mente det mest sannsynlig bare hadde vært et «innfall».⁴³¹ Ettersom det allerede var flere andre som påsto å ha blitt mishandlet av Auer, kan det være en mulighet at Auer tok fram våpenet for å torturere Pajakka. Andre arresterte fortalte at de ble mishandlet blant annet ved at avhørsmennene gned pistolen i ribbeina deres.⁴³² Det er mulig Auer tok fram pistolen for å fremme en tilståelse fra Pajakka, noe aktor i saken også mente.⁴³³ Auer var i følge sine kolleger ekstremt sliten på grunn av overarbeid, noe som kan ha påvirket hans dømmekraft i

⁴²⁵ Kemi tingrett, rettsprotokoll nr. 300, s. 6. Sulo Auer stilt for retten 21.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴²⁶ Auer avhør. Kemi Politi, etterforsking rapport nr. 116, s. 4. Datert 5.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴²⁷ A. Auer. Kemi tingrett, Sulo Auer stilt for retten 10.11.39, Rettsprotokoll nr. 298, s. 11. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴²⁸ Kemi tingrett, rettsprotokoll nr. 301. Protokollen er del av samme saksmappe som rettsprotokoll nr. 300, s. 27. Sulo Auer stilt for retten 21.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA..

⁴²⁹ Kemi tingrett, Sulo Auer stilt for retten 10.11.39, rettsprotokoll nr. 298, s. 1. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴³⁰ Kopi av kriminal laboratorisk rapport nr.728/39. Kemi tingrett, rettsprotokoll nr. 298, s. 18. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴³¹ Auer avhør. Kemi Politi, etterforskningsrapport nr. 116, s. 4. Datert 5.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴³² Brev datert 2.12.1940 sendt fra Sukeva fengsel og signert av 16 dømte i saken. Pva 1312, EK-Valpo I. KA.

⁴³³ Aktor V. Kotilampi krevde i retten at Auer skulle bli dømt for forsettlig drap. Kemi tingrett, rettsprotokoll nr. 300, s. 6. Sulo Auer stilt for retten 21.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

situasjonen.⁴³⁴ Det er mulig at Auer ikke var klar over at pistolen var ladd. I så fall kan det være en sannhet i at Auer så veldig sjokkert ut rett etter at skuddet ble avfyrt.⁴³⁵ Auer forsvarte seg også med et veldig legitimt poeng- hva hadde han å tjene på at selve «nøkkelen» til avsløringen av spionsaken døde?⁴³⁶

I følge obduksjonsrapporten fantes det ikke tegn til tortur på Pajakkas kropp. Det nevnes likevel at Pajakka hadde en «blodig» overleppe.⁴³⁷ På den ene siden kan man stille spørsmål til om det var mulig for Auer å mishandle Pajakka med så mange vitner til stedet. På den andre siden, skriver historikeren Silvennoinen at det hendte at Valpo-ansatte tiet om slike hendelser, eller støttet hverandre (og avdelingen) med å holde det de visste for seg selv. Det fantes også en hysj-hysj- kultur i arbeidsmiljøet der ikke en gang de ansatte nødvendigvis visste hele sannheten. Valpo-ansatte var nødt til å lære seg å lese mellom linjene, skjønne hint, eufemismer, og avgjøre hvilke saker som kunne skrives ned på papir, og hvilke som burde bli utelatt. En slik hysj-hysj-kultur oppsto blant annet for å beskytte informasjon.⁴³⁸ Det kan dermed hende vitnene i saken visste mer om hva som skjedde enn hva de medgikk i retten. Deres unnvikende svar om hendelsen bidrar til å forsterke mistanken om det. En av Auers vitner i saken, etterforskeren Nissinen, ble senere selv anklaget for mishandling av flere av de andre arresterte i saken.⁴³⁹

Om omstendigheten rundt Pajakkas død i virkeligheten hadde inkludert mishandling, satte dette Auer i en vanskelig situasjon i retten. Under den andre rettsesjonen anklagde aktor Kotilampi Auer for å ha hatt som mål å drepe Pajakka, noe Auer ikke lett kunne forsvare seg mot. Det ville nok ikke tatt seg godt ut i retten om han forklarte at det aldri var meningen å drepe kapteinen, kun torturere han litt.

Det som kan motsi denne teorien er det faktum at Valpos kontorer gjentatte ganger har blitt beskrevet som «lytte». To kvinnelige stenografistene holdt til i Auers kontor i det Pajakka ble skutt men forklarte noe ulikt om hendelsene til tross for at begge oppholdt seg i samme rom. Det var to rom mellom Auers og Linnas kontorer, og stenografist Aino Karjalainen mente hun hadde hørt utydelige stemmer fra Linnas kontor der avhøret ble utført. Hun kunne likevel ikke

⁴³⁴ Vitneutsagn Nissinen, Lindquist. Kemi tingrett, rettsprotokoll nr. 298, s. 2. Og vitneutsagn Linna rettsprotokoll nr. 300, s.8. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴³⁵ Valpo-etterforsker A. Nissinen avhør. Saken ble gransket av aktor V. Kotilampi før rettsaken. Rapporten kopiert i rettsprotokoll nr. 300, s. 16. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴³⁶ S. Auer. Kemi tingrett, rettsprotokoll nr. 300, s.6-7; 24. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴³⁷ Kopi av Pajakkas obduksjonsrapport. Kemi tingrett, Sulo Auer stilt for retten 10.11.39, Rettsprotokoll nr. 298, s. 18. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴³⁸ Silvennoinen 2008: 68.

⁴³⁹ Mäkinens undersøkelse. Kemin Poliisilaitos. Rikososasto. Poliisitutkintapöytäkirjojen konseptit 1940. Cb:8. OMA.

si med sikkerhet om hun hørte disse lydene mens døren til rommet sto åpent eller om dørene var lukket.⁴⁴⁰ Stenografist Ilta Suominen forklarte derimot at hun ikke hadde hørt én eneste lyd fra Linnas kontor.⁴⁴¹ Verken Karjalainen eller Suominen hadde hørt skuddet i det våpenet gikk av, og skjønnte at noe var galt først etter at de hørte paniske steg fra gangen. Valpo-mennene og Auer forklarte at skuddet hørtes svakt ettersom det trolig ble dempet av at våpenet innviklet seg i Pajakkas jakke.⁴⁴² Etterforsker Lindquist beskrev det som et «dempet skudd».⁴⁴³ Det at disse lokasjonene ikke var lydisolerte ble brukt som et argument mot torturpåstandene da Mäkinen undersøkte saken året etter.⁴⁴⁴

Auer ble frikjent og skal på slutten av året 1940 ha arbeidet som leder for skyddskåravdelingen⁴⁴⁵ i Kemi.⁴⁴⁶ Han fikk ikke tilbake sin stilling innen Valpo etter Pajakkas død. Hans overordnede mente Auer ikke var frisk nok til å fortsette sitt arbeid innen avdelingen, og han ble beskrevet å ha vært utbrent og ha hatt «nerver» allerede under etterforskningen av spionsaken noe som forårsaket hans fantasi å vandret fritt.⁴⁴⁷ Auer ble etter hvert sendt til å krige i fortsettelseskrigen hvor han tråkket på en mine. Han ble overført til et feltsykehus hvor han måtte amputere benet, og ikke lenge etter skjøt han seg selv.⁴⁴⁸

7.4 Andre teorier om Pajakkas død

Til syvende og sist framkommer det ikke tydelig i dokumentene hva som skjedde under Pajakkas siste avhør ettersom de involvertes forklaringer i retten og under avhør til tider virker å være tvilsomme. En slik dramatisk hendelse skaper riktignok grunnlag for flere teorier, og blant annet Hagelberg kommer fram med sin egen. Han spesifiserer at det fra hans side kun er snakk om spekulasjoner ettersom mye av det han har lagt fram baserer seg på gjetninger. Han mener at det er flere punkter man kan stusse over i avhøret som endte med

⁴⁴⁰ Aino Karjalainen avhør. Saken ble gransket av aktor V. Kotilampi. Rapporten kopiert i rettsprotokoll nr. 300, s. 9. Sulo Auer stilt for retten 21- 22.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴⁴¹ Ilta Suominen vitneutsagn, rettsprotokoll nr. 300, s. 22. Sulo Auer stilt for retten 21.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴⁴² Valpo-etterforsker L. Lindquist. Kemi tingrett, rettsprotokoll nr. 300, s.13. Pva 1311, EK-Valpo I. KA

⁴⁴³ Valpo-etterforsker L. Lindquist avhør. Saken ble gransket av aktor V. Kotilampi. Rapporten kopiert i rettsprotokoll nr. 300, s. 14. Sulo Auer stilt for retten 21- 22.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴⁴⁴ Mäkinens undersøkelse. Kemin Poliisilaitos. Rikososasto. Poliisitutkintapöytäkirjojen konseptit 1940. Cb:8. OMA.

⁴⁴⁵ Skyddskårsorganisationen var en frivillig forsvarsorganisasjon i årene 1917-1947. Organisasjonen hadde noen av de samme oppgavene som det norske Heimevernet. I Store norske leksikon. (Hentet 18. 3. 2015) <https://snl.no/Heimevernet>.

⁴⁴⁶ Hagelberg 1998: 64.

⁴⁴⁷ Uola 2010: 269.

⁴⁴⁸ Hagelberg 1998: 95.

Pajakkas død, og håndteringen av saken i retten. Blant annet var det merkelig at stenografist Ilta Suominen ikke var til stede under avhøret, og forlot det før det virkelig endte. Suominen ankom Kemi samme dag Pajakka døde, og arbeidet ellers i Helsinki. Hagelberg påpeker også at avhørsprotokollen fra konfrontasjonsavhøret ser vesentlig annerledes ut fra de andre avhørsprotokollene i saken.⁴⁴⁹ Etter å ha sammenlignet avhørsprotokollene til de tiltalte i saken med Pajakkas kan jeg si meg enig i dette. I Pajakkas protokollen fra Pajakkas konfrontasjonsavhør kan man lese Auers nøyaktige spørsmål og de arrestertes svar som om det var replikker i et teaterstykke. I de andre protokollene blir det aldri opplyst hvilke spørsmål fangene ble stilt, og protokollene er generelle oppsummeringer av hva som har kommet fram under avhørene.

En annen detalj som skiller denne protokollen fra de andre, er at det er den eneste avhørsprotokollen det står skrevet ned nøyaktig klokkeslett for avhørets start og slutt. Det at denne avhørsprotokollen er utseendemessig så annerledes i forhold til resten av avhørsdokumentene kan for eksempel skyldes stenografistens personlige stil. Det kan også hende Suominen fikk beskjed om å gjøre det på denne måten ettersom Pajakka ble ansett for å være en nøkkelperson i etterforskningen og det var viktig å få en tydelig og grundig tilståelse fra mannen. Hagelberg mener for øvrig denne avhørsprotokollen er unik i den forstand at en slik ordrett gjengivelse av samtalene under avhør ikke var særlig vanlig blant Valpos dokumenter.⁴⁵⁰

Han påpeker også at denne avhørsprotokollen er det eneste dokumentet fra spionsaken som ser ut til å ha vært offentlig tilgjengelig på 1980-tallet ettersom både forfatterne Varjo og Paasilinna har brukt det i sine bøker. Resten av materialet fikk ikke offentligheten tilgang til før mye senere. Hagelberg drøfter muligheten for at denne avhørsprotokollen kan være en forfalskning og at dette konfrontasjonsavhøret i virkeligheten aldri skjedde.⁴⁵¹

Hagelberg hevder dermed at Pajakkas siste avhør ble det første avhøret som ble holdt 4. november.⁴⁵² Avhørsprotokollen fra dette avhøret mener han ser uferdig ut, som om det ble avbrutt. I følge rykter var Pajakkas overordnede i grensevakten, oberst Oiva Willamo, til stede under avhøret. Han og kaptein Pajakka var nære venner og i følge Uola var kaptein Pajakka

⁴⁴⁹ Hagelberg 1998: 65.

⁴⁵⁰ Hagelberg 1998: 65.

⁴⁵¹ Underoffiser i grensevakten i Petsamo, Matti Tiitola, skal ha ment at denne protokollen virket falsk ettersom Pajakka ikke ble avhørt av noen med like høy rang som han, som var enn vanlig framgangsmåte i slike tilfeller. Hagelberg 1998: 65.

⁴⁵² Det vil si J. Pajakka avh. pkt. nr. 615/1939. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

muligens oberst Willamos eneste venn.⁴⁵³ Hagelberg mener Willamo skal ha blitt personlig krenket av avsløringene om Pajakkas spionvirksomhet. Under avhøret krevde oberst Willamo at Pajakka skulle skyte seg selv. I følge rykter skal Willamo ha kommet ut av avhørslokalet der Pajakka ble holdt og ropt, «hent liket bort». Hagelberg mener det var mulig at Willamo drepte Pajakka i sinne, at saken ble dysset ned og Auer tok på seg skylden.⁴⁵⁴

7.5 Siltalas arrestasjon, avhør og død

Feldwebel Martti Siltala ble arrestert samtidig som de andre underoffiserene fra grensevakten i Petsamo.⁴⁵⁵ Han ble ikke konfrontert med Pajakka ettersom han fram til da enda ikke hadde tilstått å være delaktig i spionasjen. Dette gjorde han først etter kaptein Pajakkas død. Siltala benektet skyld og mente man heller burde mistenke en lokal innbygger med navn Eino Kari, som i Petsamo var blitt mistenkt å være spion på grunn av sin suspekte livsstil.⁴⁵⁶ Kari ble arrestert én måned før Siltala, men ble til slutt frikjent.⁴⁵⁷

Siltala ble avhørt ved flere anledninger, og ble konfrontert med sine kolleger som vitnet mot han. Da sersjant Kerkelä ble konfrontert med Siltala, påpekte feldwebelen at Kerkelä den samme morgenen hadde fortalt, han at han i sitt avhør var blitt tvunget til å fortelle slik han gjorde. Kerkelä hadde hatt anledning til å innrømme dette ovenfor Siltala ettersom de var plassert ved siden av hverandre i fengselet. Auer spurte Kerkelä om dette stemte, noe Kerkelä nektet for.⁴⁵⁸ Det var først en gang mellom 5-10. november at Siltala tilsto alle anklager. Mannen var på dette tidspunktet blitt syk, og utdypet ikke tilståelsen med henvisning til sin dårlige helse. Feldwebelen forklarte likevel at han var blitt vervet til spionasje av Pajakka, men ønsket ikke å utdype saken nærmere før han fikk snakket personlig med kapteinen. Det er noe uklart hva Siltala kan ha siktet til med utsagnet ettersom Pajakka allerede var død på dette tidspunktet. Siltala fortsatte med å tilstå at han hadde reist til Leijärvi på Pajakkas ordre med Matti P. Haltta som guide.

Feldwebelens tilståelser ble ikke utdypet videre og avhørsprotokollen opplyser at Martti Siltala begikk selvmord 12.november 1939. Seks dager før dette skal Siltala skal ha prøvd å ta sitt eget liv ved å kutte pulsåren på venstre händledd, noe som resulterte i et ca.3 cm langt

⁴⁵³ Uola 2010: 258.

⁴⁵⁴ Hagelberg 1998: 68-69.

⁴⁵⁵ Uola 2010: 257.

⁴⁵⁶ M. Siltala avhørspkt. nr. 587/39, s. 5-7. Avhør 4.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴⁵⁷ Eino Kari avhørspkt.nr. 133/39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴⁵⁸ M. Siltala avhørspkt. nr. 587/39, s. 5. Avhør 2.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

sår.⁴⁵⁹ Håndleddet hovnet opp, og som medisin til såret ble Siltala gitt bandasje med blyvann.⁴⁶⁰ Et par dager senere fikk Siltala feber, og han begynte å kaste opp og bli hoven. Lørdag 11.november ble han sendt til sykehus ettersom tilstanden hans ikke ble bedre og dagen etter døde han.

Siltala ble holdt i *Merilä*, og han skal selv ha kontaktet avhørsmannen Kaukoniemi og forklart at han trengte behandling etter et selvmordsforsøk. I det Kaukoniemi besøkte feldwebelens celle fortalte Siltala at han hadde kuttet håndleddet med et løsrevet håndtak fra en kopp og ba om å få blyvann som legemiddel til såret. Såret var på dette tidspunktet delvis helbredet men opphovnet.⁴⁶¹ Siltala ble gitt blyvann og bandasje til håndleddet. Dagen etter ba Siltala om å få mer blyvann ettersom flasken var blitt tom, noe legen også tildelte. I første omgang ble han tildelt 500g blyvann, og etter dette ble han gitt ytterligere 300g. Etter hvert ble Siltalas tilstand dårligere og han ble ført til sykehus. Legen mistenkte da at Siltala muligens kan ha konsumert blyvannet, men sendte mannen tilbake til fengsel for videre behandling.⁴⁶² Kaukoniemi konfronterte Siltala med legens mistanke og påpekte samtidig at det kunne føre til straff etter militær lov om en mann i Siltalas stilling skadet seg selv. Siltala nektet for å ha konsumert blyvannet og ba Kaukoniemi om å tie om saken.⁴⁶³ Samme dag ble Siltala igjen ført til sykehuset og ble denne gang innlagt. I obduksjonsrapporten kommer det fram at Siltala hadde store blåmerker på baksiden av begge lårene og armen. Han hadde også en stor vannblemme under fotsålen. Rapporten konkluderte med at Siltala trolig døde av forgiftning.

I følge konen Ida Siltala hadde mannen selvskadende tendenser, og hadde ved flere anledninger kommet hjem fortvilet etter langvarige drikkelag. Han skal ha truet med å skyte seg selv, men forklarte aldri hvorfor.⁴⁶⁴ Lik andre mennesker i Siltalas nære omkrets, skildrer konen mannen å være en person med alkoholproblemer og for å være voldelig. Han skal ha slått til en av underoffiserene som leide rom i hans hus, og etterpå angret. I Petsamo tilbragte feldwebel mye av tiden sin i drikkelag med de andre underoffiserene og Pajakka. Konen var

⁴⁵⁹ M. Siltala obduksjonsrapport 13.11.39. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

⁴⁶⁰ Blyvann er en vannblanding med 1 del blyeddik til 49 deler vann. Dette ble tidligere brukt som medisin mot omslag etter støt, eller ved overflatesår. Bly kan absorberes fra store sårflater i mengder som kan gi blyforgiftning. (Store norske leksikon, 2009, 24. juni. Hentet 6. oktober 2014 fra [https://snl.no/blyvann.](https://snl.no/blyvann))

⁴⁶¹ Valpo-etterforsker Aimo Kivipuro avhør. Han var sammen med avhørsmann Kaukoniemi da de besøkte Siltala og var vitne til samtalen. Gransknings av M. Siltalas død. Nr.119, s.7. 18.11.39. Kemi politimester Reino Pelttari. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

⁴⁶² Gransknings av M. Siltalas død. Nr.119, s.3;5. 18.11.39. Kemi politimester Reino Pelttari. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

⁴⁶³ Gransknings av M. Siltalas død. Nr.119, s.5. 18.11.39. Kemi politimester Reino Pelttari. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

⁴⁶⁴ I. Siltala avhør 18.11.30. Protokollen har Id nr. 2134, s. 2. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

også vel vitende om mannens forhold til andre kvinner – noe han og kaptein Pajakka hadde tilfelles. Slik oppførsel slet på ekteskapet, men i følge Ida Siltala hadde ektemannens oppførsel hjemme forbedret seg de siste årene. Ida Siltala ble avhørt etter mannens død og erklærte at om han var spion, så kunne ville det ha forklart en del av hans utsagn og oppførsel.⁴⁶⁵ Feldwebel Martti Siltalas død ble ført i retten som konkluderte med at mannen trolig begikk selvmord. Etter Siltalas død ble han beskyldt for å ha underslått penger soldathemsforeningen⁴⁶⁶ i Petsamo som han arbeidet som kåsør for mens han var feldwebel i grensevakten. Kona Ida Siltala ga fra seg huset i Petsamo som erstatning for pengene Siltala skal ha stjålet.⁴⁶⁷

8 Spioner i Norge

Det framkommer i Valpos dokumenter at de hadde en korrespondanse med norske offiserer i forbindelse med spionsaken. Det er midlertidig noe usikkert hvilken part som tok initiativet til kontakt først, men Valpo skal ha sendt en oversikt over spionsakens norske forgreninger til offiseren Odd Lindbäck-Larsen i Norge en gang etter oktober 1939.⁴⁶⁸ Lindbäck-Larsen var stabssjef for 6. divisjon, distriktskommando Nord-Norge. Denne rapporten inneholdt en oversikt over hva Heikkinen, Ukkola og Nikkonen hadde fortalt om spionasjen i området. Disse tre mennene ble stilt for retten i den 1. rettsaken. Senere fortalte tiltalte i den 2. rettsaken, blant annet Uula Haltta, om spion-forbindelser i Nord-Norge.

I Norge ble Petsamos spionsak omtalt i forbindelse med kvenen Arne Gunnari fra Bugøyfjord. Han tilsto overfor en norsk grensevaktbetjent å være i russisk tjeneste på slutten av oktober 1939. Før han fikk utdypet saken nærmere, ble han funnet drept i sitt hjem. Lokale politimyndigheter gransket saken og konkluderte at det dreide seg om et selvmord. Etter dette ble saken tydeligvis gjenopptatt av den norske hæren og i følge Pryser deltok politifullmektig

⁴⁶⁵ I. Siltala avhør 18.11.30. Protokollen har Id nr. 2134. s.6. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

⁴⁶⁶ Soldathem er en mannskapsmesse og velferdshus drevet av frivillige i samarbeid med hæren der soldater kan tilbringe sin fritid. Det er en forening som ser etter behovene til de vernepliktige og kan tilby mat, fritidsaktiviteter osv. På finsk: sotilaskotiyhdistys.

⁴⁶⁷ Hagelberg 1998: 77.

⁴⁶⁸ PM skrevet på svensk av ukjent person. En oversikt over hva de ulike arresterte i spionsaken fortalte om Petsamo spionasjens forbindelser til Norge. På dokumentet har det blitt notert for hånd «1 til Hagen, 1 til Lindbäck-Larsen, 23.10.39». PM del av dokumentsamling som inneholder rapport nr. 2351 og etterforsker Paikkalas notater av den 1. rettsakens sesjon, nr. 320/39. 2917 Vakoiluasiat (1910 - 1940), Valtiollinen Poliisi. Valtiollinen poliisin I arkisto, Asiamapit.

Jonas Lie og offiseren Karl. A. Marthinsen i granskningen av Gunnari-saken.⁴⁶⁹ Først i mars 1940 ble det skrevet en promemoria om Gunnari-etterforskningen der det ble det lagt fram teori om at mannen kan ha hatt tilknytning til «Pajakka-affæren».⁴⁷⁰ Det ble rettet spionmistanke også på flere andre kvener, men ut i fra de dokumentene jeg hatt tilgang til, klarte ikke norske etterforskere med sikkerhet å koble mistenkte personer i Finnmark til spionasjen i Petsamo.

Arne Gunnari tilsto ovenfor grensepolitibetjent Gabrielsen 26.oktober 1939 at han sto i russisk tjeneste. I følge Lindbäck-Larsen fikk verken de på 6. divisjon eller politimesteren i Senja informasjon om Gunnaris tilståelse før etter hans var død.⁴⁷¹ Av ukjente grunner ble han heller ikke arrestert, men det ble avtalt at Gunnari skulle utdype saken nærmere ved en senere anledning. Fire dager senere ble han funnet skutt, og det ble antatt at han begikk selvmord. Gunnari-familien drev et handelshus i området og var tidligere blitt mistenkt for å arbeide for Finland, ettersom familien hadde holdt på sitt finske språk og vaner, og «den finske innstillingen var hevet over hver tvil».⁴⁷²

Gunnaris aktiviteter mens han var i live ble grundig kartlagt etter hans død. Dette kommer fram i promemoriaet som ble skrevet av utrykningspolitiet i Kirkenes.⁴⁷³ Gunnari skal ha vært en tur innom Petsamo i løpet av august 1939 der han besøkte Boris Gleb (Kolttaköngäs). I følge Pylkkänen var det vanlig for nordmenn å handle billige varer på finsk side, og det var lett å komme over den norsk-finske grensa, spesielt ved Boris Gleb.⁴⁷⁴ Gunnaris bekjente hevdet etterpå, at Gunnari var forandret og virket «redd av seg».⁴⁷⁵ På dette tidspunktet hadde arrestasjonene i Petsamos spionsak pågått en stund, og i august måned gjennomførte Valpos menn avhør av arresterte i Petsamo.⁴⁷⁶ Arrestasjonene og spionryktene forble ikke hemmelig i Petsamo, og den lokale befolkningen var vel vitende om hva som foregikk. Det er dermed ikke umulig at Gunnari kunne ha fått kjennskap til det som foregikk i området.

⁴⁶⁹ Pryser, Tore 2001, *Hitlers hemmelige agenter*:491, note 314.

⁴⁷⁰ Brev fra stabssjef ved 6.divisjon til generalstabens utenriksavdeling dat. 6.11.39 i Harstad og brev til politimesteren i Senja datert 13.11-39 fra O.L.L. De norske offiserene Odd Lindbäck-Larsen og Karl A. Marthinsen etterforsker saken om Arne Gunnaris død og tilknytning til jegerkaptein Pajakka spionorganisasjon i Petsamo.

⁴⁷¹ Brev fra stabssjefen ved 6.divisjon til generalstabens utenriksavdeling dat. 6.11.39 i Harstad. FO Sikkerhetsstaben, Personalsikkerhetskontoret, boks 46, Riksarkivet i Oslo.

⁴⁷² PM, s.5-6. Dat. 24.3.39. «angående Arne Gunnaris død ut i fra den teori at han var ledd i finsk kaptein Pajakkas spionorganisasjon». FO Sikkerhetsstaben, Personalsikkerhetskontoret, boks 46, Riksarkivet i Oslo.

⁴⁷³ PM om A. Gunnaris død, s. 5-6. Dat. 24.3.39. FO Sikkerhetsstaben, Personalsikkerhetskontoret, boks 46, Riksarkivet i Oslo

⁴⁷⁴ Ali Pylkkänen i Vahtola og Onnela (red) 1999, s. 92. Turjanmeren Maa.

⁴⁷⁵ PM om A. Gunnaris død, s. 8. Dat. 24.3.39. FO Sikkerhetsstaben, Personalsikkerhetskontoret, boks 46, Riksarkivet i Oslo.

⁴⁷⁶ Valpo-mennene S. Auer og T. Keskitalo reiste til Petsamo i august for å utføre avhør. Uola 2010: 256.

Under hærens gjenopptak av saken ble det sådd tvil hvorvidt Gunnari begikk selvmord. De mente at selvmordsbrevet ikke virket troverdig ettersom det var blitt skrevet på maskin fra og med første setning til signaturen. I tillegg fant man et nylig avfyrt hagleskudd like utenfor huset. Det ble i stede fremsatt en teori at Pajakkas spionlige kan ha hatt et motiv for å ta Gunnari ut av dage. Da Gunnari i oktober tilsto overfor grensevakten i Norge å være spion, hadde ikke Pajakka blitt arrestert ennå. I følge den norske teorien ville den hemmelige spionligaen tatt skade av Gunnaris avsløringer, spesielt med tanke på at lederen ennå var på frifot. Dermed mente man at dersom Pajakka-organisasjonen fikk nyss om Gunnaris planer, skapte dette et troverdig motiv for drap.⁴⁷⁷

Sterke bevis i saken hadde man ikke, heller ikke mot resten av Gunnari-familien som for det meste ble mistenkt for at de var «profinsk» og økonomisk avhengig av Finland. Man mente familien var et «overordentlig bekvemt utgangspunkt» for etablering av etterretning i området.⁴⁷⁸ Om Gunnari-familien arbeidet for Pajakka og hans spioner kan de ha trodd at de arbeidet for Finland uten å vite at de i virkeligheten arbeidet for Russland.⁴⁷⁹ Dokumentet ble avsluttet med en siste kommentar om et ønske om å fortsette granskingen i Gunnari-saken. Om det ble produsert flere dokumenter i forbindelse med saken, så er det arkivmateriale jeg ikke har hatt tilgang til i forbindelse med mitt arbeid. I denne oppgaven har jeg ikke videre fulgt denne tråden av spionsaken, men det er likevel et aspekt med saken som gjerne kunne undersøkes nærmere, og det er enkelte mapper på Riksarkivet som kan inneholde relevante dokumenter, uten at jeg har noe videre innsyn i materialet.⁴⁸⁰

Det kommer fram i promemoria-dokumentet at de norske offiserene som gransket Gunnari-hendelsen ikke var i besittelse av riktig informasjon når det gjaldt spionsaken i Petsamo. I følge dokumentet skal man i Norge ha hatt en korrespondanse med etterretningsoffiser Ahola fra Petsamofronten og Aaltonen, som tydeligvis sendte nordmennene informasjon via telegram. Nordmennes oppfatning av spionsaken er noe ulik den finske. Det nevnes for eksempel at kaptein Pajakkas opprinnelige navn var Sundquist – mens det i virkeligheten var Id. Sundquist var Pajakkas etterfølger i Petsamo, jegerkaptein Valdemar Salmelos

⁴⁷⁷ PM om A. Gunnaris død, s. 16. Dat. 24.3.39. FO Sikkerhetsstaben, Personalsikkerhetskontoret, boks 46, Riksarkivet i Oslo.

⁴⁷⁸ PM om A. Gunnaris død, s. 17. Dat. 24.3.39. FO Sikkerhetsstaben, Personalsikkerhetskontoret, boks 46, Riksarkivet i Oslo.

⁴⁷⁹ PM om A. Gunnaris død s. 16. Dat. 24.3.39. FO Sikkerhetsstaben, Personalsikkerhetskontoret, boks 46, Riksarkivet i Oslo.

⁴⁸⁰ Blant annet mappene etterretningsrapporter vesentlig vedr. Finland og Russland, etterretningsrapporter vedr. sovjet-spionasje, og spionsaker og dokumenter vedr. overvåking av kommunister. Forsvaret, Generalstaben IV - RA/RAFA-3258.

opprinnelige navn. Det opplyses også en helt nytt motiv til Pajakkas spionvirksomhet, noe som ikke framkommer i Valpos-dokumenter om saken. Motivet skal ha vært Pajakkas antatte dårlige økonomi som fikk han til å misbruke sin stilling som reininspektør. Pajakka skal ha solgt stjalne rein over grensen og når GPU fikk nyss om saken, tvang de kapteinen over til deres tjeneste.⁴⁸¹

I Valpos dokumenter framkommer det ingen mistanker mot Gunnari-familien. De nevnes faktisk ikke i det hele tatt i spionsakens dokumenter. Derimot framkommer det to navn i Valpos dokumenter som knyttet til Norge-spionasje: Hans Snaula og Hans Matvik.⁴⁸² Snaula som bodde i Muotka i Russland, skal ha besøkt Norge på spionoppdrag sommeren 1936. Til sammen ble seks sovjetiske spioner ble sendt fra Russland til Finnmark med båt.⁴⁸³ Han skal ha fungert som spion i Vardø og Jarfjorden, og som en medhjelper i spionasjen hadde han sammen Hans Matvik.⁴⁸⁴ Da Snaula skjønte at han ble iaktatt av norske myndigheter flyktet han og Matvik til Jokikylä i Petsamo hvor de overnattet hos Elli Haltta.⁴⁸⁵ Flere av de andre spionene skal ha blitt arrestert. Etter flukten fra Finnmark skal Hans Matvik ha reist tilbake til Norge, hvorpå han ble arrestert og dømt til 4 års fengsel.⁴⁸⁶

I første omgang var det tiltalte fra den 1. rettssaken som fortalte om Hans Snaula og Hans Matvik. Senere anga både far Matti Piera og sønn Uula Haltta, Snaula og Matvik som spioner i Norge. Snaula skal ha reist rundt Nord-Norge i et halvt år for å samle inn informasjon.⁴⁸⁷ Uula Haltta forklarte at informasjonen som ble samlet i Norge ble sendt videre via Petsamo til Russland. Informasjonen kunne også bli sendt via sjøveien.

Etter okkupasjonen av Norge etterforsket tyskerne en mann ved navn Hjalmar Bergsjø for å ha tilknytning til Petsamos sovjetspionasje.⁴⁸⁸ Han skal angivelig ha hatt kontakt med Petsamobrødrene Eino og Kalervo Kari. Eino Kari har blitt diskutert tidligere i oppgaven, og

⁴⁸¹ PM om A. Gunnaris død, s. 1. Dat. 24.3.39. FO Sikkerhetsstaben, Personalsikkerhetskontoret, boks 46, Riksarkivet i Oslo.

⁴⁸² Kalle Heikkinens beretninger. PM, s. 2. Skrevet på svensk av ukjent person. En oversikt over hva de ulike arresterte i spionsaken fortalte om Petsamo spionasjens forbindelser til Norge. PM del av dokumentsamling som inneholder rapport nr. 2351 og Valpo-etterforsker Paikkalas notater av den 1. rettsakens sesjon, nr. 320/39. 2917 Vakoiluasiat (1910 - 1940), Valtiollinen Poliisi. Valtiollisen poliisiin I arkisto, Asiamapit.

⁴⁸³ Jaakko Vaaralas beretninger. PM, s. 6. Skrevet på svensk av ukjent person. En oversikt over hva de ulike arresterte i spionsaken fortalte om Petsamo spionasjens forbindelser til Norge. 2917, Vakoiluasiat (1910 - 1940), Valtiollinen Poliisi. Valtiollisen poliisiin I arkisto, Asiamapit.

⁴⁸⁴ Inga Purres beretninger. PM, s. 4. Skrevet på svensk av ukjent person. 2917, Vakoiluasiat (1910 - 1940), Valtiollinen Poliisi. Valtiollisen poliisiin I arkisto, Asiamapit.

⁴⁸⁵ Elli Halttas beretninger. PM, s. 7-8. Skrevet på svensk av ukjent person. 2917, Vakoiluasiat (1910 - 1940), Valtiollinen Poliisi. Valtiollisen poliisiin I arkisto, Asiamapit.

⁴⁸⁶ Kalle Heikkinens beretninger. PM, s. 2. Skrevet på svensk av ukjent person. 2917, Vakoiluasiat (1910 - 1940), Valtiollinen Poliisi. Valtiollisen poliisiin I arkisto, Asiamapit.

⁴⁸⁷ M.P. Haltta avhørsptk nr. 73/39, s.25. Pva 1310, EK-Valpo I. KA.

⁴⁸⁸ Pryser 2012: 171.

han ble angitt av blant annet Uula Haltta, som påsto at han skal ha guidet Kari til Leijärvi.⁴⁸⁹ Feldwebel Siltala satte også fokus på Eino Kari, som han forklarte lenge var blitt mistenkt for å være spion.⁴⁹⁰ Kari ble arrestert og fortalte at han hadde reist til Norge fem ganger i perioden 1935-1938. I Norge hadde han besøkt Kirkenes og Svanvik hvor han reiste sammen med venner og bekjente. Kari ble arrestert 29. oktober i «den store bølgen» av arrestasjoner og han ble holdt i forvaring fram til 2. desember. Under denne perioden ble han avhørt flere ganger, men innrømte aldri å være spion. Blant annet Uula og Jouni Halttas vitneutsagn mot han ble framstilt under avhørene, men Kari forsvarte seg med at mennene snakket usant.

Hvordan tyskerne fikk kjennskap til Petsamos store spionsak etter okkupasjonen av Norge er ikke godt å si. Det er mulig de fikk vite om saken gjennom tidligere norske granskinger av hendelsen. Karl. A. Marthinsen som i følge Pryser var en av offiserene som etterforsket Gunnari-saken i Finnmark, ble senere Stapo-sjef under Quisling-regimet.⁴⁹¹ Sipo-sjef Wilhelm Laqua fikk også tak i politifullmektig Jonas Lies kartotek over folk i Finnmark som ble overvåket før okkupasjonen. I dette kartoteket fantes opplysninger om blant annet Alice Wartiainen som ble mistenkt å ha hatt tilknytninger til Arne Gunnaris spionvirksomhet.⁴⁹² Tysk og finsk etterretningstjeneste startet et samarbeid under krigen, og deres første møte var på Svanvik hotell juli 1940. Her fikk Valpos representant inntrykk av at tyskerne hadde godt kjennskap til Petsamos spionsak.⁴⁹³ Tyskerne strakk ut en hjelpende hånd til finnene med en lovnad om å informere Valpo om norske kommunister i framtiden forsøkte å kontakte kommunister i Finland.

Samarbeidet ga resultater og i 1944 overleverte tysk etterretning Valpo deler av en norsk avhørsprotokoll som henviste til en russisk spionorganisasjon i Petsamo. Valpo-representanten Urho Piha møtte den finsktalende SS-Obersturmführer Willy Laqua⁴⁹⁴ i Kirkenes og skal ha fått et utdrag av en avhørsprotokoll tilhørende en ukjent pågrepet nordmann. Nordmannen hadde avslørt to personer han mente skal ha vært sterkt innblandet i «en russisk spionorganisasjon» som opererte i Petsamo under Vinterkrigen. Nordmannen forklarte at en butikkeier i Vaitolahti hadde spilt en sentral rolle i denne russiske spionorganisasjonen, uten å lenger huske hans navn. Dette skal nordmannen ha hørt av

⁴⁸⁹ U. Haltta avhørsptk. nr. 75/39, s. 33. Pva 1310, EK-Valpo I. KA.

⁴⁹⁰ M. Siltala avhørsptk. nr. 587/39, s. 5-7. Avhør 4.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁴⁹¹ Pryser 2012: 170.

⁴⁹² Pryser 2001: 289.

⁴⁹³ På møtet deltok blant annet SS-Untersturmführer Wilhelm Laqua og Valpo-representanten Tauno Heliara. Silvennoinen 2008: 156.

⁴⁹⁴ Willy Laqua var sjef for tysk sikkerhetspoliti (Sipo) i Øst-Finnmark siden 1941. Silvennoinen 2008: 155; Pryser 2001: 287

petsamobeboeren Edward Gowro som hadde besøkt mannen i Vardø etter Vinterkrigen. Den ukjente nordmannen forklarte videre at han trodde Gowro også var en del av denne spionorganisasjonen, ettersom det var ukjent hvor mannen fikk pengene sine fra.⁴⁹⁵ Disse utsagnene vakte interesse hos Valpo som mente det måtte være snakk om butikkmedarbeider Trygve Rasmussen og fisker Edward Gowro, som i Petsamo var kjent som Adam Edvar Kovero.⁴⁹⁶

Edward Gowro hadde kjempet på den «røde» siden under borgerkrigen og var kjent av Valpo for ulovlig salg av alkohol.⁴⁹⁷ Han skal ved flere anledninger ha blitt stoppet av russiske skip mens han var ute til sjøs og sommeren 1938 skal han og hans mannskap ha blitt tatt inn til avhør av russerne. Gowro skal ha kjent en av de russiske offiserene om bord på det sovjetiske patruljeskipet, og snakket til han med vennlig tone. Gowro forklarte etterpå at han hadde møtt mannen en gang tidligere i Russland.⁴⁹⁸

Valpo-etterforsker Keskitalo avhørte mannen etter hendelsen, men klarte ikke samle opp et godt nok pågripelsesgrunnlag for å arrestere Gowro. Etterforskeren var likevel etter denne hendelsen sikker på at Gowro var en russisk spion.⁴⁹⁹ Gowro var også naboen til den spiondømte Frans Ukkola, fra den 1. rettsaken. I tillegg var han en god venn av kaptein Pajakka. Under er drikkelag med kapteinen høsten 1938 skal Gowro ha fortalt at han hadde tilgang til alkohol fra Norge og at han hadde støtt på russiske patruljeskip på havet. Dette var en hendelse sjåfør Petter Pyhtinen var vitne til.⁵⁰⁰

Mange mente butikkmedarbeider Trygve Rasmussen var kommunist alt før Vinterkrigen, slik hans far hadde vært. Rasmussen familien ble boende i Vaitolahti på slutten av november 1939 da russerne okkuperte området. Han kom tilbake til Finland året etter og ble avhørt av etterforsker Keskitalo. Rasmussen forklarte at russerne hadde forsøkt å verve han til spionasje uten å lykkes, men etterforskeren stilte seg skeptisk til Rasmussens forklaring. En annen årsak til at Valpo mistenkte Rasmussen var at den arresterte sovjetiske spionen Pietari Orloff nevnte

⁴⁹⁵ Rapport Id. nr. 28/44, signert av Urho Piha, s.1. Dat. 28.1.44. Rapporten er vedlegg I, i en saksmappe med Id.nr.332, dat. 16.2.44, Rovaniemi. 2918 Vakoiluasiat 1910-1940.

⁴⁹⁶ Rapport Id. nr. 30/44, signert Valpo-etterforskeren T. Keskitalo, s. 1. Dat. 2.2.44. Rapporten er vedlegg II i en saksmappe med Id.nr.332, dat. 16.2.44, Rovaniemi. 2918 Vakoiluasiat 1910-1940.

⁴⁹⁷ Rapport Id. nr. 30/44, signert Valpo-etterforskeren T. Keskitalo, s. 1-2. Dat. 2.2.44. Rapporten er vedlegg II i en saksmappe med Id.nr.332, dat. 16.2.44, Rovaniemi. 2918 Vakoiluasiat 1910-1940.

⁴⁹⁸ Rapport Id. nr. 30/44, signert Valpo-etterforskeren T. Keskitalo, s. 2. Dat. 2.2.44. Rapporten er vedlegg II i en saksmappe med Id.nr.332, dat. 16.2.44, Rovaniemi. 2918 Vakoiluasiat 1910-1940.

⁴⁹⁹ Rapport Id. nr. 30/44, signert Valpo-etterforskeren T. Keskitalo, s. 1. Dat. 2.2.44. Rapporten er vedlegg II i en saksmappe med Id.nr.332, dat. 16.2.44, Rovaniemi. 2918 Vakoiluasiat 1910-1940.

⁵⁰⁰ Sjåfør P. Pyhtinens avhørsprotokoll, datert 28.11.39, nr. 112/1939, s. 6-7. Lapin vakoilujutun 1939-1940 asiapaperit. Maanpuolustuskorkeakoulun sotatieteen laitoksen asiakirjoja, T 28072/ 1-14 Petsamon vakoilujuttu.

han i sin forklaring. Orloff var blitt sendt fra Russland med beskjed om å kontakte Rasmussen når han ankom Petsamo. En gang i løpet av 1940 skal Orloff ha oppsøkt Rasmussen i Petsamo bare for å bli avvist av mannen, og Rasmussen skal ha løpt sin vei og ropt om hjelp.⁵⁰¹ Ut i fra Pietari Orloffs forklaringen kan man se at mannen ikke var lidenskapelig dedikert til spionasjen, men saboterte sitt første oppdrag i håp om at han ikke behøvde å gjennomføre det. Når han ble forsøkt sendt til Petsamo for andre gang meldte han seg selv frivillig til grensevakten i området.⁵⁰²

9 Drøfting

9.1 Anstrengte forhold

Etter å ha gått gjennom de ulike aspektene ved Petsamos store spionsak ligger det fortsatt flere spørsmål uten svar. Problemstillingen i denne oppgaven er todelt, der den ene delen har gått ut på å kartlegge hvilke bakgrunnsfaktorer som kan ha påvirket utviklingen av Petsamos store spionsak. I den andre delen har jeg forsøkt å utforske til hvilken grad det faktisk forekom spionasje og om det lå en troverdig grunn bak anklagene mot de innblandede i saken.

Etter å ha blitt kjent med materialet relevant for besvaringen av problemstillingen, mener jeg flere faktorer påvirket utviklingen og omfanget av spionsaken i Petsamo - spesielt i 1939 da saken virkelig begynte å eskalere. Finland ble tydelig preget av sosial og politisk uro som ble drevet fram av både innenriks- og utenrikspolitiske årsaker. Borgerkrigen definerte i stor grad det finske forholdet til kommunismen som etter krigen både ble hatet og fryktet. Mange følte avsky mot de «røde» som etter krigen ble forbundet med Russland, og et «russerhat» begynte å spre seg i det finske samfunnet, noe man kunne se på alle samfunnsnivå.⁵⁰³

Valpo og dets forgjenger, Detektiva centralpolisen, ble påvirket av denne sinnsstemningen i samfunnet, og satte inn store ressurser på å bekjempe venstresidens politiske aktører.

Områdene i Finland som hadde felles grense med Sovjetunionen ble overvåket med

⁵⁰¹ Rapport Id. nr. 30/44, signert Valpo-etterforskeren T. Keskitalo, s. 2. Dat. 2.2.44. Rapporten er vedlegg II i en saksmappe med Id.nr.332, dat. 16.2.44, Rovaniemi. 2918 Vakoiluasiat 1910-1940.

⁵⁰² Pietari Orloff ble sendt til Finland 11.7.40 for å fotografere området. Han utsatte filmen for lys for å kunne påstå at oppdraget var mislykket. Rapport om Pietari Orloffs spionaktiviteter, Kk. Nr. 76.11.10-40. I mappen "Tietoja eräistä sodan aikana pidätetyistä NL:n vakoilijoista (Päämajan Valvonta-ostaso 1940-41)". 2939 Sodan ja niistä johtunut toiminta 1910-1940. KA.

⁵⁰³ Silvennoinen 2008: 69-70.

mistenksomhet, og Valpo hadde før avsløringen av spionsaken i Petsamo håndtert flere spionhendelser knyttet til området.⁵⁰⁴ Omfanget av spionsaken kan forstås ut i fra den politiske krisen Finland befant seg i. Arrestasjonsprosessene i Petsamos store spionsak startet i 1938 og jo lengre granskningen av saken varte jo flere folk ble pågrepet for å ha hatt tilknytninger til saken. Til slutt vokste saken seg så stor at Valpo ikke lenger hadde kontroll over granskningen, og høsten 1939 begynte det hele å minne om en slags heksejakt av spioner.

Som tidligere nevnt kan spionsaken deles i tre noenlunde separate faser basert på når folk ble arrestert og dømt. To av spionsakens faser utspilte seg i 1938, der de fleste dømte var finlendere. Den aller første pågrepne i spionsaken var Uula Vesterelve som kom for å besøke sitt søskenbarn i Petsamo. Etter dette ble fem fiskere anklaget for å ha blitt rekruttert av russerne på havet og dømt for spionasje, noe som blir ansett å være spionsakens 2. fase. Høsten 1939, i den 3. fasen, var 8 av de 23 tiltalte russiske, og 9 av de tiltalte var fra den russisk etniske bygden Kaakkuri. Resten var en blanding av omtrent like mange samer som finner, og tillegg ble 2 skoltesamer og én kareler dømt. I sammenligning med fasene i 1938 er den siste fasen i 1939 en veldig stor og rotete hendelse. Spionsakene i 1938 er mye mindre og oversiktlige.

En av årsakene til dette kan være at Valpo i 1938 under granskningen av saken enda ikke var direkte preget av en krigsmentalitet. Dette endret seg da Vinterkrigen brøt ut i slutten av november 1939. Finlands samfunnsmessige krise, det allerede eksisterende «russerhatet» og kommunistfrykten i samfunnet påvirket trolig Valpos håndtering av spionsaken, og Valpo reagerte på spionavsløringene i Petsamo på en måte som gjorde etterforskningen av saken vanskelig å håndtere.

I spionsakens dokumenter ser det ut til at ulovlige grenseoverganger ble strengere straffet jo nærmere man kom slutten av 1930-tallet. Jouni Haltta ble pågrepet da han krysset grensen i 1930 og fikk den gang en bot for ulovlig grensepassering.⁵⁰⁵ Ved årsskifte 1934-1935 krysset Pekka Agijeff grensen og ble stilt for retten mistenkt for spionasje. Da ble han løslatt som

⁵⁰⁴ Blant annet: Rapport Id. Nr.347/1046-30. Rapport skrevet av ukjent person. «Suomen ja Venäjän rajaseudut. Salaisia rajaylityksiä 3».2759, Rajaolot (1910-1940). Rapport Id. nr. 511. Dat. 22.3.39, signert av Valpo-Avdelingsleder R. Linna. En mann ble mistenkt for å ha krysset grensen i Petsamo i 1932. 2916, Vakoiluasiat (1910 - 1940). Rapport Id. nr. 1102/1938. En annen mann ble mistenkt for å være en spion pga. utallige hemmelige grensepasseringer i Petsamo-området. Rapport vedlegg i dokumentamsling 309/944/1938, signert av Valpo-avdelingsleder R. Linna. 2916, Vakoiluasiat (1910 - 1940), Valtiollinen poliisi. Valtiollisen poliisin I arkisto, Asiamapit. KA.

⁵⁰⁵ Hagelberg 1998: 20.

følge av grunnløs tiltale.⁵⁰⁶ Spionasjefrykten toppet seg i 1939, da Uula Haltta ble arrestert kun *mistenkt* for å ha krysset grensen. Dette var for øvrig etter at flere andre spioner var blitt arrestert og dømt i området, noe som trolig forsterket spionparanoiaen.

Hagelberg skriver at man på grunn av den pågående indrepolitiske krisen i Finland var tilbøyelige til å «overreagere» i kampen mot landets fiender, noe som også var tilfelle med granskningen av Petsamos store spionsak.⁵⁰⁷ Det som i utgangspunktet kan ha vært en liten spionhendelse med få involverte, ble gjennom Valpo-menneses avhørsmetoder en omfattende og komplisert spionsak. Dette mente også Valpo-etterforsker Niilo Laamanen, som ga uttrykk for sin mening om saken i 1940. Han forklarte at spionsaken trolig hadde et reelt grunnlag og at et lovbrudd virkelig var blitt begått, men fordi saken ble etterforsket på en forhastet måte ble trolig helt uskyldige mennesker også trukket med i dragsuget.⁵⁰⁸

En annen sak som kan ha påvirket omfanget av spionsaken er at etterforskningen trolig ble preget av bruken vold og tortur under avhørene. Avhørsmennene beskrev selv at de følte seg presset for å få saken oppklart, spesielt i den vanskelige tiden Finland gikk gjennom med Russland.⁵⁰⁹ Som følge av voldsbruk og skremseltaktikk under avhørene fortalte de arresterte usanne historier, og utla nye personer som Valpo måtte etterforske. Reindriftsamen Uula Haltta fikk virkelig fart på spionarrestasjonene.

Han ble funnet skyldig i spionasje etter å ha innrømmet å ha krysset grensen 5.oktober 1939. Denne innrømmelsen ble tilbakevist etter at tre grensevaktssoldater senere vitnet at Uula hadde oppholdt seg i deres selskap den dagen. Dette var først etter at Uula hadde angitt over 40 personer under avhør, og det kom etter hvert til syne at Haltta trolig ikke var den mest pålitelige kilden å basere sin granskning på. Blant annet mistet Valpo-etterforskeren Laamanen sin lit til Uula som et troverdig vitne til en objektiv sannhet, etter at Haltta sa seg villig til å bekjenne akkurat slik Laamanen ønsket.⁵¹⁰ Avdelingsleder Linna medgikk at Haltta trolig hadde funnet opp historier etter sitt eget, og muligens avhørsmannen Sulo Auers forgodtbefinnende.⁵¹¹

⁵⁰⁶ Pekka Agijeff avhørsptk. nr. 107/39. Pva 1310, EK-Valpo I. KA.

⁵⁰⁷ Hagelberg 1998: 85.

⁵⁰⁸ Avhørsmann Niilo Laamanen promemoria PM, s. 4-5. Datert 10.5.40. 1313. EK-Valpo I. KA

⁵⁰⁹ Mäkinen undersøkelse, s.12. Kemin Poliisilaitos. Rikososasto. Poliisitutkintapöytäkirjojen konseptit 1940. Cb:8. OMA.

⁵¹⁰ Avhørsmann N. Laamanen promemoria PM, s. 2. Datert 10.5.40. Pva 1313. EK-Valpo I. KA.

⁵¹¹ Valpo- avdelingsleder i Kemi Risto Linnas brev til Valpo-nestleder Ville Pankko. Linna innrømmer at Uulas avhør kan ha blitt påvirket av både Uulas overdrivelser og Sulo Auers fantasi. Datert 17.11.39, Kemi. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

På grunn av disse ulike årsakene oppsto det en snøballeffekt som resulterte i at spionsaken ble en kaotisk affære uten et solid grunnlag i bevismaterialet til å støtte seg til. I Valpos dokumenter kommer det tydelig fram at avdelingen ikke lenger hadde full oversikt over hva som var fakta og hva som var fiksjon av de opplysningene de tiltalte kom fram med under avhørene.⁵¹²

9.2 Spionvirksomhet i Petsamo

Videre kommer jeg til å drøfte hvor omfattende spionasje var i Petsamo i perioden de tiltalte ble beskyldt for å ha vært spioner. Grensen i Petsamo var forholdsvis ny i området, og ble lagt i 1920 da Petsamo ble innlemmet i Finland. I grenseleggingen av området var det forholdsvis tilfeldig hvilke bygder som havnet på finsk side og hvilke på russisk, noe som resulterte i at enkelte finske bygder ble værende på russisk side av grensen, og enkelte russisk-etniske bygder på finsk side. Grensen separerte også skoltesamenes reindriftsområder og den opprinnelige sidaen Suenjel, der førstnevnte havnet på finsk side og sistnevnt på russisk.⁵¹³ I Finland opprettet man for øvrig et ny skoltesamiske siida med navnet Suonikylä.

Landegrensen var dårlig markert i landskapet og dårlig overvåket, og for mange petsamobeboere var grensen kun en symbolsk strek på kartet. Det var lett å krysse den om man var kjent i området og hadde behov for det. I startfasen av Finlands eierskap til Petsamo-området var det flere som besøkte slekt på den andre siden av grensen, og til tider kunne man passere grensen for å hente bortkomne rein. I flere tilfeller hadde slike grensepasseringer ingen politiske formål,⁵¹⁴ og i løpet av 1930-tallets nedgangstid kunne man se en økning av grensetrafikken i området. Slike grensepassinger ble til å begynne med sett gjennom fingrene, noe kaptein Pajakka og flere av hans underoffiserer for øvrig gjorde helt fram til 1939.⁵¹⁵ Flere av de dømte i spionsaken hadde vært i kontakt med den russiske siden av grensen. Blant annet hadde Jouni Haltta besøkte sin gamle hjembygd i Muotka før spionsaken kom opp, og Pekka Agijeff havnet på russisk side i forbindelse med rypejakt.⁵¹⁶

⁵¹² Redegjørelsen av hvorfor det forekom så mange tilbaketrekninger under avhør. Samene fikk en stor del av skylden for å ha fortalt løgner. Brevutkast datert 13.12.39. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

⁵¹³ Uola 2012: 56.

⁵¹⁴ Flere personer forklarte at de hadde krysset grensen med et uhell pga. dårlig vær, jakt osv. I Suonikylä området var det vanlig å besøke sine slektninger eller hente bortkomne rein. Kuusikko 1996: 308.

⁵¹⁵ Rapport Id. nr. 910/39, s.2. Menig U. Palo beretninger. Rapport dat. 23.11.39, signert T. Keskitalo. Pva 1313, EK-Valpo I. KA Rapport Id. nr. 909/39. Menig A. Felin beretninger. Rapport dat. 23.11.39, signert av T. Keskitalo.

⁵¹⁶ Hagelberg 1998: 20; Kuusikko 1996: 309.

Flere av grensepasseringene var harmløse, men vakte likevel mistanke. Det fantes en aktiv grensetrafikk i Petsamo, og området ble lenge brukt som en etappe-vei til og fra Sovjetunionen. Finland opplevde en nedgangstid på 1930-tallet, og mange krysset grensen i håp om arbeid og et bedre liv.⁵¹⁷ Valpo var klar over at grensepasseringer forekom i Petsamo, og de var vaksom overfor spionaktivitet i området allerede før Petsamos store spionsak. I 1930 overleverte russerne flere personer tilbake til Finland, som hadde tatt seg inn i landet ulovlig og ble pågrepet på russisk side. Siden grensepasseringen hadde foregått i det skjulte, mistenkte Valpo at personene trolig var involvert i lyssky aktiviteter.⁵¹⁸ Også i årene 1938-1939 ble flere personer mistenkt for spionasje fordi de hadde krysset grensen i øst.⁵¹⁹ I et av Valpos promemoria fra 1931 kommer det fram at avdelingen var klar over at flere av «avhopperne» som reiste til Russland trolig hadde økonomiske motiver bak sin ferd.⁵²⁰ Valpo utelukket likevel ikke at enkelte «avhoppere» gjorde dette ut av politiske motiver, og Valpo anså at flere av de som ble overført tilbake til Finland var spioner vervet av NKVD.⁵²¹

Både lokalbefolkningen og folk fra andre deler av Finland deltok i grensetrafikken i området – og til tider havnet til og med turister på feil side av grensen.⁵²² Mye av denne trafikken hadde ingen politiske formål, men man kan likevel ikke utelukke at det skjedde spionasjevirkosomhet i forbindelse med grensepasseringene. I følge Uola skal det på 1930-tallet ha forekommet organisert spionasje i Petsamo. En anonym kilde hevder at spionasjen skal ha vært organisert gjennom i en såkalt «havlinje» på Fiskerhalvøya gjennom NKVD. På land skal spionasjen ha blitt organisert gjennom Sovjetunionens militære etterretningstjeneste GRU, med hovedpunkt i den finsketniske bygden Ny-Ozerko.⁵²³ Petsamobeboere kunne lett krysse grensen fra finsk side, men i Russland begynte man å stramme grepet om grensepasseringer fra Petsamo. I følge Uola skal russerne ha begynt å ta fatt i grensetrafikken fra Finland, og forlanget pågrepne personer til å utføre tjenester i bytte mot at de skulle få

⁵¹⁷ Kostiaainen, Auvo, 1988, *Loikkaarit. Suuren lamakauden laitton siirtolaisuus Nevestovenäjälle*: 30.

⁵¹⁸ Rapport Id. nr.347/1046-30. Rapport skrevet av ukjent person. «Suomen ja Venäjän rajaseudut. Salaisia rajaylityksiä 3».2759, Rajaolot (1910-1940).

⁵¹⁹ Rapport Id. nr. 511. Dat. 22.3.39, signert av Valpo-Avdelingsleder R. Linna. En mann ble mistenkt for å ha krysset grensen i Petsamo i 1932. 2916, Vakoiluasiat (1910 - 1940). Rapport Id. nr. 1102/1938. En annen mann mistenkt for å være en spion pga. utallige hemmelige grensepasseringer i Petsamo-området. Rapport vedlegg i dokumentksamling 309/944/1938, signert av Valpo-avdelingsleder R. Linna. 2916, Vakoiluasiat (1910 - 1940), Valtiollinen poliisi. Valtiollisen poliisin I arkisto, Asiamapit. KA.

⁵²⁰ Kostiaainen 1988: 31.

⁵²¹ Sana 2003: 86; Kostiaainen 1988: 209.

⁵²² Kuusikko 1996: 322.

⁵²³ Uola har brukt et anonymt PM fra en uidentifisert privat samling. «Vakoilutoiminta Petsamossa 1920-30 luvuilla». Uola 2012: 57; 558, note 102.

passere grensen.⁵²⁴ Det var trolig ikke uten grunn at Valpo så på grenseområdene med mistanke. Flere av borgerkrigens «røde» ledere flyktet til Sovjetunionen etter borgerkrigen og arbeidet aktiv for å påvirke finsk politikk gjennom det ulovlige finske kommunistpartiet SKP. Valpo hadde likevel tendenser til å overdrive i sin kamp mot kommunisme og «landsforrædere», og i mellomkrigstiden kunne man se en økning av politiske fanger dømt for landsforræderi i det finske samfunnet.⁵²⁵

9.3 Motiver for spionasje

Hvilke motiver hadde de dømte for å drive spionasje? Det framkommer ikke i avhørsprotokollene at noen av de dømte i spionsaken skulle ha hatt kommunistiske sympatier, og lite indikerer at noen av de dømte var politisk aktive. Befolkningen i Petsamo skal generelt sett ha vært lite politisk aktiv, og det finnes få bevis på at de dømte i spionsaken var venstreorienterte.⁵²⁶ Flere av de dømte hadde liten eller ingen utdanning, og enkelte kunne verken lese eller skrive.⁵²⁷ Mange av de dømte behersket for øvrig flere språk muntlig. I 1938 ble Uula Vesterelve dømt for å ha arbeidet for det ulovlige finske kommunistpartiet SKP, men senere gikk man ut i fra ut han var blitt tvunget til å spionere av russerne. I fengsel ble Uula Vesterelve beskrevet som en enkel, religiøs mann som ikke eide kommunistiske idealer.⁵²⁸

9.3.1 Familie

I noen tilfeller bragte kontakt med slektninger på den andre siden av grensen de tiltalte i Petsamos store spionsak i vanskeligheter. Familiebånd kan også frambringe motiv for spionasje. På begynnelsen av 1920-tallet var samene på russisk side av Kolahalvøya blitt godkjent som en etnisk minoritet i Sovjet-Russland, og de hadde oppnådd de rettighetene som fulgte i en periode da sovjetiske myndigheter førte en temmelig liberal minoritetspolitikk.⁵²⁹ Det forandret seg i løpet av 1930-tallet da Stalins terror nådde fram til Kolahalvøya. I 1930-

⁵²⁴ Uola 2012: 57.

⁵²⁵ Ylikangas 2007: 235.

⁵²⁶ Kuusikko 1996: 329-331.

⁵²⁷ Blant annet J. Kopytoff avhørsptk. nr. 72/1939, Pjera Sliden avhørsptk. nr.70/39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA. Matti P. Haltta avhørsptk. Nr. 73/1939. Pva 1310, EK-Valpo I. KA. KA

⁵²⁸ Rantala 2013: 70.

⁵²⁹ Kotljarchuk, Andrej. 2012. «Kola Sami in the Stalinist Terror». *Journal of Northern Studies*. Vol. 6 nr. 2. s. 691-62.

1936 ble flere samer arrestert for å ha motsatt seg kollektivisering av reindriften, og i 1937-1938 kulminerte terroren med avsløringen av et angivelig samisk «sammensvergelse» mot Sovjetunionen.⁵³⁰ Mange samer ble arrestert og dømt for å ha vært delaktig i et samisk komplott i Kola-området med mål å starte et opprør mot sovjetmakten og stifte sin egen samiske republikk.⁵³¹

«Det samiske komplott» hadde ingenting med virkeligheten å gjøre og var fabrikkert av NKVD, det hemmelige sovjetiske politi. Flere samer ble beskyldt for å ha besøkt Finland ulovlig og blitt vervet til spionasje, nettopp av det finske politiske politiet, Valpo.⁵³² De dømte skal ha gitt fra seg informasjon om Russlands grensevakt, om fiskerinæringen i området og informasjon om Sovjetunionens politiske ledelse. Mange ble dømt til døden.⁵³³ NKVD hadde fra 1937 tillatelse til å bruke tortur under avhør og kunne også true familien til anklagede personer. Barn fra og med 12 år kunne dømmes til døden.⁵³⁴

Flere familier på russisk side ble rammet av Stalins terror og i Ozerko ble hele Snaula-familien offer for denne utrensingen. Jegor Andrejevits og fire av hans sønner ble dømt til døden, og skutt i januar 1938. De to gjenværende sønnene ble dømt til fangeleir i desember 1937, men kom aldri tilbake.⁵³⁵ Flere av de dømte i Petsamos store spionsak hadde familie på russisk side, og om de var i kontakt med hverandre, er det mulig de fikk kjennskap til hva som foregikk i Sovjetunionen. Uula Vesterelve kom fra Ozerko da han besøkte sitt søskenbarn i 1938, og forklarte at han ikke hadde våget å avslå anmodningen fra den russiske grensevakten i frykt for hvilke konsekvenser dette kunne medføre. Det var i Ozerko Snaula-familien var blitt utryddet.

Om familiene på finsk side visste hva som foregikk i Sovjet-Russland under Stalins terror, kan dette ha gitt dem et motiv til spionasje. Når et familiemedlem kom over grensen som spion på ærend fra NKVD kan familien på finsk side ha vært tilbøyelig til å hjelpe sine russiske slektninger. I følge Hagelberg sendte russerne gjerne folk til den finske siden som de visste hadde familie der, ettersom det var mindre sannsynlig at de ville angi vedkommende til

⁵³⁰ Kotljarchuk, Andrej. 2012. «Kola Sami in the Stalinist Terror». *Journal of Northern Studies*. Vol. 6 nr. 2. s. 68.

⁵³¹ Kotljarchuk, Andrej. 2012. «Kola Sami in the Stalinist Terror». *Journal of Northern Studies*. Vol. 6 nr. 2. s. 68.

⁵³² Dashchinskiy, Stanislav 2002, A President of the Sámi Republic, i A. Stepanenko (red.). *Rasstreljannaja semja*.

⁵³³ Dashchinskiy, Stanislav 2002, A President of the Sámi Republic, i A. Stepanenko (red.). *Rasstreljannaja semja*.

⁵³⁴ Jens Petter Nielsen i Paul Knutsen (red) 1981:70-71. *Moskvaprosessene og Stalinismen*.

⁵³⁵ Rantala 2013: 68. Se også liste over kola-samer som ble ofre for Stalins terror, Rantala 2014: 9.

myndighetene.⁵³⁶ Dette er for øvrig bare en hypotese og emnet trenger videre forskning før vi kan slå fast hvordan situasjonen i realiteten var. Materialet fra russisk side av grensen viser midlertidig klart at den samiske befolkningen på begge sider av grensen var under hardt press fra det hemmelige politiske politi i begge land. Det må medgis at NKVDs behandling av de mistenkte i «Det samiske komplottet» får Valpos og det finske rettsvesenets behandling av de mistenkte i Petsamos store spionsak til å blekne.

9.3.2 Alkohol og penger

Alkohol er også en mulig forklaring på hvorfor enkelte kan ha sagt seg villig til spionasje. Det var en eksessiv drikkekultur i Petsamo, som både grensevakten og sivilbefolkningen deltok i. Flere av de sivile dømte i spionsaken skal ha deltatt i drikkelag sammen og de skal ha samlet seg hos Paavo Rentujeffs svigerfar. Blant annet Jouni Haltta, Dimitri Dianoff, Sergei Ananin, Pekka Agijeff, samt Jefim og Elias Kopytoff var menn som pleide å samles hos Feodor Jeremejeff.⁵³⁷ I tillegg skal flere underoffiserer, blant annet underserjant Vanhanen, korporal Saarelainen og Kerkelä ha deltatt på fester som ble arrangert hos Jeremeffs datter.⁵³⁸ Feldwebel Martti Siltala skal til tider ha festet sammen med blant annet Pekka Agijeff og Matti Piera Haltta.⁵³⁹ Det var dermed et sosialt nettverk som bandt de mistenkte og dømte sammen. Slike drikkelag kunne i følge Kuusikko fungere som gode plattformer for utveksling av informasjon.⁵⁴⁰ Blant annet Feodor og Ivan Amansen deltok på drikkelag da de ble bedt om å samle informasjon i bytte mot alkohol og penger.⁵⁴¹

Alkohol skal ha vært vanskelig å få tak i på lovlig vis. Enkelte av de spiondømte forklarte at de hadde fått betaling av russerne i form av alkohol, men dette var likevel ikke den eneste måten å få tak i drikke på.⁵⁴² Petsamobeboerne brygget egen praska eller kjøpte det fra andre lokale praskabryggere. I Kaakkuri skal det for eksempel ha bodd en mann som i flere år

⁵³⁶ Hagelberg 1998: 17.

⁵³⁷ Hagelberg 1998: 38.

⁵³⁸ I. Vanhanen avhørsptk. nr. 169/39, s. 3. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁵³⁹ Underserjant Kiiveri beretninger. Rapport Id. nr. 2246, s. 1. Rapport signert av Valpo-etterforsker T. Keskitalo. Rapport Id. nr. 928/39, s.1. V. Törölä beretninger. Rapport dat. 27.11.39, signert av T. Keskitalo. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

⁵⁴⁰ Kuusikko 1996: 328.

⁵⁴¹ Feodor Amansen avhørsptk. nr. 69/1939, s. 3. Pva 1310. Ivan Amansen avhørsptk. nr. 70/1939 og Feodor Amansen avhørsptk. nr. 69/1939, s.5. Pva 1310, EK-Valpo I. KA.

⁵⁴² Blant annet Niemi, Olsen og Sunnari. Et sammendrag av hva de arresterte tilsto i avhør 1938. En beskjed undertegnet av Valpo-kontorleder (toimistöpäällikkö) Rinne stiftet til notatene. Sammendraget har ikke andre identifikasjonsmerknader. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

brygget hjemmebrent og solgte det videre. Hele bygda visste om mannens virksomhet, men ingen rapporterte om saken til myndighetene.⁵⁴³ Man kunne også få tak i alkohol fra Norge⁵⁴⁴ eller kjøpe det mens man var på reise lenger sør i landet.⁵⁴⁵ Det var også mulig å få alkohol på resept fra apoteket, eller kjøpe det på hotellet i Liinahamari.

Til tross for at man fra tid til annen ble tilbudt gratis alkohol fra venner og bekjente, var det kostbart å drikke i store mengder. Flere av de tiltalte hadde arbeidet sporadisk som midlertidige ansatte på ulike arbeidsplasser og mange manglet fast jobb.⁵⁴⁶ Enkelte hadde fiske eller reindrift som levebrød, og noen tjenestegjorde i grensevakten. Jouni Haltta skal ha vært en velstående reindriftssame, og Matti Piera og Uula Haltta arbeidet som reinbeitedistriktsledere i området og eide ca. 200 rein.⁵⁴⁷ Det er uvisst hvor mye de tjente på denne virksomheten, men penger kan naturligvis ha lokket folk til spionasjevirksomheten.

Kuusikko skriver at de dømte i spionsaken var fra områder i Petsamo som opplevde år med dårlig fiske og hang etter i forhold til for eksempel Paatsjoki (Pasvik)-området hva angikk samfunnsmessig utvikling. Hun skriver også at den russisk-etniske befolkningen i Kaakkuri i gjennomsnitt slet mer økonomisk enn resten av Petsamo.⁵⁴⁸ De dømte innrømmet under avhør å ha mottatt penger som betaling for informasjonen de overleverte. Det var for øvrig ikke alle som tjente like godt på spionasjevirksomhet, for eksempel Feodor Amansen fikk kun betalt ca. 40 mark for opplysningene han ga videre til Sergei Ananin.⁵⁴⁹ De dømte forklarte at de hadde blitt betalt i både småsummer og større beløp. Eksempelvis ble Pekka Agijeff betalt 150 mark og Grigori Dianoff 2000 mark.⁵⁵⁰ Vaasa Hovrätt mente de dømte i saken hadde

⁵⁴³ Grigori Dianoff avhørsptk. nr. 68/39, s. 8-9. Dianoff forklarte at M. Skoore brygget praska i hjemmet sitt i Kaakkuri og solgte det videre. Pva 1310, EK-Valpo I. KA.

⁵⁴⁴ Rapport Id. nr. 30/44, signert Valpo-etterforskeren T. Keskitalo, s. 1-2. Dat. 2.2.44. Edward Gowro var kjent for å selge alkohol ulovlig og han skal ha fått tak i alkoholen fra Norge. Rapporten er vedlegg II i en saksmappe med Id.nr.332, dat. 16.2.44, Rovaniemi. 2918 Vakoiluasiat 1910-1940.

⁵⁴⁵ Sjøfører P. Pyhtinens avhørsprotokoll, datert 28.11.39, nr. 112/1939. Lapin vakoilujutun 1939-1940 asiapaperit. Maanpuolustuskorkeakoulun sotatieteen laitoksen asiakirjoja, T 28072/ 1-14 Petsamon vakoilujuttu.

⁵⁴⁶ Blant annet Andrei Saonegin avhørsptk. nr. 73/39. Paavo Rentujeff avhørsptk. nr. 74/39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA Matti P. Haltta avhørsptk. Nr. 73/1939. Pva 1310, EK-Valpo I. KA.

⁵⁴⁷ Oversikt over de tiltaltes kontoer i Petsamos lokalbank, eiendom og lån. Oversikt dat. 5.11.39, signert av Niilo Kukkanen. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

⁵⁴⁸ Kuusikko 1996: 328-329.

⁵⁴⁹ Feodor Amansen avhørsptk. nr. 69/1939, s. 8. Amansen skal ha blitt betalt av Sergei Ananin for opplysningene. Pva 1310, EK-Valpo I. KA.

⁵⁵⁰ Pekka Agijeff avhørsptk. 107/39, s.11. Agijeff skal ha blitt betalt av Dimitri Dianoff. Dimitri Dianoff avhørsptk. nr. 69/39, s. 14. D. Dianoff skal ha blitt betalt av Paavo Rentujeff. Grigori Dianoff avhørsptk. nr. 68/39, s. 8. G. Dianoff skal ha blitt betalt av Huotari Jeremejeff som samlet informasjon i Finland, men opprinnelig kom fra Russland. Pva 1310, EK-Valpo I. KA.

tjent så godt med penger på spionvirksomheten at de ble dømt til å tilbakebetale den økonomiske gevinsten aktiviteten ga dem.⁵⁵¹

9.3.3 Kunnskap om Petsamo

De dømte i spionsaken ble beskyldt for å ha levert sensitiv informasjon om Finland til et fremmed lands agent, og i avhørsprotokollene kommer det fram at russerne skal ha vært interesserte i forhold som angikk grensevakten og den militære avdeling i Petsamo. Blant annet hvor mange soldater som var utplassert i området. Dermed er det et poeng i å drøfte hvilken type informasjon de tiltalte i spionsaken hadde adgang til og mulighet til å formidle russerne. De dømte i spionsaken skal ha overlevert informasjon om Skyddskårorganisasjonen, Petsamos havneområde og fiskerier, overvåking på havet og diverse annen informasjon av sosial og militær karakter.⁵⁵² Dimitri Dianoff og Sergei Ananin skal ha fortalt russerne hvilke type våpen grensevakten hadde, hvor mange soldater det fantes i grensevakten, navnene på offiserene osv.⁵⁵³ I tillegg skal de dømte ha blitt bedt om å gi opplysninger om veier, bruer og annen infrastruktur i området.⁵⁵⁴ Flere av den yngre generasjonen av de tiltalte hadde tjenestegjort i grensevakten som soldater i perioden før de ble arrestert.⁵⁵⁵ De må dermed ha hatt i hvert fall litt kjennskap til grensevaktens virksomhet i området. Feodor Amansen var fortsatt i aktiv tjeneste i grensevakten da han ble arrestert høsten 1939.⁵⁵⁶

Generalmajor⁵⁵⁷ Wiljo E. Tuompo ble bedt av Vaasa Hovrätt om å vurdere hvor alvorlig sikkerhetsbrist de dømtes spionopplysninger var for Petsamos og Finlands sikkerhet. Han mente at en stor del av den informasjonen de tiltalte hadde overlevert russerne var overdrevet eller simpelthen ukorrekt. Han mente likevel det var enkelte detaljer som stemte med virkelige forhold i Petsamo. Om russerne hadde erfarne personer til å tolke opplysningene kunne de i følge Tuompo skape seg et noenlunde riktig bilde av hvordan Petsamos vakthold

⁵⁵¹ Endelig avgjørelse i rettsaken mot blant annet Agijeff, Kopytoff, Amansen, Haltta, Dianoff osv. Dateret 17.6.40. Db:3 Vaasan hovioikeuden kanneviskaalin arkisto, virkasytejuttujen päätökset (1937-1944). VMA.

⁵⁵² Generalmajor W. E. Tuompo uttalelse til Vaasa Hovrätt. Brev dat. 10.4.1940, signert av Tuompo. Brev vedlegg i dokument samling Id. nr. 119/819/1940. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

⁵⁵³ Dimitri Dianoff avhørsptk. nr. 69/39, s. 14. Sergei Ananin avhørsptk. nr. 71/39, s. 15. Pva 1310, EK-Valpo I. KA.

⁵⁵⁴ Grigori Dianoff avhørsptk. nr. 68/39, s. 6. Pva 1310, EK-Valpo I. KA.

⁵⁵⁵ Blant disse var Feodor Amansen, Sergei Ananin, Elias Kopytoff og Vasili Kostin.

⁵⁵⁶ Feodor Amansen avhørsptk. nr. 69/1939. Pva 1310, EK-Valpo I. KA.

⁵⁵⁷ På finsk: kenraalimajuri. På svensk: generalmajor.

var organisert i fredstid.⁵⁵⁸ Tuompo konkluderte med at selv om saksdokumentene ikke oppga nøyaktig hvilken type informasjon de tiltalte overleverte til russerne, hadde russerne sannsynligvis hatt nytte av informasjonen når de planla og utførte angrepet på Petsamo. Sovjetunionen angrep Petsamo på morgenen 30. november 1939.⁵⁵⁹

9.4 En kaotisk spionsak

Valpo-avdelingsleder Risto Linna mente de tiltalte med vilje fortalte usannheter for å «rote til» etterforskningen og han mente enkelte hadde blitt presser av de andre tiltalte til å henvise til tortur.⁵⁶⁰

Mye tyder på at Petsamo må ha vært et bekvemt utgangspunkt for spionasje. På grunn av at det var lett å krysse grensen forekom det trafikk til og fra området, og i følge Uola fantes det organisert spionvirksomhet i området på 1930-tallet. De de dømte i saken tilsto å ha deltatt aktivt i spionasje for russerne, og enkelte forklarte at de hadde fungert som spion i flere år. Under avhør innrømte de ulike reiser til og fra en russisk vakthytte i Leijärvi, der de enten fungerte som guide til andre eller overleverte informasjon selv. Spionsakens granskning har likevel et preg over seg, som fører til at det er nødvendig å drøfte om anklagene mot de dømte i spionsaken var bygget på et troverdig grunnlag. Etter hva jeg kan se, finnes det blant annet flere dokumenter som indikerer at det ble brukt vold for å fremme tilståelser under avhør.⁵⁶¹ Dette svekker betingelsesløst troverdigheten til den informasjonen som er kommet fram i avhørsprotokollene.

Bruken av vold innenfor Valpo var ikke en offisielt godkjent metode og til utenforstående makter hevdet Valpo at dette var en aktivitet som ikke forekom innen avdelingen.⁵⁶² Likevel måtte for eksempel centralpolisens ledere se seg nødt til å forby vold og mishandling av arresterte med nye ordrer og påminnelser om saken.⁵⁶³ Selv etter at Detektiva centralpolisen ble omorganisert til Valpo, hendte det at vold ble utøvd mot personer i avdelingens

⁵⁵⁸ Generalmajor W. E. Tuompo uttalelse til Vaasa Hovrätt. Brev dat. 10.4.1940, signert av Tuompo. Brev vedlegg i dokument samling Id. nr. 119/819/1940. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

⁵⁵⁹ Uola 2012: 64.

⁵⁶⁰ Valpo-avdelingsleder R. Linnas brev til Vaasa Hovrätt, s. 10. Brev dat. 10.4.1940. Brevet er et vedlegg i dokumentsamling med Id. nr. 119/819/1940. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

⁵⁶¹ For eksempel, Risto Linnas brev til leder for Valpo, Paavo Säippä der han gjennomgikk enkelte hendelser i perioden da Mäkinen gransket torturpåstandene. Brev datert 6.5.40. Se også avhørsmann Niilo Laamanen promemoria PM. Datert 10.5.40. 1313. EK-Valpo I. KA

⁵⁶² Silvennoinen 2008: 65.

⁵⁶³ 2008: 65

varetekt.⁵⁶⁴ Det å basere sine studier om spionsaken på den antagelsen at alle Valpos dokumenter i saken er oppriktige og objektive kan etter min mening gi et feil bilde av hva spionsaken handlet om, og hvordan den ble etterforsket.

Valpo hadde sine egne interesser å beskytte, og ville ikke lett innrømme at tortur var blitt brukt under etterforskningen av saken, spesielt med tanke på at Valpo i sin fortid hadde slitt med lignende problemer.⁵⁶⁵ I et brevutkast forsvarte Valpos ledelse seg med at de tiltalte i saken snakket usant, og mente at spesielt samene var løgnaktige enfoldige personer. Valpo beskrev samene som «store barn» som lett ble skremt av hver minste lille ting, og på grunn av dette burde man ikke ta torturpåstandene seriøst.⁵⁶⁶ I en intern korrespondanse innrømmet likevel Valpo-avdelingsleder Linna at Auer trolig hadde farget avsløringene i avhørene med sin egen fantasi.⁵⁶⁷

Mäkinen som fikk i oppgave å undersøke torturpåstandene, gjorde dette noe overfladisk og det framkommer ikke i hans redegjørelse om han utførte undersøkelser utover avhørene av de involverte i saken. Det ble for eksempel aldri testet om avhørslokalene til Valpo var «lytte», og flere av de dømtes utsagn ble ikke etterforsket nærmere.⁵⁶⁸ Granskningen var heller ikke grundig nok til å inkludere Valpo-avdelingsleder Sihvonen og etterforsker Laamanens meninger om torturpåstandene. Flere av deres kommentarer om voldsutøvelsene i Kemi ble utelatt fra rapporten, ettersom det i følge Mäkinen lå utenfor emnet, og de la ut så mye om torturpåstandene at man kunne skrevet «en hel bok» om saken.⁵⁶⁹

En annen hendelse i granskningen av spionsaken som øker mistanken om at tortur ble brukt, er kaptein Pajakkas død. Jeg mener det ikke forekommer et troverdig bilde av hva som foregikk under konfrontasjonsavhøret som endte med at kapteinen ble skutt. Flere logiske brister kommer fram i dokumentene relatert til granskningen. Både Auer og vitnene tilstede

⁵⁶⁴ For eksempel kom det fram at Valpos menn i 1942 skal ha mishandlet kunstneren Georg Krasnotovsky, og en av Valpos etterforskere innrømmet å ha hørt snakk om at personer i arrest hos Valpo ikke ble behandlet bra. Silvennoinen 2008: 67.

⁵⁶⁵ Rislakki 1982: 67-69.

⁵⁶⁶ Utkast av brev skrevet av ukjent person. Sannsynligvis skrevet av Valpo-leder Paavo Säippä ettersom forfatteren av brevet referer til seg selv som leder for Valpo. Brevet er en respons til ukjent justitieombudsmann som etterforsket torturanklagene etter Sukeva-brevet. Brevet del av saksmappe med Id. UP.KD nr. 2084/1544 og 2099/1544/40. Pva 1312, EK-Valpo I. KA.

⁵⁶⁷ Risto Linnas brev til Valpo-nestleder Ville Pankko. Datert 17.11.39, Kemi. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

⁵⁶⁸ Det kom for eksempel ikke fram i Mäkinens undersøkelse hvem «de to ukjente» mennene var. Det ble heller ikke påvist noen granskning av de «avsidesliggende» områdene de tiltalte påsto at de ble fraktet til for å bli mishandlet.

⁵⁶⁹ Mäkinen skal ha fortalt dette etter at undersøkelsen om torturpåstandene var blitt foretatt. Dette framkommer i et brev Valpo-avdelingsleder i Kemi, Risto Linna, sendte til Valpo-leder Paavo Säippä der han gjennomgikk enkelte hendelser i perioden da Mäkinen gransket torturpåstandene. Paavo Säippä var leder for Valpo 1938-1941. Brev datert 6.5.40. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

kom med vage og unnvikende forklaringer på hendelsen. Jeg kan si meg enig med aktor i Hovrätten, da han mente mennene som var vitne til Pajakkas død må ha vært «både døve og blinde» siden ingen kunne gi en ordentlig forklaring på hendelsen.⁵⁷⁰ Valpo-etterforsker Niilo Laamanen mente kaptein Pajakkas død ga inntrykk av at i hvert fall noen av torturpåstandene kan ha vært sanne.⁵⁷¹ Det framkommer også i feldweibel Siltalas obduksjonsrapport at mannen var dekket av store blåmerker på både armer og ben, og hadde en vannblemme under fotsålen.⁵⁷²

Siden avhørsprotokollenes troverdighet i mange tilfeller kan trekkes i tvil, er det vanskelig å fastslå hvilke anklager som var basert på sikre fakta og hvilke som var basert på fri fantasi og falske opplysninger. Enda en faktor som svekker troverdigheten bak Valpos teorier er at de til å begynne med til stor grad baserte seg på Uula Halttas fortellinger. Som tidligere nevnt, skal Uula under avhør ha sagt seg villig til å forklare saken akkurat slik forhørslederen ville.⁵⁷³

9.5 Grensevakten

Det grensevakten med sikkerhet var skyldig i var forsømmelse av sine plikter. Til tross for det indrepolitiske klimaet og det anstrengte forholdet til Sovjetunionen, virker Pajakka og hans underoffiserer å ha hatt en avslappet holdning til grensevaktarbeidet. Väinö Törölä, som tjenestegjorde i grensevakten, forklarte at Pajakkas holdning påvirket mennene i grensevakten, slik at de ble likegyldige over sitt arbeid. Uavhengig av alvorret på saken man rapporterte til Pajakka, utløste det ingen handling fra kapteinens side. Mannskapet i grensevakten som forsøkte å utføre arbeidet sitt fikk enkelte ganger kjeft for sitt engasjement. Om man forsøkte å opplyse om viktige saker via telefon, fikk man som svar av Pajakka at saken ikke angikk grensevakten, men Valpo.⁵⁷⁴

Flere ganger lot grensevakten være å undersøkte personer som ble rapportert å ha krysset grensen. Kuusikko hevder at det i forbindelse med spionsaken ble mistenkt at enkelte grensevaktsoldater visste om lokalbefolkningens grensepasseringer, men at de holdt tett mot

⁵⁷⁰ Kemi tingrett, rettsprotokoll nr. 301. Protokollen er del av samme saksmappe som rettsprotokoll nr. 300, s. 27. Sulo Auer stilt for retten 21-22.11.39. Pva 1311, EK-Valpo I. KA.

⁵⁷¹ Niilo Laamanen promemoria PM, s. 2. Datert 10.5.40. Pva.1313. EK-Valpo I. KA

⁵⁷² M. Siltala obduksjonsrapport 13.11.39. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

⁵⁷³ Niilo Laamanen promemoria PM, s. 2. Datert 10.5.40. Pva 1313. EK-Valpo I. KA.

⁵⁷⁴ V. Törölä beretninger. Rapport Id. nr. 928/39, s. 2. Rapport dat. 27.11.39, signert av Valpo-etterforsker T. Keskitalo. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

betaling.⁵⁷⁵ Blant annet sersjant Laakso og feldwebel Siltala skal ved to ulike anledninger ha gitt blaffen i å undersøke skispor som førte mot grensen i Leijärvi-området.⁵⁷⁶ Kaptein Pajakka viste like lite engasjement til å undersøke grensepasseringer, og var blant annet motvillig innstilt til å sende en grensevaktpatrulje etter Uula Haltta da mannen ble mistenkt for å ha krysset grensen. Pajakka var heller ikke villig til å etterforske telefonlinjemysteriet da han selv var kaptein, og brukte mye av tiden på fest og fyll sammen med sine underoffiserer. De av hans underordnede som ikke deltok i disse festlighetene, ble etter hvert irriterte og frustrerte over Pajakkas måte å lede grensevakten på. Kapteinen slurvet med disiplinen i grensevakten, og ga sjelden disiplinære straffer for regelbrudd. Tvert i mot ble menn som meldte i fra om slike brudd selv straffet.⁵⁷⁷

Grensevakten hadde likevel et frynset rykte allerede før kaptein Pajakka ble leder for kompaniet i Petsamo. Uola skriver at det alt på 1920-tallet ble snakket om at grensevakten ikke tok arbeidet sitt seriøst.⁵⁷⁸ Grensevaktstasjonene i Petsamo kunne være svært isolerte, og i følge Uola kunne dette i noen tilfeller forårsake at arbeidet ikke ble møtt med saklig og profesjonell opptreden. I tillegg til dette hadde enkelte grensevaktstasjoner et dårlig kompetent personale.⁵⁷⁹ Spesielt grensevakten i Vaitolahti ble satt i et negativt lys på 1920-tallet.⁵⁸⁰ Vaitolahti var en bygd som ble delt i to i 1920, og fra finsk side kunne man synlig se den russiske vaktposten på den andre siden av grensen. I følge Varjo var dette den russiske vaktposten man hadde mest kontakt med fra finsk side,⁵⁸¹ og i 1922 ble det påpekt om upassende interaksjon mellom den finske og den russiske grensevakten i bygda. Da ble det bemerket at det til og med ble utvekslet tidsskrifter over grensen.⁵⁸² På grunn av denne kontakten med russerne, holdt det finske statspolitiet Valpo spesielt øye med grensevakten i området. I 1922 ble lederen for grensevaktstasjonen i Vaitolahti anholdt og beskyldt for å ha latt russiske grensevakter vandre fritt og uten tilsyn på finsk side av grensen.⁵⁸³

Pajakka hadde i utgangspunktet en god stilling for spionasje for russerne. Han hadde trolig god oversikt over militær informasjon, og han hadde gode kontakter i grensevakten, blant

⁵⁷⁵ Kuusikko 1996: 334.

⁵⁷⁶ Menig Urpo Palo beretninger. Rapport Id. nr. 910/39, s. 2. Rapport dat. 23.11.39, signert T. Keskitalo. Rapport Id. nr. 909/39. Menig Atte Felin beretninger. Rapport dat. 23.11.39, signert av T. Keskitalo. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

⁵⁷⁷ . E. Sydänlammi beretninger. Rapport Id. nr. 927/1939 Datert 27.11.39, Petsamo. Rapport Valpo-etterforsker T. Keskitalo. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

⁵⁷⁸ Uola 2010: 254.

⁵⁷⁹ Kuusikko 1996: 331; 126.

⁵⁸⁰ Kuusikko 1996: 331.

⁵⁸¹ Varjo 1980: 238.

⁵⁸² Kuusikko 1996: 125.

⁵⁸³ Ali Pylkkänen i Vahtola og Onnela (red.) 1999, s. 87. Turjanmeren Maa.

annet oberst Willamo. Han ble beskyldt av de andre pågrepne, inkludert sine egne underoffiserer, for å være en slags lederskikkelse for spionvirksomheten i Petsamo. Han skal både ha vervet sine underoffiserer til spionasje og gitt de spionoppdrag. Flere av disse utsagnene ble i ettertid trukket tilbake.

Både Pajakka og Siltala kjempet på de «hvites» side av borgerkrigen, og det kom aldri fram at de skal ha hatt kommunistiske idealer. De var trolig ikke motivert til spionasje av politiske grunner. Begge mennene hadde for øvrig alvorlige personlige problemer og drakk så mye alkohol at det gikk utover deres arbeid i grensevakten. Det er dermed mulig de kan ha blitt overtalt til spionasje enten på grunn av penger eller alkohol.

Det finnes en mulighet for at Pajakka var spion og mye av hans aktiviteter i området kan tyde på akkurat dette. Kapteinen skal blant annet ha sett på hemmelige mobiliseringspapirer før han hadde autorisasjon til dette. Han forsøkte likevel ikke å skjule saken og forklarte at han kikket på papirene for å bli bedre kjent med planene. Han ga ansvaret for dokumentene til undersersjant Vanhanen og forklarte at han ikke selv hadde tid til å holde styr på papirene.⁵⁸⁴ Da han ble konfrontert av feldwebel Henrikson om telefonlinje-saken, innrømmet han å ha vært bak oppkoblingen av linjen. Etter min mening strider i mot logikk at en spion ville innrømmet sin spionaktivitet på denne måten, og om Pajakka var spion for Russland la han ikke mye skjul på det. Likevel forekommer det ikke i spionsakens dokumenter at noen av hans underordnede skal ha mistenkt han for spionasje før han ble arrestert i november 1939.

Pajakka og Siltala beskyttet hjemmene sine med reinskinn og lagde molotovcocktails før sin arrestasjon. Hva som var meningen med disse handlingene er ikke godt å vite, men det kan leses som en forberedelse på at en fiendtlig styrke kom til å innta Petsamo området i nærmeste framtid. Etter at mennene ble pågrepet for spionasje var det naturlig å se på disse hendelsene slik at deres arrestasjon kunne gi mening, og handelsmann Lampinen mente at mennene hadde forbered seg for å delta i et statskupp for russerne.⁵⁸⁵

⁵⁸⁴ Løytnant Arvi Lehtola beretninger. Rapport Id. nr. 913/39 Rapport dat. 23.11.39, signert av Valpo-etterforsker T. Keskitalo.

⁵⁸⁵ Rapport skrevet av Valpo-etterforskeren T. Keskitalo etter at han intervjuet handelsmann Aaret Lampinen i Petsamo. Intervjuet ble holdt i Petsamo 10.11.39. Rapport Id nr. 879/39, datert 12.11.39, Rovaniemi. Pva 1313, EK-Valpo I. KA

9.6 Konklusjon

Det er vanskelig å komme fram til en endelig konklusjon i Petsamos store spionsak ettersom flere av sakens dokumenter er vage, kaotiske eller bare upålitelige. Uola mener det i tidligere forskning har blitt spekulert for mye i granskningen av Petsamos store spionsak, og saken er ofte blitt gjort mer mystisk og spennende enn hva den i virkeligheten var.⁵⁸⁶ Han mener at når man skriver historie så bør man se på den enkleste årsaksforklaringen, noe man bør holde seg til spesielt om man ikke har gode nok bevis til andre teorier.⁵⁸⁷ Han har vurdert arkivmaterialet i saken som troverdige kilder og mener for eksempel at de spiondømtes påstander om vold under avhør tilsynelatende var løgner. Tidligere har jeg drøftet hvordan man bør anse dokumentene i fra etterforskningen av spionsaken som partiske og ikke fullstendig oppklarende om alle aspekter ved saken.

Jeg mener det framkommer i materialet at Valpo og rettsmyndighetene behandlet de dømte på en usaklig måte som førte til at deres skyld eller uskyld i saken ikke med sikkerhet kunne fastslås. Dette spesielt med tanke på at selv ikke Valpo klarte å finne en objektiv sannhet i saken. I tillegg var Valpo selektiv overfor hvem som til slutt ble stilt for retten, og ikke alle som innrømte spionasje følte konsekvensene av en rettssak og dom. Flere av grensevaktens underoffiserer ble løslatt til tross for at de sa seg skyldig. De trakk tilbake sine tilståelser og henviste til at de var blitt tvunget til sine innrømmelser. Til slutt ble menn dømt på like sterke bevisgrunnlag som andre ble frikjent.⁵⁸⁸ Det var dermed ikke det konkrete bevismaterialet som var avgjørende for hvorvidt de tiltalte ble dømt eller frikjent. Mange av de løslatte grensevaktssoldatene ble senere sendt til å kjempe i Vinterkrigen.⁵⁸⁹ I tillegg skal advokatfiskal Spoof, som arbeidet som aktor i Vasa Hovrätt, ha uttrykt at selv om de tiltalte muligens ble tvunget til å tilstå så ville ikke dette ha noen påvirkning på utfallet av spionanklagene i retten.⁵⁹⁰

Når det er sagt kan man heller ikke anta at alle de spiondømte i saken var uskyldige. De dømte hadde i mange tilfeller både motiv og mulighet til å utføre spionasje i det aktuelle

⁵⁸⁶ Uola 2010: 268-239.

⁵⁸⁷ Uola 2012: 270.

⁵⁸⁸ Flere av underoffiserene i spionsaken erkjente å være spioner, men trakk det så tilbake. De ble frikjent og løslatt etter å ha henvist til at de var blitt utsatt for vold under avhør. Blant annet Ilmari Vanhanen avhørspkt. nr. 169/39, s. 26, og K. Kerkelä avhørspkt. nr. 170/39. Pva 1311. EK-Valpo I. KA.

⁵⁸⁹ Uola 2010: 61.

⁵⁹⁰ Rapport som omhandler Vaasa Hovrätts sesjoner dagene 18-19.3.40. Sesjonene er del av den 2. rettssaken som ender i dom 17.6.40. Rapporten inneholder notater skrevet av kontoristen Olavi Kivilinna, og er datert 27.03.40. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

området. I så fall gjorde de det ikke ut i fra politiske motiver, men av andre årsaker. Kuusikko hevder for eksempel at det er mer sannsynlig at de dømte i saken ble involvert i spionasjen mer på grunn av sin egen uforsiktighet enn politiske idealer.⁵⁹¹

Grensevaktens deltagelse i spionasjen er også vanskelig å vurdere ettersom begge hovedmistenkte og «nøkkelpersonene» døde før man kom ordentlig til bunns i saken. Flere av kaptein Pajakka og feldwebel Siltalas aktiviteter i Petsamo på 1930-tallet er uforklarte.

Det er likevel et faktum at det forekom russisk spionasje i Petsamo. Dette kan man se i verket *Puna-armeijan marssiopas Suomeen 1939* (Den røde armés marsjeringsguide til Finland 1939). Boken opprinnelig ble utgitt i Sovjetunionen før den finske Vinterkrigen i 1939, og er en veldig detaljert guide over finske veier og terreng. Boken ble oversatt til finsk av Antero Uitto og publisert i 1989, med en ny utgave i 2011. I følge Uitto var marsjeringsguidens informasjon basert på finske kart, reise guider og annen litteratur. Den inneholdt også informasjon som må ha blitt samlet gjennom spionasjevirkosomhet, til eksempel tilstanden av broer og veier.⁵⁹²

Boken var ment som et hjelpemiddel for russiske styrker i det de krysset den finske grensen. Og finsk militære fikk tak i et par russiske eksemplarer under Vinterkrigen. Denne boken viste i skremmende detalj hvor god informasjon russerne hadde om finske områder da den røde hær angrep landet den 30. november 1939. Boken inkluderer detaljerte beskrivelser over områder som Helsinki, Inari, Rovaniemi og Petsamo. Ut fra dette kan man konstatere at den russiske spionvirksomheten i Finland før krigen må ha vært temmelig effektiv.⁵⁹³

Etter min mening finnes det flere aspekter med spionsaken man kunne gjort videre forskning på, og man kan gjerne utvide arkivmaterialet til å inkludere dokumenter fra russiske, norske og kanskje til og med tyske arkiv. Ved å gjøre dette kan man muligens finne flere svar på spørsmål det er vanskelig å svare på innenfor rammene av en masteroppgave. Jeg mener det kan forskers videre på blant annet spionsakens russiske forgreninger, og for eksempel forsøke å trekke relasjoner fra de russiske spionanklagene til de finske. I tillegg kan man forske videre på emnet gjennom å se på spionsakens norske forbindelser.

⁵⁹¹ Kuusikko 1996: 331.

⁵⁹² Uitto, Antero, 2011, *Puna-armeijan marssiopas Suomeen*: 10.

⁵⁹³ Uitto 2011: 08.

9.7 Epilog

Petsamos store spionsak skapte et traume hos befolkningen i Petsamo. Det ble opplevd som svært sjokkerende at folk ble pågrepet og ført bort, og siden spionsaken ikke ble diskutert offentlig begynte flere rykter å spre seg om saken. Spionsaken ble holdt hemmelig for offentligheten ettersom den ble avslørt i en spesielt krisefylt periode for det finske samfunnet.⁵⁹⁴ Befolkningen skjønnte likevel at det var snakk om spionasje siden Valpo var involvert i granskningen av saken.⁵⁹⁵

Det at både sivile og grensevaktpersonell var blitt pågrepet og mistenkt for spionasje skapte en dårlig stemning blant befolkningen, og folk sluttet å stole på hverandre. Man begynte å mistenke sine egne naboer, og folk holdt seg for seg selv.⁵⁹⁶ I følge legen Pertti Halonen som arbeidet på en militær treningsbase i Petsamo, var det flere som ikke hadde sovet på mange uker, og folk var redde for hvem som kom til å være den neste Valpo førte bort.⁵⁹⁷ Befolkningen i Petsamo mistet også all tillit til grensevakten i området. Hos folket som stammer fra Petsamo har saken i ettertid blitt sterkt knyttet til skam, og i dag er det fortsatt få som er villige til å snakke om den.

⁵⁹⁴ Uola 2012: 59.

⁵⁹⁵ Kuusikko 1996: 333.

⁵⁹⁶ Kuusikko 1996: 334.

⁵⁹⁷ Uola 2010: 258.

Litteraturliste

Alava, Ali 1973: *Punaiset etappimiehet*. Hämeenlinna, Arvi A. Karisto osakeyhtiö.

Dashchinskiy, Stanislav 2002, A President of the Sámi Republic, i A. Stepanenko (red.).
Rasstreljannaja semja. Murmansk: Eget forlag.

Haapanen, Atso 2012: *Viholliset keskellämme, desantit Suomessa 1939-1944*. Hämeenlinna,
Minerva kustannus Oy, kariston kirjapaino Oy.

Hagelberg, Juha 1998: *Petsamon suuri vakoilujuttu*, Oulun yliopisto.

Hagelberg, Juha. 1999. «Petsamon suuri vakoilujuttu», i Jouko Vahtola og Samuli Onnela
(red). *Turjanmeren maa, Petsamon historia 1920-1944*. Jyväskylä, Gummerus Kirjapaino Oy.
s.543-561.

Hietaniemi, Tuija 1992: *Lain vartiassa. Poliisi Suomen poliitikissa 1917-1948*. Vammala,
Vammalan kirjapaino Oy.

Kaarninen, Pekka. 1999. «Petsamon liittäminen Suomeen», i Jouko Vahtola og Samuli
Onnela (red). *Turjanmeren maa, Petsamon historia 1920-1944*. Jyväskylä, Gummerus
Kirjapaino Oy. s. 59-83.

Kekomäki, Eero. «Esipuhe», i Matti Simola og Jukka Salovaara (red). *Turvallisuuspoliisi 75
vuotta*. Helsinki, 1994. s. 1-5.

Kjeldstadli, Knut 1999: *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*.
Oslo, Universitetsforlaget.

Kostiainen, Auvo. 1988. *Loikkarit. Suuren lamakauden laitton siirtolaisuus Neuvostovenäjälle*.
Helsinki. Otava.

Kotljarchuk, Andrej. 2012. «Kola Sami in the Stalinist Terror». *Journal of Northern Studies*. Vol.6 nr.2. s. 59-81.

Kuusikko, Kirsi 1996: *Laiton Lappi, Laiton Petsamo. Rikollisuus ja järjestysvalta Petsamossa 1921-1944*. Jyväskylä, Gummerus Kirjapaino Oy.

Kuusikko, Kirsi. 1999. «Rikollisuus ja järjestysvalta Petsamossa», i Jouko Vahtola og Samuli Onnela (red). *Turjanmeren maa, Petsamon historia 1920-1944*. Jyväskylä, Gummerus Kirjapaino Oy.s.171-197.

Lackman, Matti. «Etsivä keskuspoliisi 1919- 1937», i Matti Simola og Jukka Salovaara (red). *Turvallisuuspoliisi 75 vuotta*. Helsinki, 1994. s.11-100.

Lehtola, Veli-Pekka. 1999. «'Kaipaukseni maa'-Petsamo suomalaisessa kirjallisuudessa 1910-luvulta 1940-luvulle», i Jouko Vahtola og Samuli Onnela (red). *Turjanmeren maa, Petsamon historia 1920-1944*. Jyväskylä, Gummerus Kirjapaino Oy.s.509-525.

Meinander, Henrik 2011: *A History of Finland*. London, Hurts and Company.

Nielsen, Jens Petter 1981, Moskvaprosessene og tilståelsens problem, i Paul Knutsen (red), *Moskvaprosessene og Stalinismen*. Universitetsforlaget, Oslo, s.51-104.

Nielsen, Jens Petter. Publisert i Acta Borealia 1-2004: 83-85. Aleksandr Stepanenko (ed.), *Rasstrelyannaya semya (istoricheskie ocherki o kolskikh saamakh)*. Murmansk; 2003.

Nyysönen, Jukka 2005, The Finnish Presence on the Murman Coast – The Era of Petsamo, i Alexei Yurchenko og Jens Petter Nielsen (red.), *In the North My nest is made. Studies in the History of the Murmansk Colonization 1860-1940*, St. Petersburg 2005, s.197-238.

Onnela, Samuli. 1999. «Petsamon väestöhistoriaa», i Jouko Vahtola og Samuli Onnela (red). *Turjanmeren maa, Petsamon historia 1920-1944*. Jyväskylä, Gummerus Kirjapaino Oy.s.103-121.

Paarma, Harri 1970: *Salaista tiedostelua napapiirillä 1939*: 26. Hämeenlinna, Arvi A. Karisto osakeyhtiö.

Paasilinna, Erno 1983: *Maailma kourissa, historiaa ja muistoja Petsamosta*. Keuruu, Kustannutosakeyhtiö Otavan painolaitokset.

Paasilinna, Erno 1992: *Kaukana Maailmasta*. Keuruu, Kustannutosakeyhtiö Otavan painolaitokset.

Pryser, Tore 2001: *Hitlers hemmelige agenter. Tysk etterretning i Norge 1939 -1945*. Oslo, universitetsforlaget.

Pryser, Tore 2012: *Tyske hemmelige tjenester i Norden*. Oslo, universitetsforlaget.

Pylkkänen, Ali. 1999. «Rajavartiosto- suomalaisen ekspansion takuumies», i Jouko Vahtola og Samuli Onnela (red). *Turjanmeren maa, Petsamon historia 1920-1944*. Jyväskylä, Gummerus Kirjapaino Oy. s.85-101.

Rantala, Leif. 2013. «Erään saamelaisperheen kohtalo eli miten Neuvostoliiton saamelainen joutui Gestapon kynsiin». *Literarus* 5/2013 (nr. 6 på finsk), s. 67-71.

Rantala, Leif 2014: *Kola-samer som ble ofre for Stalins terror*. Rovaniemi. (Hefte).

Rislakki, Jukka 1982: *Erittäin salainen, vakoilu Suomessa*. Vaasa, Vaasa Oy kirjapaino

Sana, Elina 2003: *Luovutetut, Suomen ihmisluovutukset Gestapolle*. Juva, WSOY.

Silvennoinen, Oula 2008: *Salaiset aseveljet, Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933-1944*. Keuruu, Otava kirjapaino Oy.

Simola, Matti. «Suomalainen turvallisuuspoliisi 75 vuotta» i Matti Simola og Jukka Salovaara (red). *Turvallisuuspoliisi 75 vuotta*. Helsinki, 1994. s. 5-11.

Simola, Matti. «Turvallisuuspoliisin johto» i Matti Simola og Jukka Salovaara (red). *Turvallisuuspoliisi 75 vuotta*. Helsinki, 1994. S. 199-201.

Tanner, Väinö. 1929. «Antropogeografiska studier inom Petsamo-området. I. Skolttapparna.» Fennia nr. 49. Geographical Society of Finland. Helsinki. A. B. F. Tilgmann Oy, s. 1-518.

Tigersedt, Örnulf 1943: *Statspolisens slår till, kampen mot Sovjetspionaget i Finland 1919-1939*. Helsingfors, Mercators tryckeri.

Turjanmeren Maa, Petsamon Historia 1920-1940, toimittajat Jouko Vahtola og Samuli Onnela, Petsamo-Seura r.y., Rovaniemi, 1999.

Turvallisuuspoliisi 75 vuotta, red. Matti Simola og Jukka Salovaara. Sisäministeriö, Poliisiosasto, Poliisin oppikirjasarja, Helsinki 1994.

Uitto, Antero 2011: *Puna-armeijan marssiopas Suomeen 1939*. Hämeenlinna, Kariston kirjapaino Oy.

Uola, Mikko 2010: *Vallankumouksellisia, vakoilijoita ja aseveljiä, myyttejä ja tosiasioita Lapin historiasta 1910-luvulta 1940-luvulle*. Hämeenlinna, Minerva kustannut Oy.

Uola, Mikko 2012: *Petsamo 1939-1940*. Hämeenlinna, Kustannut Oy.

Varjo, Veijo 1980: *Miehet pimeästä- Neuvostovakoilu suomessa*. Tampere, Kustannuspiste Oy.

Virrankoski, Pentti 2012: *Suomen Historia. Maa ja kansa kautta aikojen*. Hämeenlinna, Kariston Kirjapaino Oy.

Ylikangas, Heikki 2007: *Suomen historian solmukohdat*. Helsinki, WSOY.

Leksikon

Encyclopædia iuridica fennica, Suomalainen oikeustietosanakirja 1998, osa IV. Suomalainen lakimiesyhdistys. Jyväskylä, Gummerus kirjapaino Oy. C-sarja n:o 27.

Encyclopædia iuridica fennica, Suomalainen oikeustietosanakirja 1999, Osa VII. Suomalainen lakimiesyhdistys. Jyväskylä, Gummerus kirjapaino Oy. C-sarja n:o 30.

Store Norske Leksikon 2005. Oslo, Kunnskapsforlaget, H. Aschehoug & Co. og Gyldendal. A-Bal.

Suomi-Facta 2002. Jyväskylä. Gummerus kirjapaino Oy.

Arkivmateriale

Helsinki Riksarkiv, Kansallisarkisto (KA).

Valtiollinen poliisi, EK-VALPO I.

1310, Petsamon vakoilujutun kuulustelupöytäkirjoja (1939-1939), Valtiollisen poliisin I arkisto, Petsamon vakoilujutun asiakirjat (Pva). KA.

1311, Petsamon vakoilujutun kuulustelupöytäkirjoja (1939-1939), Valtiollisen poliisin I arkisto, Petsamon vakoilujutun asiakirjat (Pva). KA.

1312, Petsamon vakoilujutun konseptipöytäkirjat, Valtiollisen poliisin I arkisto, Petsamon vakoilujutun asiakirjat (Pva). KA.

1313, Petsamon vakoilujutun konseptipöytäkirjat, Valtiollisen poliisin I arkisto, Petsamon vakoilujutun asiakirjat (Pva). KA.

2916, Vakoiluasiat (1910 - 1940), Valtiollinen poliisi. Valtiollisen poliisin I arkisto, Asiamapit. KA.

2917 Vakoiluasiat (1910 - 1940), Valtiollinen poliisi. Valtiollisen poliisin I arkisto, Asiamapit. KA.

2918, Vakoiluasiat (1910 - 1940), Valtiollinen poliisi. Valtiollisen poliisin I arkisto, Asiamapit. KA.

2939, Sodat ja niistä johtunut toiminta (1910 - 1940), Valtiollinen poliisi. Valtiollisen poliisin I arkisto, Asiamapit. KA.

2759, Rajaolot (1910-1940), Valtiollinen poliisi. Valtiollisen poliisin I arkisto, Asiamapit. KA.

2764, Rajaolot (1910-1940), Valtiollinen poliisi. Valtiollisen poliisin I arkisto, Asiamapit. KA.

Uleåborgs landsarkiv, Oulun Maakunta-arkisto (OMA).

Määräys Vihtori Mäkiselle 20.3.40 ja siihen liittyvä Mäkisen selvitys. Kemin Poliisilaitos. Rikososasto. Poliisitutkintapöytäkirjojen konseptit 1940. Cb:8. OMA.

D:27 rikosilmoitusdiaari (1939-1939). Kemin poliisilaitoksen rikososaston arkisto. OMA.

Vasa landsarkiv, Vaasan maakunta-arkisto (VMA).

Vaasan hovioikeuden arkisto - korkeimman oikeuden aktit (Vaasas supreme court /högsta domstols handlinger). VMA.

Eb:2 Päätökset maan- ja valtiopetosjutuissa (1931 - 1958). Vaasan hovioikeuden kanneviskaalin arkisto (VMA). Korkeimman oikeuden päätökset.

Db:3 Vaasan hovioikeuden kanneviskaalin arkisto, virkasyytejuttujen päätökset (1937-1944), Sisältää myös maan- ja valtiopetosjuttuja. Innehåller även lands- och högförräderimål. VMA.

Riksarkivet i Oslo

Brev fra Odd Linbäck-Larsen stabsjef ved 6.divisjon til generalstabens utenriksavdeling dat. 6.11-39 Harstad, og brev til politimesteren i Senja datert 13.11-39 fra O.L.L. FO Sikkerhetsstaben, Personalsikkerhetskontoret, eske 46, Riksarkivet i Oslo.

Nettressurser

Den finske forsvarsmakten

www.puolustusvoimat.fi

Statistickcentralen i Finland

Suomen virallinen tilasto (SVT): Kuluttajahintaindeksi [verkkojulkaisu].

ISSN=1796-3524. 2013, Rahanarvonkerroin 1860 - 2013 . Helsinki: Tilastokeskus.

<http://www.tilastokeskus.fi/org/>

Suomen Suuriruhtinanmaan Asetus-Kokous. Anno 1889, no. 39. Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus. Rangaistusten täytäntöönpanosta. [39B/ 1889]. Annettu Helsingissä, 19. p:nä joulukuuta 1889.

<http://www.mlang.name/arkisto/rang-as-1889.html>

Statsrådets Kansli publikationsserie 4/2004. Heikki Ylikangas utlåtande till statsrådets kansli (Valtioneuvoston julkaususarja 4/2004. Heikki Ylikankaan selvitys valtioneuvoston kanslialle).

<http://vnk.fi/julkaisukansio/2004/j05-heikki-ylikankaan-selvitys/pdf/fi.pdf>

Store Norske Leksikon nettutgave

www.snø.no

Gloser:

Advokatfiskal: Advokatfiskal var en tittel på et embete innen den finske hovrätten. En advokatfiskal arbeidet som en aktor som representerte påtalemyndighetene i en sak.

Detektiva centralpolisen: Etsivä Keskuspoliisi, EK. Byrået ble etablert i 1919 og fram til 1937 opererte det under navnet *Etsivä Keskuspoliisi* (Detektiva centralpolisen), i 1938 byttet byrået til navnet *Valtiollinen Poliisi*, Valpo. Da den Detektiva centralpolisen ble etablert hadde byrået som oppgave å utføre etterretningsvirksomhet mot det som ble ansett å være innenrikspolitiske trusler.

Hovrätten: Hovrätten er den andre rettsinstansen i det finske rettssystemet. Under Hovrätten finnes flere underrätter (tingretter) som dømmer i første instans. Over Hovrätten finnes Högsta domstolen som er Finlands høyesterett.

Högsta domstolen: Finlands høyesterett. Den høyeste rettsinstansen i det finske rettssystemet.

Valpo: Valtiollinen Poliisi, Detektiva centralpolisens etterfølger. Valpo hadde flere underavdelinger rundt om kring Finland, blant annet i Kemi, Kuopio og Vaasa.

Personregister:

Hillilä, Kaarlo: Landshövding for Lapplands len. En landshövding var statens representant i finske len (fylker) og ledet länsstyrelsen i området.

Linna, Risto: Valpo-avdelingsleder i Kemi.

Pajakka (Id), Jalmari: Leder for Lappland grensevakts 4.kompani i Petsamo 1935-1939.

Pallari, Eino: Valpo-avdelingsleder i Oulu. Tok over ledelsen for avhørene i den store spionsaken i Kemi i begynnelsen av november 1939.⁵⁹⁸

Pankko, Ville: Nestleder for Valpo årene 1923-1944, hadde ansvar for Valpos rettslige saker. Hadde tittelen varadommer (varatuomari) fra sin juridiske utdanning. På svensk: vicehäradshövding.⁵⁹⁹

Salmelo (Sundquist), Valdemar: Tok over lederstillingen i Petsamo etter jegerkaptein Jalmari Pajakkas arrestasjon.

Säippä, Paavo: Leder for Valpo I 1938-1941. Tok over etter Esko Rieki da Detektiva sentralpolisen ble omorganisert til Valpo i 1937.⁶⁰⁰

Willamo, Oiva: Leder for Lapplands grensevakt. Petsamos grensevaktkompani var underlagt Lapplands grensevakt med hovedkvarter i Rovaniemi.

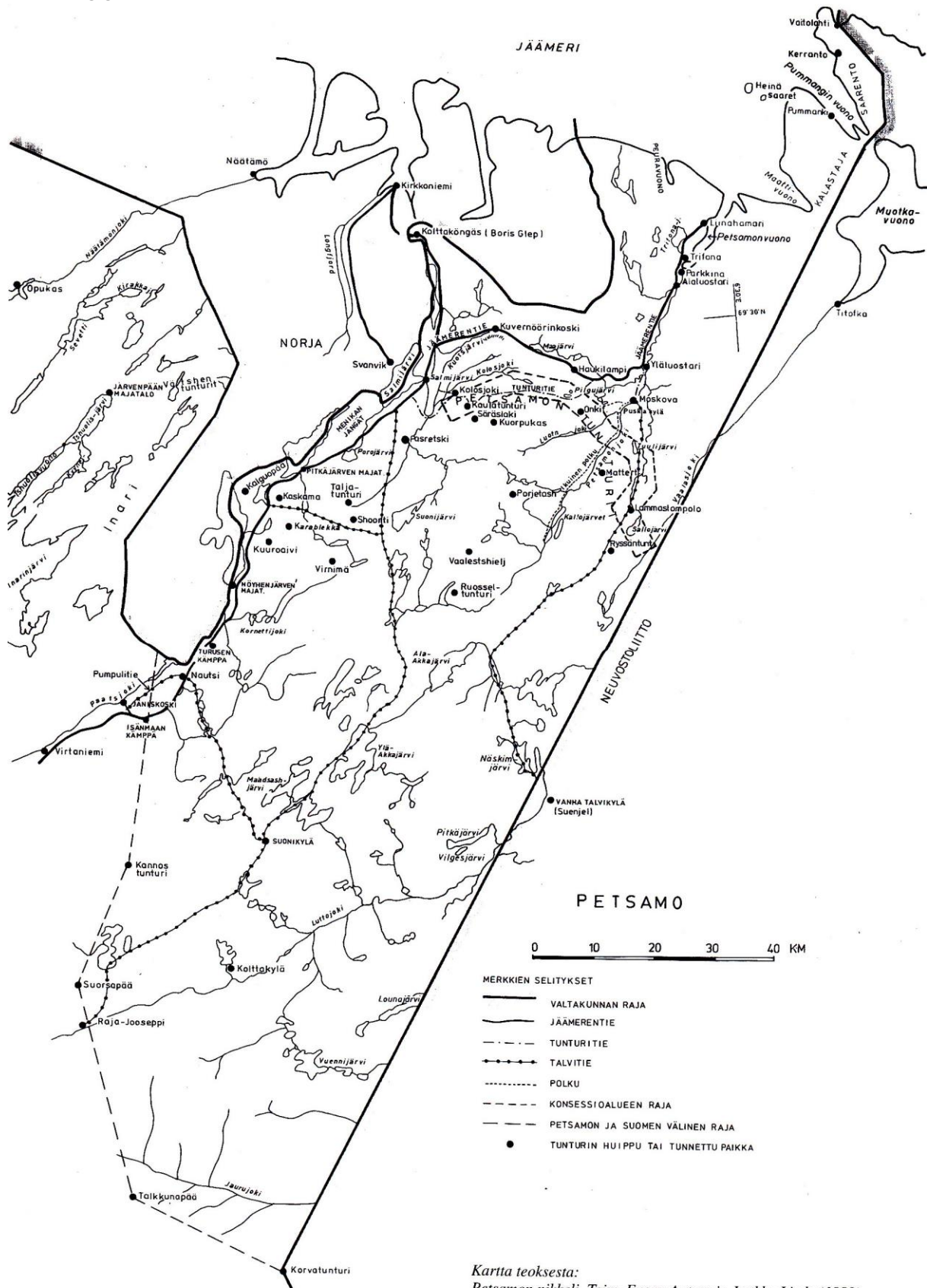
Kart over Petsamo. Kilde: Hagelberg 1998.

⁵⁹⁸ R. Linna brev til Vaasa Hovrätt, dat. 10.4.1940. Pva 1313, EK-Valpo I. KA.

⁵⁹⁹ Matti Simola i Simola og Salovaara (red.) 1994, s.199. Turvallisuuspoliisi 75 vuotta.

⁶⁰⁰ Matti Simola i Simola og Salovaara (red.) 1994, s.199. Turvallisuuspoliisi 75 vuotta.

Vedlegg 1

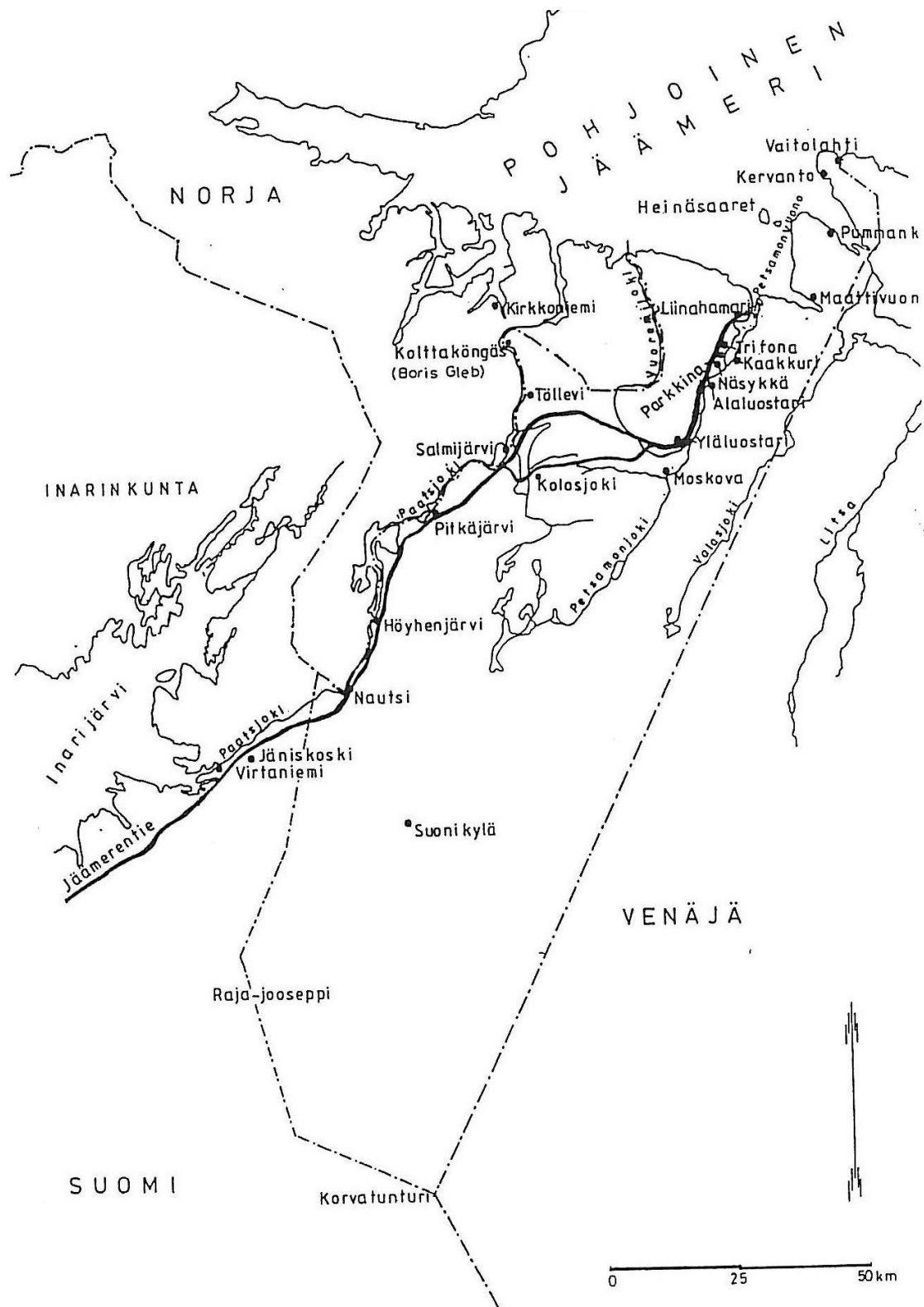
Kart over Petsamo. Kilde: Turjanmeren maa 1999.

Vedlegg 2

Kart som viser Leijärvi-området. Egen markering. Kilde: Turjanmeren Maa 1999.

Vedlegg 3

Kart over Petsamo. Kilde: Hagelberg 1998.